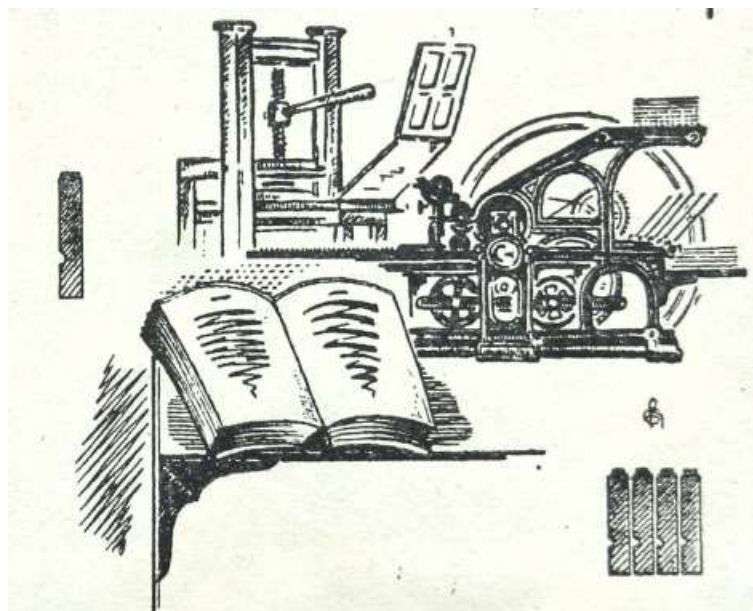

დ. კარიჭაშვილი

ქართული წიგნების ბეჭდვის ისტორია

მეჩვიდმეტე და
მეთვრამეტე
საუკუნე

1929

სახელგამი

დ. კარიჭაშვილი

ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია

მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნე

წინასიტყვაობა.

დღევანდლამდე არ დაწერილა ქართული წიგნების ბეჭდვის სისტემატიური ისტორია. ჩვენი შრომა არის პირველი ცდა ამნაირის ისტორიის დაწერისა. როგორც ასეთს, რასაკვირველია, მას ექნება ბევრი ნაკლია მაგრამ ამას თავისი მიზეზები აქვს.

მართალია, არის რავდენიმე შრომა, რომელნიც თუ სისტემატიურს ისტორიას არ წარმოადგენენ, ასე თუ ისე ამ ისტორიისთვის მასალას მაინც იძლევიან. მაგრამ უმთავრესი და თითქმის ერთადერთი მასალა მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნის ქართული წიგნების ბეჭდვის ისტორიისთვის თვით წიგნებია. ამ წიგნებს თავში და ბოლოში დართული აქვს ისეთი ცნობები, რომლებზედაც შეიძლება ისტორიის დაფუძნება. მაგრამ რადგან ქართული წიგნების კატალოგი სრულის აღწერილობით ჯერ არ არის შედგენილი, ამიტომ ჯერჯერობით ისტორიკოსს აუცილებლად სჭირდება თვითეულის წიგნის გაშინჯვა, მაზედ დართული ცნობების შესწავლა და ამის მიხედვით ისტორიის შედგენა. წიგნები კი, სამწუხაროდ, არ არიან თავმოყრილნი ერთს ადგილს და ბევრიც არსად მოიპოვება. წიგნების ბეჭდვასთან დაკავშირებული კითხვები ხომ სრულებით არ არიან შესწავლილნი და მათ შესახებ ჯერ გამოქვეყნებული არ არის არავითარი მასალა, და შეიძლება არც კი არსებობდეს, რადგანაც ჩვენში ყურადღებას არ აქცევდნენ ამ დიადის კულტურულის საქმის და მისთვის მოღვაწე პირების შესახებ ცნობების აღნუსხვას და ჩამომავლობისთვის გადმოცემას. აი ამ ობიექტიურის მიზეზებით, გარეშე სუბიექტიურის მიზეზებისა, აიხსნება ის ნაკლი, რომელიც აუცილებლად შეემჩნევა ჩვენს შრომას.

იმ შრომათაგან, რომელნიც წიგნების ბეჭდვის ისტორიის საგანს შეეხებიან, უნდა მოვიხსენიოთ შემდეგნი: 1. გ. შანშიევის შედგენილი ქართულად და რუსულად ქრონოლოგიური მაჩვენებელი წიგნებისა და ბროშურებისა, რომლებიც ქართულს ენაზე და ბეჭდილან 1629 წლითგან 1883 წლამდე რუსულის თავწარწერით: Хронологический указатель книг и брошюр вышедших на грузинском языке с 1629 по 1883 год. Издание Кавказского Цензурного комитета. Тифлис. 1883.

4

2. ზ. ჭიჭინაძის წერილები სხვადასხვა ჟურნალ-გაზეთებში და ცალკე წიგნები ქართული წიგნების ბეჭდვის და სტამბების შესახებ. 3. თ. ჟორდანიას ორი წერილი ჟურნ. „ივერიაში“: ა) მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი და ქართულის სტამბის საქმე მე-XVIII საუკუნეში (1884 №№ 2 და 3) და ბ) მოკლე ისტორიული გამოკვლევა ქართულის სტამბის დაარსებისა და მოქმედებისა მე-XVIII საუკუნეში და მე-XIX საუკუნის პირველ წელთ გამავლობაში (1885 წ. № 10). 4. პროფ. ალ. ცაგარლის მიერ დაბეჭდილი სხვადასხვა წიგნთა კოლექციების სიები მის გამოცემებში სახელწოდებით Сведения о памятниках грузинской письменности, выц. I, II и III.

და 5. ალ. ხახანაშვილის ნაწერები წიგნების და მათ ბეჭდვის შესახებ, სახელდობრ, Очерки по истории грузинской словесности, вып. III. და სხვადასხვა ცალკე წერილები.

გ. შანშიევის მ ა ჩ ვ ე ნ ე ბ ე ლ ი , რომელიც ძვირფასი მასალა უნდა ყოფილიყო წიგნების ბეჭდვის ისტორიისთვის იმ შემთხვევაში, თუ რიგიანად იქნებოდა შედგენილი, სამწუხაროდ, მოკლებულია ყოველსავე ღირსებას. მასში ბევრი წიგნი არ არის აღნიშნული, წიგნების სახელები სისწორით არ არიან მოხსენებულნი, გამოცემის წელი ხშირად შემცდარია და წიგნების არავითარი აწერილობა არ არის მოყვანილი. როგორც ჩანს, მ ა ჩ ვ ე ნ ე ბ ე ლ ი რუსულად არის შედგენილი სასწრაფოდ, წიგნზე ერთის თვალის გადავლებით, იმისთანა პირისაგან, რომელსაც ქართულიც არა სცოდნია კარგად. ხშირად წიგნის სახელი მაჩვენებელის შემდგენელს თითონ შეუთხზავს, სრულებით შინაარსის შეუფერებელი. შემდეგ რუსულითგან მაჩვენებელი ქართულად უთარგმნია თუ სხვისთვის უთარგმნინებია, რის გამო ქართული წიგნის ნამდვილი სახელის მაგივრად ხშირად აღუბეჭდია უცნაური სახელი (როგორც, მაგალითად, ყ რ მ ა თ ა უ ბ ნ ო ბ ა ნ ა ც ვ ლ ა დ ე კ ლ ე ს ი ს კ უ რ თ ხ ე ვ ს წ ე ს ი ს ა). ხშირად ერთი და იგივე წიგნი ორგან აქვს აღნიშნული სხვადასხვა სახელით როგორც ორი სხვადასხვა წიგნი. ყველა ამ ნაკლულევანებათა გამო ეს მაჩვენებელი სრულებით გამოუსადეგარია წიგნების ბეჭდვის ისტორიკოსისთვის.

ზ. ჭიჭინაძის ნაშრომი ამ სფეროში ატარებს საერთო ხასიათს ჭიჭინაძის დაუცხრომელის, მაგრამ უსისტემო და უმეთოდო შრომისას. ის აუარებელი ცნობები, რომელნიც ზ. ჭიჭინაძეს აქვს მოყვანილი წიგნების ბეჭდვის შესახებ, დაუსაბუთებლები და წყაროუჩვენებლები, ჰკარგავენ ყოველსავე ღირსებას ისტორიკოსისათვის. მის შრომის ღირსებას აფოლებენ ხშირი ცხადი შეცდომები, წარმომდგარნი

5

ამისთანა შრომისათვის შესაფერი მომზადების და საზოგადო ცოდნის უქონლობით.

თ. ჟორდანიას ორი ზემოდ დასახელებული წერილი, რომელთაც ის გამოკვლევას უწოდებს, მართლა რომ გამოკვლევის ცდას წარმოადგენს, მაგრამ რადგან ეს ცდა მეტად აჩქარებით არის მომხდარი, ბევრი შეცდომით არის სავსე, ზღაპარი და დაუსაბუთებელი მტკიცება ბევრია მის შრომაში.

პროფ. ალ. ცაგარლის გამოცემული სხვადასხვა წიგნთა კოლექციების სიები ფრიად ძვირფასი მასალა იქნებოდნენ, რიგიანად რომ იყვნენ შედგენილნი. სამწუხაროდ, რიგიანად არც ერთი სია არ არის შედგენილი და შეცდომებიც მათში ბევრია. ცხადია, ეს სიები თვით ცაგარლის შედგენილები არ არიან და მათ უვარგისობის პასუხი მოეთხოვებათ მათ შემდგენლებს, მაგრამ არც ცაგარელია პასუხისგებისაგან თავისუფალი, რადგან მას, როგორც რედაქტორს და გამომცემელს, უნდა შესაფერი დამატება შეეტანა იმათში და მლაღადებელი შეცდომები მაინც გაესწორებინა. პროფ. ცაგარელმა, უეჭველია, ჩვენზე კარგად იცოდა, რომ მეცნიერებისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, როდესაც რომელსამე სიაში მოხსენებულია: 1. ლ ო ც ვ ა ნ ი , ხუცურად დაბეჭდილი; 2. და -

ვითნი, მხედრულად დაბეჭდილი ტფილისში; 3. სადღესასწაულო და სხვა, რადგან მას აქეთ რაც ქართული წიგნები იბეჭდება, ლოცვანი ხუცურის შრიფტით რამდენჯერმე დაბეჭდილა სხვადასხვა ქალაქში, დავითნი მხედრული შრიფტით ტფილისში აგრეთვე რამდენჯერმე დაბეჭდილა და სადღესასწაულოც სხვადასხვა ქალაქში დაბეჭდილა სხვადასხვა დროს და მკითხველმა როგორ უნდა გაიგოს რომელის წლის და რომელი ქალაქის გამოცემანია სიაში მოხსენებული ლოცვანი, დავითნი და სადღესასწაულო.

ცნობები გამოცემის წლის და ადგილის შესახებ უმთავრესია, მაგრამ მათ გარდა არის კიდევ საჭირო სხვა ცნობები, რომელთაც თვით წიგნი იძლევა. ეს ყველაფერი უნდა აღნიშნული იყვეს რიგიანს სიაში. ცაგარლის გამოცემულ სიებში კი არ არის მომეტებულ ნაწილად. ამ სიებში არის ერთი ორი კოლექციის სია უკეთესად შედგენილი, მაგალ., ჩუბინაშვილის ბიბლიოთეკისა, მაგრამ იქაც ბევრი შეცდომაა დაშვებული შემდგენელისგან და უყურადღებოდ დატოვებული რედაქტორისაგან. ყველა ეს ნაკლულევანება ცაგარლის გამოცემებს უკარგავს ნდობას ისტორიკოსის თვალში.

რაიცა შეეხება ალ. ხახანაშვილის ნაწერებს, აქაც მის შრომის იგივე საერთო ხასიათი მოჩანს. ეს არის სრული ნდობა ყველასი და

5

უკრიტიკოდ გამეორება სხვის ნაწერისა. ამ მისი საზოგადო თვისების გამო, ხახანაშვილი წიგნების ბეჭდვის ისტორიის გადმოცემის დროს იმეორებს იმასვე, რასაც ზ. ჭიჭინაძე და თ. ჟორდანიასწერენ.

ჩვენის შრომის შესრულებისათვის მოგვიხდა ყველა წიგნების გადაშინჯვა და მათზე დართულის ცნობების გამოყენება. ამისთვის ჩვენ დაგვჭირდა გაშინჯვა წიგნთსაცავებისა: 1. ყოფილი წერაკითხვის გამავრცელებელის (აწ წიგნების გამომცემელის და გამავრცელებელის) საზოგადოებისა, 2. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა, 3. სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და 4. ქუთაისის საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა. ამ ოთხი წიგნთსაცავის გარდა კიდევ ბევრი სხვა წიგნთსაცავია, როგორც ჩვენში, ისე რუსეთში; საჭიროა იქაც გაჩხრეკილ იქნან წიგნები. შეიძლება აღმოჩნდნენ ისეთი წიგნები, რომლების არსებობა ჯერ არავისა აქვს აღნიშნული, მაგრამ ქართულის წიგნების რაოდენობა მაინც ზედმიწევნით არ გვეცოდინება, ყველა ამ წიგნთსაცავებში დაცული წიგნებიც რომ გამოვჩხრიკოთ და მივუმატოთ ჩვენგან აღნიშნული წიგნების ნუსხას. ექვს გარეშეა, რომ ბევრი წიგნი სამუდამოდ და უკვლოდ უნდა იყვეს დაკარგული. ბევრი წიგნისა რავდენიმე ან თითო-ოროლა ფურცელია იქნება სადმე დარჩენილი ან წიგნის ყდაზე დაკრული. ამ ფურცლებსაც ძებნა და ჩხრეკა უნდათ, რომ თუ მთლიანად არა, ნაწილი მაინც დავიცვათ ისე, როგორც არის ევროპაში, სადაც ზოგიერთი ძველი ნაბეჭდი წიგნებისა მხოლოდ რავდენიმე ფურცელი აქვსთ შენახული. ასეთი ძიების და ჩხრეკის დაჩქარებას გვავალებს ის გარემოებაც, რომ სულ რაღაც სამი წლის შემდეგ მოგვიხდება ქართული წიგნების ბეჭდვის 300 წლის იუბილეს გადახდა. წიგნების ძებნის გარდა მოვალე ვართ ვაგროვოთ წიგნების ბეჭდვასთან დაკავშირებული სხვა კითხვების გამომრკვევი

მასალები, რომ ხსენებული იუბილესთვის გვექონდეს რაც შეიძლება სრული სია ქართული წიგნებისა და სრული ისტორია ბეჭდვის საქმის მსვლელობისა იმ პირთა ვინაობისა და ცხოვრების აღწერით, რომელთაც შრომა გაუწევიათ მისთვის.

ნოემბერს 1925 წ.

ქართული წიგნების ბეჭდვის ისტორია

1

რომში დაბეჭდილი წიგნები.

ევროპულ ენებთან შედარებით ქართულ ენაზე დაწერილს წიგნს ბეჭდვა ძალიან გვიან ეღირსა, 175 წლის შემდეგ პირველი წიგნის დაბეჭდვითგან ლათინურ ენაზე. ამასთან შესამჩნევი ის არის, რომ პირველად ქართული ნაწერი დაიბეჭდა არა საქართველოში, არამედ უცხოეთში, სახელდობრ, იტალიაში, ქალაქ რომში, ისიც უცხო ენასთან შერევით, რადგან ეს პირველი დაბეჭდილი ქართული წიგნი იყო ქართულ-ტალიური ლექსიკონი.

იმის მიზეზი თუ რატომ პირველადვე და ევროპაში წიგნის ბეჭდვის მოგონებისთანავე საქართველოში არ დაიწყო წიგნების ბეჭდვა, იყო ის, რომ საქართველო წიგნის ბეჭდვის შემოღების პირველს საუკუნეებში ძალიან დაცემული იყო ეკონომიურად და კულტურულად, რაიც თავის მხრით შედეგი იყო პოლიტიკურად დაუძღურებისა და უკულტურო მეზობელთა თავდასხმისა და რბევისა. არც საქართველოს მთავრობას და არც სხვას ვისმე მოცალეობა და საშუალება არ ჰქონდა, რომ ევროპაში მოგონილი და შემოღებული წიგნის ბეჭდვა საქართველოშიც შემოეღო და გაეჩაღებინა. მცირეოდენი წიგნების მოთხოვნილება, რომელიც ამ ხანებში საქართველოში არსებობდა, ისევ ძველებურად კმაყოფილდებოდა გადაწერის საშუალებით. ქართულის წიგნის პირველად რომში დაბეჭდვის მიზეზი იყო ის საჭიროება, რომელიც კათოლიკეთა მძღავრის და მდიდარის ეკლესიის უზენაეს მთავრობას ჰქონდა. რომის პაპი თავის დანიშნულებად ისახავდა არა-ქრისტიანე ქვეყნების ქრისტიანობაზე მოქცევას, ხოლო ყველა ქრისტიანე ერების თავის ზეუფლებისთვის დაქვემდებარებას. აი ამ მიზნის მისაღწევად პაპის მთავრობა ჰგზავნიდა ყველა ქვეყნებში, სადაც კი რამე გარდუვალი დაბრკოლება არა ხვდებოდა, კათოლიკობის მქადაგებელ მღვდლებს და ბერებს. მქადაგებლებისთვის საჭირო იყო ცოდნა იმ ერთა ენებისა, რომელთა ქვეყნებშიაც იგზავნებოდნენ. ასეთის ცოდნის გასავრცელებლად კი აუცილებელი იყო ხსენებულს ენებზე ლექსიკონების, გრამატიკების და სამო-

ჰქონდა რომში სარწმუნოების გამავრცელებელს სასულიერო საზოგადოებას. სწორედ რომის ეკლესიის ასეთმა მისწრაფებამ გამოიწვია ქართულის სტამბის დაარსება რომში, სადაც 1629 წელს კიდევ დაიბეჭდა პირველად ქართული წიგნი. ამ წიგნს აქვს შემდეგი თავწარწერა იტალიურ ენაზე: *Dittionario Giorgiano e Italiano, composto da Stefano Paolini con l'aiuto del M. R. P. D. Niceforo Irbachi, Giorgiano, Monaco di S. Basilio. Ad uso de' missionarii della Sagra Congregazione de Propaganda Fide. In Roma, Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. Fido. CIDDCXXIX. Con licenza de' superiori,* რაიცა ქართულად ნიშნავს: ქართულიიტალიური ლექსიკონი, სტეფანე პაოლინის შედგენილი ქართველის, წმინდა ბასილის წესის ბერის, ნიკიფორე ირბაქის დახმარებით. სარწმუნოების გამავრცელებელი სასულიერო საზოგადოების მისიონერთა სახმარებლად. რომში, სარწმუნოების გამავრც. სასულიერო საზოგ, სტამბაში, 1629. უფროსთა ნებართვით.

წიგნის იმავე გვერდზე, რომელზედაც ეს თავწარწერაა, სიმრგვლეში დახატულია იესო ქრისტე და მოციქულები გარშემო წარწერით *Euntes in universum mundum praedicate evang. omni creat.* რაიცა ნიშნავს: წარვედით ყოველსა სოფელსა და უქადაგეთ სახარება ესე ყოველსა დაბადებულს. შემდეგს ფურცელზე მოთავსებულია ორი საცენზურო დასტური. მესამე და მეოთხე ფურცელზე დაბეჭდილია სარწმუნოების გამავრცელებელი სასულიერო საზოგადოების მმართველის აქილ ვენერიოს მიმართვა პაპის ურბანოს მერვისადმი.

მიმართვის შემდეგ იწყება თვით წიგნი და გვერდების აღნუსხვა. პირველი და მეორე გვერდი უჭირავს ქართულ ანბანს, რომელსაც აქვს იტალიური სათაური: *Alfabeto giorgiano*. გვერდის სიგრძეზე ჩაყოლებულია ქართული ასოები, რომელთ პირდაპირ დაბეჭდილია მათი სახელები ჯერ ქართულის, მერე იტალიურის ასოებით, შემდეგ თვითეული ქართული ასოს შესატყვისი იტალიური ასოები, ზოგიერთებზე განმარტების დართვით, თუ როგორ გამოითქმინან. ასოების რიგი მცირეოდნად შეცვლილია. ჰ-ს უჭირავს ადგილი ც-ს შემდეგ, ღ-ს ყ-ს შემდეგ. ზოგი ასოს სახელი სწორი არ არის, მაგალ., ც იწოდება ჰაი, ჰ-აგრეთვე ჰაი, რ-რაი, ქ-ქა, ჩ-ჩუნ, ჰ-ჰწარ, ჰ-ჰოი. ასოები ძ და ჯ სულ გამოტოვებულია. მეჩვიდმეტე საუკუნისთვის არაჩვეულებრივი სახე აქვს ორს ასოს: ც და ყ.

DITIONARIO GIORGIANO EITALIANO.

COMPOSTO DA S T E F A N O PAOLINI

Con l'aiuto del M.R.P.D. Niceforo Irbachi

Giorgiano, Monaco di S. Bafilio.

AD VSO DE' MISSIONARII

dalla Sagra Cōngregatione de Pro-
paganda Fide.

IN ROMA,

Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. Fide.

C I D D C X X I X.

CON LICENZA DE' SVPERIORI.

პაოლინი. ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. რომი, 1629 წ.
თავწარწერა იტალიურ ენაზე. დაპატარავებულია 1/3-ით.

10

მესამე გვერდითგან იწყება თვით ლექსიკონი თავწარწერილი ქართულად ლექსი იბერიგო ფრანხი, იტალიურად, Dittionario Giorgiano-Italiano. თვითეულ გვერდზე სამსამი სვეტია. პირველ სვეტში ჩაყოლებულია ანბანის რიგზე ქართული სიტყვები ქართული ასოებით, მეორე სვეტში იგივე სიტყვები იტალიურის ასოებით, ხოლო მესამეში მათი შესატყვისი იტალიური სიტყვები. ლექსიკონს უჭირავს 126 გვერდი (3-128). შემდეგ მოსდევს სია ანბანის რიგზე დალაგებული იტალიური სიტყვებისა, რომელთაც გვერდზე მოწერილი აქვსთ ორ-ოლი ციფრა. პირველი აღნიშნავს გვერდს, რომელზედაც იპოვება ამ სიტყვის შესატყვისი ქართული სიტყვა, მეორე – სტრიქონს, რომელშიაც ეს სიტყვაა. ამ სიას, რომელიც გვერდობით აუნუსხავია, სამი ფორმა (48 გვ.) უჭირავს.

წიგნის ტექსტის სიფართოა 18,5×10,8 სანტ. შრიფტი საკმაოდ ლამაზი და მსხვილი მხედრულია. ქაღალდი მაგარია.

პროფ. გრ. წერეთელი სწერს, რომ პაოლინის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი არა ერთხელ ყოფილა გადაბეჭდილი და რომ ერთი ამ გადანაბეჭდთაგანი დაცულია ვატიკანში. ¹⁾

თავის მიმართვაში პაპის ურბანოს მერვისადმი აქილ ვენერიო მოახსენებს პაპს როგორ დაარსდა ქართული სტამბა და როგორ შედგა და დაიბეჭდა ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. ვენერიოს თქმით, ქართული სტამბის რომში დაარსების მიზანი ყოფილა ბეჭდვა ისეთი ქართული წიგნებისა, რომელნიც გამოადგებოდნენ ერთის მხრით მისიონერებს კათოლიკობის საქადაგებლად საქართველოში, მეორე

მხრით ქართველ ხალხს მისიონერთა ნაქადაგევის შესათვისებლად. ხოლო მის საბაზად გამხდარა საქართველოს მეფის თეიმურაზ პირველის მოციქულის ნიკიფორე ირბაქის მისვლა რომში პაპის მიმართ მიწერილის წერილითურთ, რომელშიც მეფე პაპს სთხოვდა შემწეობას და მფარველობას მტერთა წინაამდგე. ეს წერილი რომში გაუგებარი ყოფილა, რადგან ქართულად იყო დაწერილი და ქართულის მცოდნე არავინ ყოფილა. აი ამ შემთხვევას გადაუწყვეტილება სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოებისთვის, გაეკეთებინათ ქართული შრიფტი და დაებეჭდათ ქართული ანბანი და ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. გადაწყვეტილება სისრულეში მოუყვანიათ თეიმურაზ მეფის მოციქულის ნიკიფორე ირბაქის დახმარებით. ჯერ ერთი შეუდგენიათ შრიფტი სწორედ იმ ასოების მიხედვით, რომლებითაც ყოფილა დაწერილი თეიმურაზის მიერ პაპთან გაგზავნილი წერი-

---

1) იხ. ჟურნ. „ახალი კავკასიონი“ 1925 წ. № 1—2, ნეაპოლი-რომი-ბერლინი. გვ. 35.

„ ლექსი „ იტალიური - ფრანგული „

Dittionario Giorgiano-Italiano.

ს A

აბანო-	abano,	Bagno.
აბაროგა-ღა,	abaroga,	Ma che?
აბახი-	abachi,	Di là.
აბრეციომი-	abresciomi,	Sera.
აგება-	aghebà,	Companione
აგმოზენებელი-	agmozenebeli	Biastemare.
აგმოსაულეთი-	agmosauleti,	Oriente.
აგმოსაულეთის-	agmosauletifa,	Orientale,
ადვილად შეყვანილი-	aduli scfaz-rueli,	Incostante.
ადვილი-	aduli,	Facile.
ადვილიდ-	adulid,	Facilità.
ადი-	ádi,	Di.
ადიდება-	adidebà,	Inondatione.
აერა-	aèra,	Aria.
აეტილი-	aetili,	Coprire.
აუადარი-	auadàri,	Ammalarsi.
აუადარაფაშ-	auadàspamò,	Maltrattare.
აუადარაფარე-	auadàsparè,	Maltrattato.

A 2

აქედ

პაოლინი ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. რომი. 1629 წ. მესამე გვერდი. დაპატარავებულია 1/3-ით.

ლი, მეორედ ხსენებული ვენერიოს მინდობილობით სტეფანე პაოლინის ¹⁾ შეუდგენია ნიკიფორე ირბაქის მიერ მიცემულ განმარტებათა მიხედვით ქართულ-ტალიური ლექსიკონი. ამ მიმართვაშივე ვენერიო ამბობს, რომ ამ წიგნზე წინ არც ერთი ქართული წიგნი არ ყოფილა დაბეჭდილი ევროპაშიო.

ამნაირად გამოდის, რომ ნიკიფორე ირბაქი, თეიმურაზ მეფის მიერ მოციქულად გაგზავნილი პაპთან, ყოფილა ერთი ხელისშემწყობთაგანი ქართულის განყოფილების დაარსებისა სარწმუნოების გამავრცელებელი სასულიერო საზოგადოების სტამბაში რომში და ქარ-

თულ-იტალიურის ლექსიკონის შედგენისა და დაბეჭდვისა. ამიტომ საჭიროდ ვსთვლით გამოვარკვიოთ მისი ვინაობა და ავნიშნოთ მის ცხოვრების ზოგიერთი გარემოებანი.

მიხეილ თამარაშვილი თავის შრომაში „კათოლიკობის ისტორია ქართველთა შორის“ (ტფ. 1902) სწერს: „თეატინელი წესის ისტორიკოსები იმ ქართველთა ელჩისას²⁾ მოგვითხრობენ შემდეგ ამბავს. იგი იყო წმიდა ბასილის წესის მონაზონი ნიკიფორე ერბახი ანუ ერბაჩო (საქართველოში ნიკოლოზ ბერად წოდებული) და ახლდა თან ორი თავისის წესის მონაზონი (ცხადია, ქართველები) და ერთიც მოენე. თუმცა ბევრი თანამხლებელი არა ჰყავდა, მაგრამ მისი ღირსეული ქცევა ცხადყოფდა მის დიდებულობას, განკრძალულებას და პატიოსნებას და თავის მონაზონებრივის ცხოვრებით ყველას თავს აყვარებდა. თავის მამისას ამბობდა, რომ ერთი უპირველესი თავადთაგანი და საქართველოს ჯარის უფროსი იყოვო, მრავალგზის დაუმარცხებია სპარსელები და სხვათა შორის ერთხელ 20,000 ქართველით ამოუწყვეტია 90,000 კაცი სპარსელების ჯარისა. ევროპაში ამის წასვლის დროს საქართველოს ჯარის უფროსად ყოფილა მისივე ბიძაშვილი, რომელიც არა ნაკლებ მხნეობას იჩენდა ომში. სამწუხაროდ იმ პირების საკუთარი სახელი მოხსენებული

1) პროფ. გრ. წერეთელი გამოსთქვამს მოსაზრებას, ვითომ სტეფანე პაოლინი ჰკუთნებოდეს იმ მისიონერთა რიცხვს, რომელთაც საქართველოში ყოფნის დროს ცოტად უნდა შეესწავლათ ქართული ენა (იხ. „ახალი კავკასიონი“ 1925 წ. № 1—2, გვ. 35). ასეთი მოსაზრებისათვის არავითარი საფუძველი არ არსებობს. პაოლინის სახელსა და გვარს არსად არ მიუძღვის სასულიერო წოდების ამნიშვნელი სიტყვა (მაგალ., მამა), რაიცა აუცილებლად არის ხოლმე მოხსენებული იმ სასულიერო პირთა სახელისა და გვარის წინ, რომელნიც მასთან ერთად არიან დასახელებულნი. ეს ამტკიცებს, რომ პაოლინი არ ყოფილა სასულიერო პირი და თუ ეს ასეა, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ის ყოფილიყვეს საქართველოში მისიონერად.

2) იგულისხმება ნიკიფორე ერბაქი, რომელზედაც წინ იყო ლაპარაკი.

არ არის, ხოლო ნიკიფორეს ძმისწულს, თუ დისწულს ჰრქმევია ზურაბ ერისთავი ყარაყალხანისა“¹⁾).

როგორც თეიმურაზ მეფის მიერ პაპთან გაგზავნილი წერილის თარგმანიდან ჩანს, ნიკიფორე საქართველოთგან გამგზავრებულა იტალიას 1626 წელს 20 ნოემბრის შემდეგ, რადგან ამ დღეს არის დაწერილი თეიმურაზის წერილი.²⁾

თამარაშვილის სიტყვით, ნიკიფორე რომ მესინას მისულა, იქ დახვედრიან კათოლიკე მისიონერები – თეატინელები, რომლებიც ემზადებოდნენ საქართველოსკენ გამომგზავრებას. მისიონერებს ნიკიფორესთვის გამოუკითხიათ საქართველოს ამბები და კიდევ გამომგზავრებულან დეკემბერში. ნიკიფორე კი მესინითგან წასულა ნეაპოლს, სადაც ის მიუღიათ და დაუბინავებიათ თეატინელ ბერებს საქართველოსკენ გამგზავრებული მისიონერების რეკომენდაციით. ნეაპოლითგან ნიკიფორე წასულა მადრიდს, სადაც მიუტანია თეიმურაზ მეფის წერილი ისპანიის მეფის მიმართ. პირველ ხანს ნიკიფორე შესაფერი პატივით არ მიუღიათ, რადგან მას მეფის წერილის გარდა სხვა რა-

მე საბუთი მის მოციქულობისა არ ჰქონია. მხოლოდ მაშინ, როდესაც მადრიდელ თეატინელ ბერებს ნეაპოლელი თეატინელი ბერებისგან ცნობა მისვლიათ ირბაქის ვინაობის შესახებ, ისპანიის მთავრობას მიუღია იგი როგორც საქართველოს მეფის მოციქული შესაფერის პატივით. მადრიდითგან ნიკიფორე წასულა რომს და აქაც წარუდგენია პაპისადმი მიწერილი მეფის წერილი, რომელიც ქართულად ყოფილა დაწერილი. ეს წერილი გადაუთარგმნინებიათ ლათინურად.³⁾ პაპს ნიკიფორე მიუღია მხოლოდ მაშინ, როდესაც კათოლიკობა აღუარებია. პაპის მთავრობას კი განკარგულება გაუცია ცნობები მოეკრიფათ როგორც თეიმურაზ მეფის, ისე მის მოციქულის ნიკიფორეს შესახებ. ასეთის განკარგულების შესასრულებლად ვენეციის ნუნციუსს ამ ქალაქში მყოფის სპარსეთითგან მოსული სომხებისთვის გამოუკითხია თეიმურაზ მეფის და ნიკიფორე ირბაქის შესახებ. იმათაც გადაუციათ ზოგიერთი რამე, რაც კი თეიმურაზ მეფის შესახებ სცოდნიათ. ნიკიფორე მოციქულის შესახებ კი მათ არავითარი ცნობა არა ჰქონიათ.⁴⁾

1) იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 92. ყარაყალხანს სპარსელები არაგვის მხარეს ემახდნენ.

2) იხ. იქვე, გვ. 614.

3) თამარაშვილს არქივებში უძებნია წერილის ქართული დედანი, მაგრამ ვერ უპოვნია.

4) იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვ 92-95.

14

თამარაშვილი სწერს: „ნიკოლოზ¹⁾ რომში ერთს წელიწადზე მეტი დარჩა. მისი რომში დიდხანს დარჩენა უნაყოფო როდი ყოფილა. გარდა იმ საქმისა, რისთვისაც მოსული იყო, დიდად ხელი შეუწყო შედგენას ქართულ-ტალიური ლექსიკონისას, რომელიც რომში დაიბეჭდა 1629 წ., საკმაოდ შეისწავლა იტალიური და მასთანავე ცოტა ქართულიც ასწავლა სტეფანე პაოლინის, რომელმაც ნიკიფორესთან ერთად შრომა მიიღო იმ ლექსიკონის გამოცემისათვის. ნიკიფორემ დიდი მონაწილეობა მიიღო აგრეთვე რომში ქართულის სტამბის დაარსების საქმეში. პაპს და კარდინალებს კარგად გააცნო საქართველო და მიუთხრა თეიმურაზ მეფის თავგადასავალი“²⁾.

თავის მეორე თხზულებაში თამარაშვილი ავსებს ამ ცნობებს. იგი სწერს: „მოლოდინში მყოფი საქართველოს მოციქული შეუდგა თეატინელებისთვის ქართული ენის სწავლებას, დააარსებინა სარწმუნოების გამავრცელებელს საზოგადოებას სტამბა ქართულის ენისთვის და იქ დააბეჭდინა ამ ენაზე პატარა ლოცვანი და ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. ამის შემდეგ სთხოვა სარწმუნოების გამავრცელებელს საზოგადოებას გაშვება. წმინდა მამამ გამოატანა საპასუხო წერილი თეიმურაზ მეფესთან და აგრეთვე რავდენიმე წერილი მის სამფარველოდ ევროპის იმ ხელმწიფეებთან, რომელთა სამფლობელოებზე უნდა გამოეწყო მას.“³⁾

რომითგან 1628 წლის დეკემბერში წამოსულს ნიკიფორეს მოუვლია ევროპის სახელმწიფოები: ისპანია, საფრანგეთი, უნგრეთი, პოლონეთი და ბევრი სხვა. ამ ქვეყნების მეფეებსაც დიდის პატივით

მიუღიათ იგი. საქართველოში დაბრუნებულა 1629 წლის აგვისტოში. 4).

თამარაშვილი სწერს კიდევ: „ნიკიფორეს თუ წერილით თუ პირად ბევრი რამ დააბარეს შესახებ კათოლიკე სარწმუნოების გავრცელებისა საქართველოში. ესეც შეჰპირდა ერთგულად ემრომა ერთობის დასამყარებლად. რა მობრუნდა, მაშინვე შეუდგა თავის დაპირებათა აღსრულებას. გარნა, სამწუხაროდ, ზედმიწევნით არ ვიცით, თუ რა იმოქმედა დაბრუნებულმა კათოლიკობის სასარგებლოდ, რადგან მისი პირველი რომს მიწერილი წიგნიც დაკარგულია ისე, როგორც მისიონერების პირველი წიგნები. ის კი ცხადია, რომ მისიონერები მუდამ

---

1) ე. ი. ნიკიფორე.

2) იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 95.

3) იხ. L'Eglise Géorgienne dès origines jusqu'à nos jours. Paris. 1910. p. 505.

4) იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 97.

მისი მადრიელნი იყვნენ. ეგრეთვე რომი კმაყოფილებას უცხადებს ყოველის სამსახურისათვის, რაც იმან პირველში მიაგო მათ და რაც რომში აცნობა თავისი წერილით.“¹⁾ .

1 ივნისს 1630 წ. სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოება სწერს ნიკიფორეს: „თქვენი სეკრეტართან ოკტომბრის 22-ს²⁾ მოწერილი წიგნი განიხილეს კარდინალებმა პროპაგანდის კრებაში, რომელსაც მათი უწმინდესობაც დაესწრო. პაპმა და კარდინალებმა დიდად განიხარეს, რომ მანდ მშვიდობით ჩასულხართ; ეგრეთვე განიხარეს რა სცნეს თქვენი მოღვაწეობა მაგ მეფისა და მისი მინისტრების წინაშე. მათ სულთა ცხონებისათვის თქვენმა ღვაწლმა სავსებით გაამართლა ის მოლოდინი, რომელიც ამათ ჰქონდათ თქვენ შესახებ. ამიტომ საჭიროა არ დაცხრეთ და იმავე გულმოდგინებით იმრომთ, ვიდრე შეერთების საქმე დასრულდებოდეს ისე, როგორათაც ნატრობს მათი უწმინდესობა“.³⁾

31 აგვისტოს 1630 წ. იგივე საზოგადოება სწერს ნიკიფორე ირბაქს: „ვინაიდან პროპაგანდის კრებამ კარგად დაიხსომა თქვენი ბრძნული მოქმედება და განსაკუთრებული გულმოდგინება, რაიცა აქ ყოფნის დროს გამოიჩინეთ საქმეთა წარმოებაში, მანდ მისიონის დასახმარებლად გზავნის რა პატრს იოსებ ჯუდიჩის და არქანჯელო ლამბერტის, ისარგებლა ამ შემთხვევისაგან და იწევა გაგახსენოთ თავისი თქვენდამი პატივისცემა და სიყვარული; მასთანვე გავედრებს ამ მამებს და გთხოვს თქვენც ხელი შეუწყოთ მათ მოძღვრებას და ერთგულებას, რათა მაგ სამეფოში შეიძინოთ ერი და მიაგოთ სამსახური წმიდა საყდარსა, რომლის პატივისათვის თავს იდევით ეგრეთი შორი და განსაცდელიანი მგზავრობა და რომელმაც თქვენი სახელი საქებური გახადა.“⁴⁾

17 მაისს 1631 წ. იგივე საზოგადოება სწერს ნიკიფორეს: დიდის სიამოვნებით მოისმინეს კარდინალებმა მოხსენება ყოველი სიკეთისა, რომელიც თქვენის შუამდგომლობით ივერიის მეფემ პეტრე ავიტაბილეს და მის ამხანაგებს მიაგო. მათ განიხარეს წმინდა მამასთან ერთად არა მარტო მინიჭებულის სიკეთის გამო, არამედ თვით თქვენის კათოლიკე გულმოდგინებისათვის, რაიცა იმავე პატრმა პე-

1) იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 106.

2) იგულისხმება 1629 წ.

3) იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 106.

4) იქვე, გვ. 115.

5) იქვე, გვ. 122.

სპარსელები რომ ქართლს შემოესივნენ 1633 წ. და როსტომმა დაიჭირა ქართლი, თეიმურაზ მეფე გადავიდა იმერეთს და ნიკიფორეც თან გაჰყვა. იმერეთითგან ნიკიფორე წავიდა სამეგრელოს ლევან დადიანთან. დადიანმა იგი დანიშნა იმ მოციქულთა შორის, რომელნიც გაგზავნა როსტომ მეფესთან თავის დის, მარიამ გურიელის ნაცოლარის, მისთვის მითხოვებაზე თანხმობის გამოსაცხადებლად. თამარაშვილის თქმით, დადიანის მოციქულებს გორზე გავლისას ამ ქალაქში უნახავთ თეატინელი ბერები და მათთვის უთხოვიათ, რომ რავდენიმე მათგანი ოდიშს (სამეგრელოს) წასულიყო. ნიკიფორემაც ურჩია, დაარწმუნა მისიონერები, რომ დადიანი კარგად მიიღებდა და თავის მხრითაც დაჰპირდა დახმარებას. მისიონერებმა ეს თხოვნა შეიწყნარეს და ორი მათგანი – იოსებ ჯუდიჩი და არქანჯელო ლამბერტი თან გაჰყვნენ უკან დაბრუნებულ მოციქულებს 23 ოქტომბერს 1633 წ. 1).

მისიონერები რომ მოციქულებთან ერთად მივიდნენ ოდიშს, ვიდრე დადიანი მათ ინახულებდა, ნიკიფორე ირბაქმა მოახსენა მას ყოველი მათი გარემოება, აქო მათი სათნოება, ხელოვნება და მეცნიერება და ურჩია მათი მიღება. 2).

თამარაშვილი გადმოგვცემს შემდეგს ამბავს, რომელიც მომხდარა 1634 წელს. გორში ერთ ქართველ ყმაწვილ კაცს, ნასყიდა ლოპომანს, ისე მოსწონებია იქ მყოფი თეატინელები და მათი ქადაგება, რომ არამც თუ მიუღია კათოლიკობა, არამედ ამ ორდენის ბერადაც შემდგარა. სომხებმა თურმე შეიპყრეს ნასყიდა ლოპომანი და წარუდგინეს კათოლიკოსს და როსტომ მეფეს და მოითხოვეს მისი დასჯა, როგორც სჯულის მოღალატისა. სასამართლოში მის საქმის გარჩევას დაესწრნენ მეფე, კათოლიკოზი და ეპისკოპოზები. ნასყიდას დაცვა თავს იდო ნიკიფორე ირბაქმა. მან ჯერ მეფეს მიმართა და მოახსენა: ნასყიდა ლოპომანი არ არის სიკვდილის ღირსი, რადგან სარწმუნოება არ გამოუცვლია და სპარსელების წინააღმდეგ არაფერი უმოქმედებიაო. ქართველების და კათოლიკეების სარწმუნოება ერთი და იგივეაო. მათ შორის სხვა არაფერი განსხვავებაა, გარდა იმისი, რომ ფრანგები უფრო ერთგულად და მორწმუნებით იცავენ ქრისტეს სარწმუნოებასო. მერე მიმართა კათოლიკოსს და ბევრი საყვედური უთხრა გულფიცხელობისათვის და შემდგომ დასძინა: „ყოველდღივ ჩვენის თვალით ვხედავთ, რომ მრავალნი ქართველნი სომხდებიან და

1) იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 129.

2) იქვე, გვ. 111.

უფრო მომეტებული მათგანი მაჰმადის სარწმუნოებას ღებულობს. მაშ, ვისაც კი გაფრანგება უნდა, რაღად უნდა დაეშალოსო". ნასყიდა მაშინვე გაათავისუფლეს.¹⁾

თამარაშვილისგან აღნუსხული ცნობებითგან ჩანს, რომ ნიკიფორე ირბაქი, საქართველოში ნიკოლოზად ცნობილი, ყოფილა ბერი, დიდის გვარის ქართველი, თეიმურაზ მეფის მიერ 1626 წ. ნოემბრის გასულს მოციქულად გაგზავნილი რომის პაპთან და ევროპის მეფეებთან შემწეობის სათხოვნელად სპარსთა და ოსმალთა წინაამდევ. იგი ჯერ ისპანიაში მისულა, შემდეგ, არა უადრეს 1627 წ. თებერვლის ან მარტისა, რომს და იქ დარჩენილა 1628 წლის დეკემბრამდე. რომში ყოფნის დროს მას მიუღია კათოლიკობა, უსწავლებია ქართული ენა სტეფანე პაოლინისა და თეატინელი ბერებისათვის, თითონაც შეუსწავლია იტალიური ენა, ხელი შეუწყვია სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოებისთვის ქართული სტამბის დაარსებაში და პაოლინის დახმარებია ქართულ-იტალიური ლექსიკონის შედგენაში. რომითგან წამოსულა 1628 წლის დეკემბერში და გზად მოუვლია ევროპის სახელმწიფოები. საქართველოში დაბრუნებულა 1629 წ. აგვისტოში და შესდგომია რომში მიღებული დავალების შესრულებას, სახელდობრ, კათოლიკობაზე მეფის და ხალხის გადაყვანას, რისთვისაც რამდენჯერმე მიუღია მადლობა რომითგან. ნიკიფორე ყოფილა გავლენიანი კაცი და მუდამ მფარველობას უწევდა საქართველოში მყოფ მისიონერებს. 1633 წ. თეიმურაზთან ერთად ის გადასულა იმერეთს, ხოლო იმერეთითგან ჩასულა სამეგრელოს. ის ყოფილა ერთი იმ მოციქულთაგანი, რომელთაც ლევან დადიანმა მიანდო როსტომ მეფისთვის პასუხის გადაცემა თავის დის მისთვის მითხოვების შესახებ. ნიკიფორე ირბაქის ხსენება წყდება 1634 წლის შემდეგ.

ამ ცნობათაგან ერთი ცნობა, სახელდობრ, ნიკიფორე ირბაქის ეროვნების და ჩამომავლობის შესახებ, ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია, რადგან ზოგიერთი გარემოებანი საბუთს გვაძლევენ ვიფიქროთ, რომ ნიკიფორე ირბაქი არის ის ნიკიფორე მიტროპოლიტი, რომელიც იმავე თეიმურაზ მეფის მიერ გაგზავნილი იყო მოციქულად რუსხელმწიფესთან ორჯერ – 1635 და 1639 წლებში და რომელიც ცნობილია ბერძნად. თუ დამტკიცდა ნიკიფორე ირბაქის და ნიკიფორე მიტროპოლიტის იგივეობა, მაშინ დამტკიცებული იქნება ირბაქის არა-ქართველობა და ჭორი გამოდგება მთელი ის ცნობა, რომელსაც თეატინელთა ორდენის ისტორიკოსები იძლევიან მის ჩამომავლობის შესახებ.

¹⁾ იხ. ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 126, 127.

საქმე ის არის, რომ სხვა წყაროების მიხედვით ჩვენ ვიცით, რომ იმავე თეიმურაზ მეფემ, რომელმაც 1626 წელს გაგზავნა მოციქულად ნიკიფორე (იგივე ნიკოლოზ) ბერი პაპთან და ევროპის სხვადასხვა მეფეებთან მტრების წინაამდევ დახმარების სათხოვნელად, გაგზავნა ორჯელ (1635 და 1639 წ.) მოციქულად ისეთისავე მინდობილობით ნიკიფორე (იგივე ნიკოლოზ) მიტროპოლიტი რუსხელმწიფესთან მოსკოვს. ნიკიფორე მიტროპოლიტს ჩვენ ვიცნობთ მხოლოდ

თეიმურაზის მიწერმოწერიტგან რუსხელმწიფესთან და რუსის მოციქულების მოხსენებათაგან, ხოლო ნიკიფორე ბერს ვიცნობთ იმავე მეფის მიწერმოწერიტგან პაპთან და რომის მისიონერების მოხსენებათაგან. ამ ორნაირს წყაროებში მოხსენებული ნიკიფორე (იგივე ნიკოლოზ) მოციქულები იმით განსხვავდებიან ერთმანერთისაგან, რომ ერთს, რომში გაგზავნილს, აქვს დართული გვარი (ირბაქი), იწოდება ბერად და დასახელებულია ქართველად, მეორე, მოსკოვს გაგზავნილი, არ არის მოხსენებული გვარით, იწოდება მიტროპოლიტად და დასახელებულია ბერძნად. პირველი განსხვავება თავისთავად უმნიშვნელოა, რადგან მიტროპოლიტის გვარის გამოცხადება სავალდებულო არ არის და ალბად საჭიროდ არ უცნიათ არც თითონ და არც თეიმურაზ მეფეს რუსხელმწიფისთვის ემცნოთ გვარი. ამიტომ არავის შეუძლიან სთქვას, რომ, რაკი მისი გვარი არ არის გამოცხადებული, მის და ირბაქის იგივეობა შეუძლებელიაო. მეორე განსხვავებასაც აგრეთვე არ აქვს მნიშვნელობა, რადგან სრულებითაც არ არის შეუძლებელი, რომ 1626-1629 წლებში უბრალო ბერად ნამყოფი 1635 წელს მიტროპოლიტი ყოფილიყვეს. მით უმეტეს რომ თვით თეიმურაზ მეფე სწერს რუსხელმწიფეს 25 აპრილს 1639 წელს, რომ ნიკიფორეს მიტროპოლიტობა ამ ოთხის წლის წინად მე მივეციო.¹⁾ მაშასადამე ნიკიფორე მიტროპოლიტი 1634 წლამდე არ ყოფილა მიტროპოლიტი. მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ მესამე განსხვავებას, რომ რომში გაგზავნილი ნიკიფორე იხსენიება ქართველად, ხოლო მოსკოვში გაგზავნილი – ბერძნად. ამ განსხვავებას აღრმავებს ის გარემოება, რომ თეატინელთა ორდენის ისტორიკოსები გადმოგვცემენ, ვითომ ნიკიფორე ირბაქი ყოფილიყვეს საქართველოს ჯარის უფროსის დიდებული თავადის შვილი. ეს განსხვავება რომ არ ყოფილიყო, ამ ორის ნიკიფორე მოციქულის იგივეობა თავისთავად ცხადი იქნებოდა, იმდენად დიდი მსგავსებაა ამ ორს სეხნია მოციქულში დიპლომატიურის ნიჭის, ხასიათის და ქცევის მხრითა

¹⁾ об. Переписка грузинских царей с российскими государями, гл. 9.

ორივე ნიკიფორეს მოციქულობის მიზანი იყო ერთი და იგივე, სახელდობრ: თხოვნა, რომ შემწეობა აღმოეჩინათ საქართველოსთვის მეზობელი მტრების წინააღმდეგ. თხოვნის საფუძვლად ორივე მოციქული ადგენდა ქართველი ხალხის ქრისტიანობაზე მტკიცედ ყოფნას და შიშს, რომ ეს სიმტკიცე არ შერყეულიყო ურჯულო მტრების ძალმომრეობით. ერთი ნიკიფორე ეფიცება პაპს (და ალბათ ისპანიის და ევროპის სხვა ქვეყნების მეფეებსაც, რომლებთანაც მას მოლაპარაკება ჰქონდა) ქართველების ერთგულებას კათოლიკობისადმი და მეფე თეიმურაზის მზად ყოფნას მორჩილობისათვის. მეორე ნიკიფორე ასევე ეფიცება რუსხელმწიფეს ქართველების ერთგულებას მართლმადიდებლობისადმი და მეფე თეიმურაზის მზად ყოფნას მის ქვეშევრდომობისათვის. ერთი ნიკიფორე რომში ცდილობს თავის პირადი ერთგულობა და მორჩილება დაუმტკიცოს პაპს მით, რომ საჯაროდ აღიარებს კათოლიკობას, მეორე ნიკიფორე კი მოსკოვში ცდილობს თავისი ერთგულობა დაუმტკიცოს რუსხელმწიფეს მით, რომ თავის მი-

ერვე დაწერილს მეფის წერილში მოუთხრობს, თუ რანაირს რჩევას აძლევდა თეიმურაზს რუსხელმწიფის საერთველოდ. ¹⁾ ნიკიფორე ბერი რომის მისიონერებისგან იხსენიება საქართველოში კათოლიკეთა ერთ-გულ და მფარველ პირად. რუსის მოციქულებიც ნიკიფორე მიტროპოლიტს იხსენიებენ როგორც თავიანთ დამხმარე და ხელის შემწყობ პირს. ნიკიფორე ირბაქმა მთელი ევროპა მოიარა 1626 წლითგან 1629 წლამდე თეიმურაზის მინდობილობით, ხოლო ნიკიფორე მიტროპოლიტის შესახებ თეიმურაზ მეფე რუსის მთავრობას სწერს, რომ თხუთმეტი თუ თექვსმეტი წელიწადია მას აქეთ, რაც ის მას ემსახურება და რომ ამ სამსახურში მას მოუვლია მოციქულად მრავალი ქვეყანა. ²⁾ ამ ანგარიშით ნიკიფორე მიტროპოლიტს თეიმურაზთან სამსახური უნდა დაეწყო 1623-1624 წელს, ე. ი ნიკიფორე ირბაქის რომს წასვლამდე სამის წლის წინ. 1634 წლამდე კათოლიკე მისიონერები ხშირად იხსენიებენ ნიკიფორე ირბაქს, ამ წლის შემდეგ კი მისი ხსენება წყდება სწორედ მაშინ, როდესაც ნიკიფორე მიტროპოლიტი გაგზავნილ იქნა მოციქულად მოსკოვს, სადაც მოუხდა ორჯერ ზედი-ზედ მისვლა-მოსვლა და ცხოვრება 1635-1642 წლებში. კათოლიკე მისიონერის ძამძის თქმით, ნიკიფორე ირბაქს სცოდნია რუსული ენაც. ³⁾ ამ ენის ცოდნა კი შეეძლო ჰქონოდა იმ შემთხვევაში, თუ რუსეთში

¹⁾ იხ. Переписка груз. царей с росс. госуд., გვ. 14-19.

²⁾ იქვე, გვ. 10, 11.

³⁾ იხ. Chardin. Voyage en Perse etc. Paris. 1811, გვ. 211.

ნამყოფი იქნებოდა. რუსეთში ნამყოფი და მცოდნე რუსულის ენისა იყო ნიკიფორე მიტროპოლიტი. სხვა ნიკიფორე ამ ხანებში არ ყოფილა საქართველოთგან რუსეთს წასული.

მართალია, ნიკიფორე მიტროპოლიტი რუსხელმწიფეს მოახსენებს სხვადასხვა ქვეყნებში ვიყავი მოციქულადო, მაგრამ მხოლოდ სპარსეთსა და ოსმალეთში ყოფნას იხსენიებს¹⁾ და არ ამჟღავნებს ევროპაში ყოფნას. ამას ის დიპლომატიურის მოსაზრებით შვრება, რადგან იცის, რომ, როცა ამას განაცხადებდა, რუსები ჰკითხავდნენ მოციქულობის მიზანს და შედეგს, ეს კი არ იქნებოდა კარგი, რადგან იცოდა, რომ რუსებს სძულდათ პაპიც და ევროპის მეფეებიც მათ კათოლიკობის გამო და თეიმურაზის მიმართვა არ ესიამოვნებოდათ.

აგრეთვე მართალია, რომ ერთი ნიკიფორე რომში თავის თავს ქართველს უმახის და დიდი გვარის შვილად აცნობს თავს, ხოლო მეორე მოსკოვში თავის ბერძნობას არ მალავს, მაგრამ ორივე ეს მოვლენა სულ დიპლომატიური ხასიათისაა. ნიკიფორემ იცოდა, რომ რომში კათოლიკებს ბერძნები არ უყვარდათ და ამიტომ ნდობით არ მოეკიდებოდნენ მას, როგორც ბერძენს. ეს იყო იმის მიზეზი, რომ მან დამალა თავისი ბერძნობა და თეიმურაზ მეფესაც დაამალვინა. თან თავის ნათესავობის შესახებ მთელი ზღაპარი შეთხზა. მოსკოვში კი თავის ბერძნობა არ დამალა და თავის მიტროპოლიტობას და იერუსალიმის პატრიარქის მფარველობაში ყოფნას აცხადებდა იმიტომ, რომ რუსები უფრო მეტის პატივისცემით მოეკიდებოდნენ და მეტი ნდობა ექნებოდა მათ თვალში.

ისიც მართალია, რომ სამეგრელოში მყოფი, დაახლოვებით

1650-1679 წლებში, კათოლიკე მისიონერი ძამპი თავის მოხსენებაში, რომელიც შარდენს აქვს დაბეჭდილი თავის წიგნში, იხსენიებს ორს ნიკიფორე ბერს, რომელთაგან ერთს უწოდებს ირბაქს და სთვლის ქართველად, მეორეს კი ბერძნად. პირველის შესახებ ის სწერს: „ის ბერები, რომლებიც ახლა იმყოფებიან სამეგრელოში, მესამე გვარისანი არიან. ისინი მოდიან ათონის მთითგან და იერუსალიმისთვის შესაწირავების მოგროვების საბაბით ამ ქვეყანაში რჩებიან მთავრის მფარველობის ქვეშ მისგან დათმობილს მის საკუთარს ეკლესიებში. ზოგიერთნი ბინავდებიან ერთს ქართველ ბერთან, რომელიც იწოდება ნიკიფორე ირბაქად, მაგრამ რომელიც საზოგადოდ ცნობილია ნიკოლოზ ბერად და არის საქართველოს პირველი გვარიშვილთაგანი, სამოცდაათის წლის კაცი. მას აქვს არქიმანდრიტის ან წინამძღვრის

¹⁾ об. Переписка грузинских царей с российскими государями, გვ. 19.

ხარისხი და იწოდება ჯვარისმამად. ხალხი მას დიდს პატივს სცემს და სამეგრელოს მთავარი მას ხმარობს ვეზირად და მოციქულად, რადგან მას ძალიან კარგად ესმის პოლიტიკა და რამდენჯერმე ყოფილა იერუსალიმში. მას მოუვლია მთელი ევროპა, უნახავს ისპანია, საფრანგეთი, ინგლისი, პოლონეთი და იტალია, სადაც ჩვენი მამები ყოველთვის ბინას აძლევდნენ. იცის რავდენიმე ენა, გარდა ქართულისა და მეგრულისა, სახელდობრ: ბერძნული, თურქული, არაბული, რუსული, ფრანგული, ისპანური და იტალიური. მან აღიარა კათოლიკე სარწმუნოება პაპის ურბანოს მერვის წინაშე. ჩვენს მამებს დიდს პატივს სცემს.“¹⁾

ეს ცნობა შეიცავს ყველაფერს, რასაც რომის დოკუმენტები გადმოგვცემენ ნიკიფორე ირბაქის შესახებ, მხოლოდ ორი რამ არის მაში ახალი: პირველად ის, რომ ნიკიფორეს სხვა ენათა შორის რუსული ენაც სცოდნია და რომ ის ყოფილა ჯვარისმამად წოდებული.

მეორე ნიკიფორე ბერის შესახებ ძამპი სწერს: „არის წმინდა ქვეყნის ერთი რწმუნებული, გამოგზავნილი იერუსალიმის პატრიარქის მიერ ზემოხსენებული წმინდა ადგილებისთვის შესაწირავების შესაგროვებლად როგორც ოდიშში ანუ სამეგრელოში, ისე იმერეთში, რომელიც არის საქართველო, და გურიაში. ეს რწმუნებული, რომელიც ყოველთვის ბერია, არის ახლა ბატონი ნიკოლოზ ნიკიფორე, ბერძნის ბერი წმ. ბასილის წესისა, ჯვარისმამად წოდებული. მას შეუძლიან, იერუსალიმის პატრიარქსავით, ყველას მისცეს შენდობა, ე. ო. კურთხევა ანუ სრული პატივება, რასაც ის ჩადის ორმოცდაათი სკუდის ფასად თვითეულზე“.²⁾

ამ ორნაირი ცნობის წამკითხველს ეგონება ძამპი ორს სხვადასხვა პირზე ლაპარაკობსო. ერთი რომ ნიკიფორე ირბაქია, მეორე ნიკიფორე მიტროპოლიტად ეჩვენება. ნამდვილად კი ეს ორი სხვადასხვა ადგილს მოთავსებული ცნობა ერთსა და იმავე პირს შეეხება. პირველს ცნობაში ძამპი ემყარება რომის საბუთებს და იმეორებს იმას, რასაც თეატინელთა ორდენის ისტორიკოსები სწერენ ირბაქის ვინაობაზე. მეორე ცნობა კი დამყარებულია იმაზე, რაც ნიკიფორე

ბერის ვინაობის შესახებ ადგილობრივ შეუტყვია. ეს ორი სხვადა-
სხვანაირი ცნობა შეუთანხმებელი დარჩენია ძამპის იმიტომ, რომ

1) ob. Chardin. Voyage en Perse etc. Paris. 1811, გვ. 210-211.

2) იქვე, გვ. 323.

22

მოხსენება უწერია სხვადასხვა დროს რავდენიმე ხნის გამავლობაში
ნაწილ-ნაწილ და ბოლოს ერთად შეუკოწიწებია მექანიკურად.

ძამპის მიერ მოხსენებული ორივე ნიკიფორე რომ ერთი და
იგივე პირია, იქითგან ჩანს, რომ ერთსაც და მეორესაც ზედმეტი
სახელი ნიკოლოზი აქვს, ორივე ჯვარისმამა და ორსავე დამოკი-
დებულება აქვს იერუსალიმის მონასტრებისათვის შესაწირავების
გროვებასთან. ერთს ნიკიფორესთან (სახელდობრ ირბაქთან) თავს
იყრიდნენ, კამპოს თქმით, ათონის მონასტრითგან მოსული ბერები,
რომელთაც მიზნად ჰქონიათ იერუსალიმის მონასტრების სასარგებ-
ლოდ შესაწირავების მოგროვება, მეორე ნიკიფორე თითონ ჰკრეფდა
ასეთს შესაწირავებს და ჰგზავნიდა იერუსალიმის მონასტრებში. ცხა-
დია, აქ ორს სხვადასხვა ნიკიფორესთან რომ გვქონდეს საქმე, უცხო
ქვეყნიდან იერუსალიმის მონასტრებისთვის შესაწირავების მოსა-
გროვებლად მოსული ბერები უნდა დამდგარიყვნენ სწორედ იმ ნი-
კიფორესთან, რომელსაც საგანგებოდ ამ შესაწირავების მოსაგროვე-
ბლად გამოგზავნილად იხსენიებს ძამპი. ის კი მოსული ბერების ბი-
ნად ასახელებს იმ ნიკიფორეს ბინას, რომელზედაც არ ამბობს, რომ
შესაწირავების მოგროვების რწმუნება ჰქონოდა. ძამპისავე თქმით ნი-
კიფორე ირბაქს ხშირად უვლია იერუსალიმში. ცხადია მას იქ წასვ-
ლა ხშირად მოუხდებოდა მაშინ, როდესაც ის იქნებოდა „პატრიარ-
ქის რწმუნებული“ მთელს საქართველოში შესაწირავების მოსაგრო-
ვებლად, ე. ი. როდესაც ნიკიფორე ირბაქი იქნებოდა იგივე, რაც
მეორე ნიკიფორე ბერი. ნიკიფორე ირბაქი, ძამპის სიტყვით, რუსუ-
ლი ენის მცოდნე ყოფილა, მეორე ნიკიფორეზე კი არაფერს ამბობს
რუსულის ენის ცოდნისას, თუმცა იმანაც, თუ მას ცალკე პიროვნე-
ბად, ნიკიფორე მიტროპოლიტად მივიღებთ, იცოდა რუსული ენა.
თუ ნიკიფორე მიტროპოლიტად არ მივიღებთ, გამოვა, რომ ეს ყო-
ფილა მესამე ნიკიფორე (ნიკოლოზი) და ამ შემთხვევაში ნიკიფორე
მიტროპოლიტის და ნიკიფორე ირბაქის იგივეობის საწინამდეგო
საბუთის მნიშვნელობა ძამპის მოხსენებისა სრულებით ქარწყლდება.
ამნაირად ეჭვი არ არის, რომ ძამპი ერთსა და იმავე პირზე ლაპა-
რაკობს ორს სხვადასხვა ადგილს და რომ ეს პირია ნიკიფორე (იგი-
ვე ნიკოლოზ) ბერი, რომში ირბაქის გვართთა გაცნობილი, ხოლო რუ-
სეთში მიტროპოლიტად წოდებული.

ამავე ნიკიფორეს იხსენიებენ რუსხელმწიფის მოციქულები
1650 წელს იმერეთში ყოფნის დროს. იგი მოხსენებულია გოლგოთის
მონასტრის იგუმენად და ალექსანდრე მეფესთან მყოფად. მეფის მი-
ნდობილობით ის ხშირად ხვდება რუსეთის მეფის მოციქულებს და

23

აწარმოებს მოლაპარაკებას, უეჭველია, როგორც რუსულის მცოდნე

და დახელოვნებულ დიპლომატად მიჩნეული.

ნიკიფორე ირბაქი რომ ქართველი არ იყო, არამედ ბერძენი, ამის გადამჭრელს საბუთს იძლევა თვით ის წიგნი, რომლის შედგენასა და დაბეჭდვასთან არის დაკავშირებული მისი სახელი.

იმის გარდა, რომ წიგნში ბევრი კორექტურული შეცდომაა, წარმომდგარი იქითგან, რომ ამწყობს ვერ გაურჩევია ასო და ერთის მაგიერ მეორე ამოუღია ან ასო სულ გამოუტოვებია, იშვიათია ისეთი სიტყვა, რომ მაში არ მოიპოვებოდეს შეცდომა, წარმომდგარი ქართულ ბგერათა ერთმანეთში არევისაგან. მაგალ., არეულნი არიან ერთმანეთში **ბ და ვ, ბ და პ, გ და კ, გ და ლ, გ და ხ, დ და თ, დ და ტ, ზ და ს, ზ და ძ, კ და ხ, კ და ღ, კ და ქ, კ და ჩ, მ და ბ, მ და ნ, პ და ფ, ქ და გ, ღ და ხ, ყ და ღ, შ და ს, ც და ზ, ც და წ, ძ და ს, ძ და წ, ძ და ც, წ და ზ, ჭ და ზ, ჭ და ჩ, ჭ და ჯ, ჯ და ჩ, ჯ და ზ**, მაგალ., ანთეგული (ანთებული), ელბა (ელვა), ლმოპიერი (ლმოპიერი), კანიერი (განიერი), ტაბალი (დაბალი), სისმარი (სიზმარი), დავადი (თავადი), ნატესავი (ნათესავი), ბორჩილი (ბორკილი), გონი (ქონი), ჩუჩული (ჭუჭული), ზეზილი (ჯეჯილი), სლევა (ძლევა), ჯურჯელი (ჭურჭელი) და სხვ.

ბგერების ასეთი არევის ერთი მიზეზი ის არის, რომ იტალიელის, როგორც საზოგადოდ ყოველის უცხოელის, ყურს ეუცხოვება შესმენა და შეთვისება ზოგიერთის ქართულის ბგერებისა, რის გამოც მას ხშირად სხვანაირად ესმის ქართული ბგერა და ამიტომ სხვა ბგერის გამომხატავი ასოთი სწერს.

არის კიდევ მეორე მიზეზი. ეს ისაა, რომ, როგორც ჩანს, ქართულ-იტალიური ლექსიკონის შემდგენელს სტეფანე პაოლინის მის თანამშრომლის ნიკიფორე ირბაქისგან ნათქვამი სიტყვები, ალბათ, სისწრაფისათვის, უწერია არა ქართული ასოებით, არამედ იტალიურის ასოებით. შემდეგში იტალიური ასოებით დაწერილი სიტყვები ქართული ასოებით გადაუწერია. აი ამ ქართულად წერის დროს მას შეშლია ასოთა შესატყვისობა, მისგანვე მიღებული ლექსიკონის წინ დაბეჭდილს ანბანში, და არევიტ დაუწერია.

ამ ანბანში პაოლინის ასეთი ბგერათა შესატყვისობა აქვს მიღებული: **გ=gh, ზ=z** (როგორც ეს ასო გამოითქმის სიტყვაში zefiro), **თ=th** ანუ ბერძნული **θ კ= k ჟ= j** (იმ გამოთქმით, რომელიც ამ ასოს აქვს ისპანურს სიტყვაში hijo), **ფ=f** ან **ph, ქ=ch, ყ=c, ლ=g** (როგორც ეს ასო გამოითქმის მარცვლებში: ga, go, gu). **შ=sc**

(როგორც ეს გამოითქმის მარცვლებში: scia, sce, sci, scio, sciu), **ჩ=ci** (როგორც ეს გამოითქმის მარცვლებში: cia, cio, ciu), **ც=z** (როგორც ეს ასო გამოითქმის იტალიურს სიტყვაში zoppo), **ძ და წ=z** (როგორც ეს ასო გამოითქმის იტალიურს სიტყვაში zio), **ჭ=ch, ხ=ch, ჯ=g** (როგორც ეს ასო გამოითქმის მარცვლებში gia, gio, giu).

ხშირდ ეს შესატყვისობა დაურღვევია პაოლინის და დაუწერია ასე: busi და არა buzi, nateli და არა natheli, echali და არა ekali, amaghleba და არა amagleba, davnag და არა davnac, kmeli და არა chmeli, dachereba გდა არა dakereba, apra და არა afra ან

aphra, bakaki და არა bacaci, avichazi და არა avikazi, avisitkua და არა avisitcua, giurgeli და არა churcheli. შემდეგში ეს იტალიური ასოებით დაწერილი ქართული სიტყვები ქართული ასოებით გადაუწერია თანახმად მის მიერ მიღებული შესატყვისობისა და გამოსვლია: ბუსი, ნატელი, ეხალი, ამაგლება, დავნაყ, კმელი, დახერება აპრა, ავიხაწი, ავისიტკვა, ჯურჯელი (ნაცვლად სიტყვებისა: ბ უ ზ ი , ნ ა თ ე - ლ ი , ე კ ა ლ ი , ა მ ა ლ ლ ე ბ ა , დ ა ვ ნ ა ყ , ხ მ ე ლ ი , დ ა კ ე რ ე ბ ა , ა ფ - რ ა , ა ვ ი კ ა ც ი , ა ვ ი ს ი ტ ყ ვ ა , ჭ უ რ ჭ ე ლ ი).

არის შემთხვევები, როდესაც პაოლინის ქართული სიტყვები დაუწერია იტალიური ასოებით მიღებული შესატყვისობის თანახმად, მაგრამ, რადგან ერთისა და იმავე ასოთი მიღებული აქვს ზოგიერთი სხვადასხვა ქართული ბგერის გამოხატვა, ქართული ასოებით გადაწერის დროს დავიწყებია რომელ სიტყვაში რომელი ბგერის გამომხატველი იყო სხვადასხვა ქართული ბგერის გამომხატველი ერთი და იგივე იტალიური ასო და ერთმანეთში აურევია სხვადასხვა ბგერების გამომხატველი ქართული ასოები, რის შემდეგ გამოსვლია ასეთი სიტყვები: კერცო (ნაცვლად კ ე რ ძ ო), ბეზვი (ნ. ბ ე წ ვ ი), წივა (ნ. ც ი ვ ა), ზნობილი (ნ. ც ნ ო ბ ი ლ ი), ბარწიმი (ნ. ბ ა რ ძ ი მ ი), წიცა (ნ. ძ ი ძ ა), მამაწი (ნ. მ ა მ ა ც ი), ავიზელიცადი (ნ. ა ვ ი წ ე ლ ი წ ა დ ი).

აქ მოხსენებული ორნაირი შეცდომა ხშირად ერთსა და იმავე სიტყვაშია მომხდარი. მაგალ., წყევლა ჩაწერილია იტალიურის ასოებით არა ZCevla, არამედ zchevla, ხოლო ქართული ასოებით 'ზ ხ ე ვ ლ ა . სიტყვა ა უ რ ა ც ხ ე ლ ი იტალიურად არის დაწერილი, თანახმად მიღებული ასოთა შესატყვისობისა aurazcheli, მაგრამ ქართული ასოებით გამოუხატია თანახმად იტალიურის გამოთქმისა ა უ რ ა ზ კ ე ლ ი .

ხშირად სიტყვაში გამოტოვებულია ასო ან ასოები, მაგალ., გ ლ ა ვ ი (ნაც. მკლავი), ე რ ბ ო კ ვ ე რ ზ (ნ. ერბოკვერცხი), ე ი ს კ ა ც (ნ. ერისკაცი).

ბევრჯელ ქართული სიტყვა ისე დამახინჯებულია, რომ კაცი ვერ იცნობს, რა უნდა ყოფილიყო, თუ არ დაიხმარია იტალიური სიტყვა, მაგალ., ს ა ვ ვ ე ლ ტ ა (ნაც. საყოველთაო), ს ა კ ვ ი რ ვ ე წ ი (ნ. საკვირველი), ს ა ზ ხ ი ნ ა ნ ი (ნ. საწყინარი), ს ა მ ო ს ა ვ ა ტ ი (ნ. სამშაფათი), მ ა უ კ ს უ ნ დ ა მ ა (ნ. მაქვს მადა). ვ ა რ თ ლ ი ც ვ ა - ლ ი (ნ. ვარდისწყალი), ღ ო რ ჩ ე ს მ ო (ნ. ხორცისშესხმა).

არიან აგრეთვე იმისთანა სიტყვები, რომელთა გამოცნობას ვერ უშველის იტალიური მისი შესატყვისის სიტყვაც. მაგალ., მ ე ტ ო ნ - დ რ ო ნ (Secondo – შფოთი), ი კ უ ნ ე ბ უ ტ ი (Cittadino – მოქალაქე), ა ნ დ ა მ ა რ ი (Calamita – შფოთი), უ პ უ ს ი (Prelato – პრელატი), უ ლ ა ც ო ს (Sfacciato – თავხედი, კადნიერი), პ ი ს ა რ ი (Piazza – მოედანი), კ ა თ ი ო ს (Civile – სამოქალაქო).

ხშირად სიტყვების გამოცნობას აჭირებს აგრეთვე ის გარემოება, რომ ვ-ბგერა იტალიურის ტრანსკრიპციით ჩაწერილი u-ასოთი, როგორც ეს მაშინ მიღებული იყო, ქართულადაც უ-ასოთი არის გამოხატული, მაგალ., ჯ ა უ რ ი (ნაც. ჯავრი).

ბოლოს უნდა ავნიშნოთ ერთი შესამჩნევი და მნიშვნელოვანი

მოვლენა, რომელიც შეინიშნება ქართულ - იტალიურ სლექსიკონში, სახელდობრ ის, რომ ქართულ სიტყვათა შორის მოიპოვება ბევრი იმისთანა სიტყვა, რომელნიც არ არიან ქართულნი და არც არადროს ყოფილან ხმარებულნი ქართულ ენაში თუ მწერლობაში. მომეტებულს ნაწილად ეს სიტყვები ბერძნულები არიან, ზოგიერთნი კი იტალიურები. ამ სიტყვებს ლექსიკონში უჭირავთ ადგილი იმისთანა ქართული ან გაქართულებული სიტყვებისა, რომლებიც ყოფილან და დღესაც არიან ხმარებულნი როგორც მწერლობაში, ისე ცოცხალს მდაბიო ენაში.

აქ ჩამოვწერთ იტალიურ სიტყვებს ფრჩხილებში ქართულად მათი მნიშვნელობის აღნიშვნით, ხოლო მათ პირდაპირ პაოლინის ლექსიკონში დაბეჭდილს ვითომ შესატყვისს ქართულ სიტყვებს.

Huomo (მამაკაცი)	ანირი
Fortezza (სიმაგრე)	ანდრია
Giganti (ბუმბერაზები)	გიდანტეს
Scolpito (გამოჭრილი)	გლიფტოს
Taverna (ღვინის დუქანი)	გაპილა
Magazzino di vino (ღვინის დუქანი)	კაპილა
Tavernaro (მედუქნე)	კაპილარი
Oste (მედუქნე)	კაპილარი
Secolo, Eta (საუკუნე, ხანი)	ეთი

26

Oglio (ზეთი)	ელეო
Empiastro (მალამო)	ემბლასტი
Barca (ბარჯაზი)	ვარკა
Re (მეფე)	ვასილია
Capitano (წინამძღოლი)	იემონ
Hipocrisia (პირმოთნება)	იპოკრიტი
Hipocrito (პირმოთნე)	იპოკრიტო
Hipocrito (პირმოთნე)	ფარისეო

Cavallo (ცხენი)	იპო
Morale (ზნეობა)	იტიკო
Porto (ნავთსადგური)	ლიმიონა
Solennita, Festa (ზეიმი, დღესასწაული)	პანადირი
Spedale (საავადმყოფო)	პანდოხიონე
Conseglio (საბჭო)	სინაკსის
Timone (საჭე)	ტიმონი
Testimonio (მოწამე)	მართირი
Martire (მოწამე, წამებული)	მარტირი
Mago (მოგვი)	მალოს
Magazzino (მაღაზია)	მაღაცონ
Melinconia (ნაღვლიანობა)	მელაკონია
Intercessore (მეოხი, შუამდგომელი)	მეტიტის
Cometa (კუდიანი ვარსკვლავი)	პლანე
Profeta (წინასწარმეტყველი)	პროფიტი
Profezia (წინასწარმეტყველება)	პროფიტია

Sabbato (შაბათი)	სავათონ
Scorfano Pesce (მორიელი)	სკორპიო
Soldato (ჯარისკაცი)	სტრატიატი
Estrema unzione (ზეთის კურთხევა)	ლოცვაელეონი
Christiani (ქრისტიანები)	ქრისტიანოს
Zuccaro (შაქარი)	ცახარი
Secondo (მეორედ)	ვიტა
Lebbra, Lepra (მკეთრი)	ლეპრი
Lino (სელი)	ლინარე
Buona note (კეთილი ღამე)	ვალიმპსუერი
Buondi (კეთილი დღე)	კალიდილა
Buonasera (კეთილი საღამო)	კალისერება
Buongiorno (კეთილი დღე)	კალირჯე
Tempesta di vento e pioggia (ქარაშოტი)	გათაკლისმო

ეს სიტყვები შეადგენენ ნაწილს იმ სიისას, რომელიც შეიძლება შედგეს პაოლინის ლექსიკონში ქართულ სიტყვებად გასაღებული ბერძნული სიტყვებისგან. მაგრამ სიტყვებს არ სჯერდება ლექსიკონის შემდგენელი და მთელი ბერძნული ფრაზა აქვს შეტანილი ქართულის მაგიერ. მაგალ., იტალიური ფრაზა Vicario di Cristo e il Papa (ქრისტეს ნაცვალი არის პაპი) ქართულად ნათარგმნია: ე კ ი - ტ რ ო პ უ ს ტ უ ქ რ ი ს ტ უ პ ა პ ა .

ჩვენ ვიცით, რომ ლექსიკონი შეადგინა იტალიელმა სტეფანე პაოლინიმ, რომელმაც ქართული სულ არ იცოდა, ნიკიფორე ირბაქის დახმარებით. პაოლინი თავის თავად ქართული სიტყვების ნაცვლად არ შეიტანდა ბერძნულ სიტყვებს თავის ლექსიკონში. ცხადია, ეს ბერძნული სიტყვები და მთელი ფრაზაც კი მისთვის უკარნახია მის თანამშრომელს ნიკიფორე ირბაქს, რომელსაც შეეძლო ასე მოქცეულიყო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ის იქნებოდა ბერძენი, ქართულის ენის კარგად არ მცოდნე. წარმოუდგენელია, რომ ქართველს ქართულ-იტალიური ლექსიკონის შედგენის დროს ქართული სიტყვების და ფრაზის ნაცვლად ბერძნული, ქართულში არ ხმარებული, სიტყვები და ფრაზა ჩაეწერინებინოს თავის თანამშრომლისთვის მაშინაც კი, როცა იმას რამე მიზეზით არ ეცოდინებოდა კარგად ქართული. მაგრამ საბუთი არ არის ვიფიქროთ, რომ ირბაქს, თუ ქართველი იყო, ისიც დიდი გვარის შვილი, ქართული კარგად არ სცოდნოდა, მეტადრე თუ ირბაქს ჩვენ მივიჩნევთ იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის წინამძღვრად, ნიკიფორე ჩოლოყაშვილად, როგორც ამას ზოგიერთნი ფიქრობენ. ჯვარის მონასტერში მუდამ ბლომად ცხოვრობდნენ ქართველი ბერები, ჰქონდათ მდიდარი ქართული ბიბლიოთეკა და წირვალოცვა ქართულად სრულდებოდა. ამ პირობებში ქართველი, ჯვრის მონასტერში მცხოვრები, რაც უნდა მცირე ხნისა დაბინავებულიყო იქ, ქართულს არ დაივიწყებდა. პირიქით, უცხოეთის ქართულ მონასტრებში ქართველი ბერები უფრო ვითარდებოდნენ ქართულს ენაში. სამაგიეროდ, თუ ირბაქს ბერძნად წარმოვიდგენთ, სახელდობრ, ნიკიფო-

რე მიტროპოლიტად, მაშინ ყველაფერი ადვილად აიხსნება. ნიკიფორე ირბაქი, როდესაც რომს გაემგზავრა, ორის თუ სამის წლის ნამყოფი იქნებოდა საქართველოში. ქართული შეეძლო შეესწავლა ცოტაოდნად და არა საფუძვლიანად. რომში ლექსიკონის შედგენის დროს შესაძლებელია ავიწყდებოდა ზოგიერთი ქართული სიტყვები და სტეფანე პაოლინის დავიწყებული ქართული სიტყვების მაგიერ თავის სამშობლო ენის სიტყვებს უკარნახებდა, რომ არ გაუმყდავნიბინა მისთვის ქართულის უცოდინარობა და თავის არა-ქართველობა.

28

ეს რომ ასეა, იქითგან ჩანს, რომ ერთხელ დავიწყებული სიტყვა მეორე შემთხვევაში აგონდება და კიდევ უკარნახებს პაოლინის. მაგალ., ერთ შემთხვევაში რომ Huomo ახსნილი აქვს ბერძნული სიტყვით ან ი რ ი, მეორე შემთხვევაში ხსნის ქართული სიტყვით კ ა ტ ს ი (ე. ი. კაცი); Fortezza ერთს შემთხვევაში ბერძნული სიტყვით ან დ რ ი ა, მეორე შემთხვევაში ქართული სიტყვით ზ ლ ე რ ე ბ ა, მესამე შემთხვევაში ქართულითვე მ ა კ ა რ ი (ე. ი. მაგარი); Eta ერთს შემთხვევაში ბერძნული სიტყვით ე თ ი, მეორე შემთხვევაში ქართული სიტყვით დ რ ო; Cavallo ერთს შემთხვევაში ბერძნული სიტყვით ი პ ო, მეორე შემთხვევაში ქართული სიტყვით წ ხ ე ნ ი (ე. ი. ცხენი); Conseglia ერთს შემთხვევაში ბერძნული სიტყვით ს ი ნ ა კ ს ი ს, რომელიც დაბოლოებითაც კი არ არის გაქართულებული, მეორე შემთხვევაში ქართული სიტყვით კ ა მ ო რ ჩ ე ვ ა (ე. ი. გამორჩევა).

ყველა ზემონათქვამის შემდეგ ჩვენ შეგვიძლიან ამნაირად გამოვარკვიოთ პიროვნება იმისი, რომელმაც ხელი შეუწყო ქართული სტამბის დაარსებას რომში და ქართულ-იტალიურის ლექსიკონის შედგენას და დაბეჭდვას ამ სტამბაში. მას რქმევია ნიკიფორე (ზედმეტად ნიკოლოზ), ყოფილა ბერი იერუსალიმის ერთერთის მონასტრისა, შეიძლება გოლგოთისა, გვარტომობით ბერძენი. იერუსალიმითგან საქართველოში მოსულა თეიმურაზ მეფის დროს 1623 ან 1624 წ. მეფეს გაუცვნია ეს ბერი და მოსწონებია, როგორც ჭკვიანი კაცი. იგი გამხდარა მეფის სანდო და ერთგული მრჩეველი. თეიმურაზ მეფეს მისთვის მიუცია ჯვარისმამობა ე. ი. იერუსალიმის მონასტრების საქართველოში მყოფი მამულების გამგებლობა ¹⁾. როგორც სანდოსა

¹⁾ რომ ჯვარისმამას ნიშნავდა საქართველოს მეფე, ჩანს შემდეგის დოკუმენტიდან, რომელიც ინახება ყოფილ საეკლესიო მუზეუმში № 553 ქვეშ.

„ესე ფიცი და პირი და საერდგულო სიტყვა გკადრეთ და მოგახსენეთ თქვენ ყოველთა მეფეთა მფლობელსა ძლიერსა და უძლეველს სახელადმატებულსა კელმწიფესა პატრონს შაჰნაოხს და კელმწიფესა ყოვლად საქებლად სადიდებლად ენაგონება-მიუწოდმელსა ძესა თქუნესა პატრონსა არჩილსა და ყოვლისა საქართველოსა მაკურთხეველსა ბატონისშვილსა პატრონს კათოლიკოსსა დომენტის ჩუენ ჯუარის მამამან წულუკიძემ ნიკოლოზ ასრე და ამა პირსა ზედან, რომე ჯუარის მამა თქუნის ბრძანებით დადგომილა ნიადგ ქართველის ბატონისაგან და კათოლიკოზისაგან და ჩუენცა გიახელით და გთხოვეთ ჯვარისმამობა და გვიბოძეთ სრულ საქართველოსა ჯვარის მონასტრის მამულები. აწე ვიყოთ თქუენი ერდგული და თქუენის სიკეთის მომჭირნე რაც ჩემის კელითა და სიტყვით გამივიდეს და რაც საიერუსალიმო ვიშოვნო ამ ოთხს საბატონოში სრულა მონასტრისათუის შევინახო და არც ჩემს შვილსა და ჩემს ნათესავს მივსცე უსყიდლად და თქუენ ბატონს კათოლიკოსს მოგაბარო და რაც ვიშოვო მონასტრისათუის და სანამდი ჯვარისმა-

და ერთგულის, მასთან ჭკვიანის და მოხერხებული კაცისთვის, თეიმურაზს ხშირად მიუხდვია მისთვის მოციქულობა სხვადასხვა ქვეყნების მეფეებთან. სხვათა შორის ის იყო გაგზავნილი პაპთან და ევროპის სხვადასხვა მეფეებთან (1626-1629 წ.) შემდეგ თეიმურაზს იერუსალიმის პატრიარქისგან მისთვის გამოუთხოვნია მიტროპოლიტობა. პატრიარქს მიუცია მისთვის ეს ხარისხი მხოლოდ წოდებულობით. ამ ხარისხით თეიმურაზ მეფემ მოციქულად გაგზავნა ორჯელ რუსეთს (1635 და 1639 წ.). როგორც ჯვარისმამას ნიკიფორეს უხდებოდა ყოფნა და ცხოვრება საქართველოს ყველა სამეფოებსა და სამთავროებში, სადაც კი იერუსალიმის მონასტრებს მამულები ჰქონდათ: ქართლში, კახეთში, იმერეთში, გურიაში და სამეგრელოში. ყველგან ერთგვარად პოულობდა მეფეების და მთავრების ნდობას და პატიმისცემას. ყველანი მას მიმართავდნენ რჩევისათვის და სხვადასხვა დიპლომატიურის სამსახურისთვის ისიც გულწრფელად თანაუგრძნობდა მათ პოლიტიკურ გაჭირებას და ერთგულად ეხმარებოდა რჩევით და დიპლომატიური მინდობილობის შესრულებით. მეტად დამახასიათებელი და მის დროისთვის გასაკვირველი მისი თვისება იყო ყოველგვარის სექტანტურის ფანატიზმისაგან თავისუფლება. ის თანაბრად და ერთნაირს პატივისცემით ეკიდებოდა აღმოსავლეთის მართლმადიდებლობას და დასავლეთის კათოლიკობას. მართლმადიდებლობაში აღზრდილი და მართლმადიდებელთა წესის ბერი რომში პაპს კათოლიკედ ეცხადება და საქართველოში მფარველობს კათოლიკობას. ქვეყნის პოლიტიკურ ინტერესს ანაცვალებს ვიწრო ეკლესიურს ფანატიზმს. შეიძლება ამის ბრალიც იყვეს, რომ ის ვერ ეღირსა მიტროპოლიტად კურთხევას არც იერუსალიმის პატრიარქისგან და არც საქართველოს კათოლიკოზისგან.

სამწუხაროდ ჩვენ არ ვიცით ნიკიფორეს სიკვდილის წელიწადი ისევე, როგორც არ ვიცით მის დაბადების წელიწადი. გვაქვს მხოლოდ ზემოდ მოყვანილი ცნობა, რომ სამოცდაათის წლისა ჯერ კიდევ ცოცხალი ყოფილა.

სხვადასხვა ცნობები ნიკიფორეს გვარიშვილობის შესახებ რომელნიც ქართულს მწერლობაში არსებობენ, უნდა უსაფუძვლოდ ჩაითვალოს, რადგან ის არ ყოფილა არც ჩოლოყაშვილი, როგორც ამას სწერს პროფ. კ. კეკელიძე (იხ. მის ქართული ლიტერატურის ის-

---

მობა მქონდეს ეს ასე გაგითაოთ პატრონო. დაიწერა ჰელითა მაღალადის ნიკოლოზისითა ქორონიკონს ტ ნ ი გ ფებერვალსა წ"

„მამა ჯუარისა ნიკოლოზ“

ტორია, ტ. II, გვ. 223), არც ირუბაქიძე, როგორც ამას გულისხმობს პროფ. გრ. წერეთელი (იხ. ჟურნ. ახალ იკავკასი-

ALPHABETVM
IBERICVM,
SIVE GEORGIANVM,
CVM ORATIONE DOMINICALI
Salutatione Angelica, Symbolo Fidei,
Præceptis Decalogi, Ecclesiæ Sa-
cramentis, & Operibus
Misericordiæ.

Latinæ, & Ibericæ lingua compositis, & Cha-
racteribus Georgianis impressis:

*Accesserunt Litania B. V. eiusdem linguæ,
& characteribus Ibericis,*

ROMÆ, Typis Sac. Congreg. de Propag. Fide, MDCCXXIX.
UNIVERSITATIS FACULTATE.

ქართული ანბანი ლოცვებით, დაბეჭდილი რომში 1629 წ.
თავწარწერა ლათინურს ენაზე. ნამდვილი ზომა.

31

ონი 1925 წ. № 1-2. ნეაპოლი, რომი, ბერლინი, გვ. 34),
არც ირბახია, როგორც ამას მოგვითხრობს ზაქარია ჭიჭინაძე ¹⁾).

მეორე ქართული წიგნი, რომელიც იმავე 1629 წელს დაიბეჭ-
და რომში სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოების სტამბაში,
არის ქართული ანბანი ლოცვებითურთ. ეს წიგნი ჩვენ არ
შეგვხვედრია, მაგრამ მის შესახებ სარწმუნო ცნობას იძლევა პროფე-
სორი ალ. ცაგარელი. ²⁾

ამ წიგნს ჰქონია შემდეგი თავწარწერა ლათინურ ენაზე: Alpha-
betum Ibericum, sive Georgianum, cum Oratione dominicali, Saluta-
tione Angelica etc. Romae; 1629. ³⁾

წიგნში დაბეჭდილი ლოცვების ტექსტი, უეჭველია, კათოლიკე
ბერებისთვის გადაცემული იქნება იმავე ნიკიფორე ირბაქის მიერ, რო-
მელმაც სტეფანე პაოლინის მიაწოდა სიტყვების განმარტება ქართულ-

იტალიური ლექსიკონისთვის. ჩვენის აზრით, ანბანი იგივე იქნება, რაც ქართულ-ტალიურ ლექსიკონს მიუძღვის წინ, ხოლო ლოცვები იქნებიან ისინი, რომელნიც დაბეჭდილნი არიან მაჯიოს 1643 და 1670 წ. გამოცემული ქართული გრამატიკის ბოლოს. ამიტომ რაც ვსთქვით ზევით ლექსიკონში მოთავსებულის ანბანის შესახებ და რასაც ვიტყვით ქვევით მაჯიოს გრამატიკაში მოქცეული ლოცვების შესახებ, ამ წიგნსაც შეეხება.

მესამე ქართული წიგნი, რომელიც იმავე საზოგადოებამ გამოსცა რომში 1643 წ., არის ქართული ენის გრამატიკა, შედ-

---

¹⁾ იხ. ჭიჭინაძე ზ. ქართულ კათოლიკეთ სასულიერო მოღვაწენი. ტფ. 1904. გვ. 15. ამ წიგნში ზ. ჭიჭინაძე გვარწმუნებს, ვითომ ნიკიფორე ირბაქი (ირბახია) გამოჩენილი მწერალი ყოფილიყვეს და ვითომც მას დაეწეროს საეკლესიო ისტორია რვა ტომზე მეტი. ეს ცნობა სამწუხარო გაუგებრობაზე დამყარებული. ძამპის მიერ მოხსენებული ნიკიფორე, რომელიც თავის თხოულების მერვე ტომში ლაპარაკობს ნინოზედ, ჭიჭინაძეს ნიკიფორე ირბაქად მიუღია და დავიწყებია, რომ ძამპისგან ნახსენები ნიკიფორე იყო კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკიფორე ქსანთოპულო, ცნობილი საეკლესიო ისტორიის ავტორი, მეთოთხმეტე საუკუნეში მცხოვრები.

²⁾ იხ. А. Цагарели. Сведения о памятниках грузин. письм. вып. I СПб. 1886. გვ. XLIX.

³⁾ ეს წიგნი ტფილისის უნივერსიტეტმა შეიძინა პარიზის ერთერთი ანტიკვარისაგან 1927 წელს, ავტორის სიკვდილის შემდეგ. წიგნის ტექსტის სიფართოეა 13×8 სანტ., შეიცავს 32 გვერდს. ანბანს უჭირავს 7 გვერდი, ლოცვებს 23 გვერდი. უნივერსიტეტის მიერ შექმნილი ცალი აკინძულია სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ სხვა ენებზე გამოცემულ ანბნებთან. ერთად აკინძულია ანბანები: ეთიოპური, არაბული, სომხური, ბარმანული, ბრამანიკული ანუ ინდური, სირიული, ეგვიპტური, ეტრუსკული, ბერძნული, ებრაული და ქართული.

გენილი ლათინურს ენაზე მისიონერის ფრანცისკო-მარია მაჯიოს მიერ. ამ წიგნს აქვს შემდეგი ლათინური თავწარწერა: *Syntagmaton linguarum orientalium quae in Georgiae regionibus audiuntur. Liber*

ALPHABETVM

I B E R I C V M,

Sive

GEORGIANVM

Vulgare.

Habet litteras Triginta sex.

Figura.	Nomen.	Pocellis-	
ა	ან	An	a,
ბ	ბან	Ban	b,
გ	გან	Ghan	gh, <small>ut B. Arab. & Ital. gh, gho.</small>
დ	დონ	Don	d,
ე	ენ	En	e,
უ	უინ	Vin	u, <small>Conferent. ut B. Arab. & Ital. feras.</small>
ზ	ზენ	Zen	z, <small>ut Ital. Zifer.</small>
ჩ	ჩანი	Hai	h,
ც	ცანი	Hhai	hh, <small>ut Arab. ح Arab.</small>
თ	თან	Than	th, <small>ut B. Arab.</small>
ი	ინ	In	i,

A 2 3

ქართული ანბანი ლოცვებით, რომი, 1629 წ.
მესამე გვერდი. ნამდვილი ზომა.

33

primus complectens Georgianæ, seu Ibericæ vulgaris linguæ institutiones grammaticas autore D. Francisco Maria Maggie, clerico regulari, panormitano. Romæ, ex Typographia Sacræ Congregationis de Propaganda Fide. MDCXLIII. Superiorum permissu.

წიგნი დიდის ტანისაა. ტექსტის სიფართოეა 26,1×15 სანტ. და-ბეჭდილია კარგს ქალაღბედ. თავწარწერიანი ფურცლის შემდეგ მოთავსებულია მაჯიოს მიმართვა პაპის ურბანოს მერვისადმი ხუთს გვერდზე. მასუკან ერთს გვერდზე მოთავსებულია ცენზურის წარწერილობანი, ბოლოს ორს გვერდზე მოთავსებულია Proemium (შესავალი).

შემდეგ ანუსხულ გვერდებზე იწყება თვით გრამატიკა 1 გვერდითგან და თავდება 136 გვერდზე. ბოლოში დართული აქვს საქრისტიანო კატეხიზმო, რომელიც შეიცავს ლოცვებს (137—143 გვ.).

გრამატიკა შეიცავს ოთხს ნაწილს: 1 მართლწერას, 2. ეტიმოლოგიას, 3. სინტაქსს და 4. პროსოდისას.

მაჯიოს გრამატიკა არის პირველი გრამატიკა ქართული ენისა, რომელიც კი დღეს ცნობილია. ამიტომ გასაკვირველი არ არის, რომ მაში ბევრი გრამატიკული მოვლენა არ იყვეს სისწორით აღნიშნული. ასეთი შრომის აუცილებელ ნაკლს და შეცდომებს მაჯიოს შრომაში ერთვის ენის არასაკმარისი ცოდნის გამო მომხდარი შეცდომები. მაჯიო მოვიდა საქართველოში 1637 წ. და დაბინავდა გორში. ერთი წლის შემდეგ გადავიდა გურიას, სადაც დაჰყო სამი თუ ოთხი წელიწადი. ეს დრო, რასაკვირველია, არ კმაროდა, რომ ქართული ენა საფუძვლიანად შეესწავლა.

ქართული ანბანი მაჯიოს დალაგებული აქვს სწორედ, მიღებულ რიგზე. ასოების სახელებში შეცდომა არა აქვს. ორივე შრიფტია დაბეჭდილი: ხუცურიც და მხედრულიც. მხედრული შრიფტი ისევ ის არის, რაც პაოლინის ლექსიკონისა. ხუცურ ასოთაგან ზოგიერთო განსხვავებული მონაკვეთლობა აქვს ახლანდელელებთან შედარებით (ასომთავრულებს: **ფ, ო, ჟ, ქ, ძ, ხ, ჰ**; ნუსხურებს: **ი** (შეცდომით **ღ** არის), **ა, უ, ტ, ფ** (შეცდომით **ვ** არის), **ყ, ხ**. ამას გარდა ნუსხური ასოების **შ, ძ** და **ჰ**-ს მაგიერ ასომთავრულებია.

ქართული ასოთა შესატყვისობა ლათინურ და იტალიურ ასოებთან ხშირად შემცდარია.

ავნიშნავთ მაჯიოს რამდენსამე გაუგებრობას და უცნაურობას ეტიმოლოგიაში.

ბრუნვაში მაჯიოს ექვსი საბრუნავი შეუმჩნევია: **ს ა ხ ე ლ ო ბ ი - თ ი , ნ ა თ ე ს ა ვ ო ბ ი თ ი , მ ი ც ე მ ი თ ი , შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ო ბ ი თ ი ,**

34

წ ო დ ე ბ ი თ ი და გ ა მ ო მ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი (ablativus). შემასმენლობითად მიაჩნია იგივე სახელობითი **ი**-ბგერით დაბოლოებულ სიტყვებში, სხვა ბგერით დაბოლოებულებში ისევ სახელობითი **ი**-ბგერის მიმატებით, მაგალ., **მ ა მ ა + ი , მ ზ ე + ი , ხ ბ ო + ი , კ უ + ი**. გამომავლობითად მიაჩნია ნათესავობითი საბრუნავი გადაბმული **გან**-თანდებულთან, მაგალ., **მ ა მ ი ს ა + გ ა ნ , მ ზ ი ს ა + გ ა ნ , ხ ბ ო ს ა + გ ა ნ . კ უ ს ა + გ ა ნ**. სამაგიეროდ არა აქვს აღნიშნული **მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი , მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი და ც ვ ა ლ ე ბ ი თ ი** საბრუნავები.

მრავლობითი რიცხვი, მაჯიოს თქმით, წარმოებს **ბი**-ნაწილაკის მიმატებით სიტყვის მხოლობითი რიცხვის სახელობითი საბრუნავის ბოლოს, მაგალ., **მ ა მ ა + ბ ი , მ ე ფ ე + ბ ი , გ ო გ ო + ბ ი**. მხოლოდ **ი**-ბგერით დაბოლოებულ სიტყვებს მხოლობითის რიცხვის **ი**-საბოლოებელი ეცვლებათ **ე**-ბგერად და შემდეგ ემატება **ბი**-ნაწილაკი, მაგალ., **შ ვ ი ლ ი - შ ვ ი ლ ე + ბ ი , ს კ ა მ ი - ს კ ა მ ე + ბ ი**. ერთმარცვლოვანს სიტყვებში მხოლობითს რიცხვში ნათესავობითი და მიცემითი საბრუნავი არაფრით განსხვავდებიან, მაგალ., **მ თ ა , დ რ ო , ნათეს. საბრ. მ თ ა ს ა , დ რ ო ს ა , მიც. საბრ. მ თ ა ს ა , დ რ ო ს ა**.

რადგან ფონეტიკურ ცვლილებას ვერ არჩევს მორფოლოგიური ცვლილებისაგან, მაჯიოს ჰგონია, ვითომ **ეთი**-დაბოლოების მქონე სიტყვები მიცემითს საბრუნავში ღებულობენ **ც**-საბოლოებელს **თი**-დაბოლოების მოკვეცის შემდეგ, მაგალ., **ქ ო ბ უ ლ ე თ - ქ ო ბ უ ლ ე ც , ო ზ უ რ გ ე თ ი - ო ზ უ რ გ ე ც , ა კ ე თ ი - ა კ ე ც**.

დასართავი სახელის შედარებითი ხარისხის საწარმოებლად, მა-

ჯიოს თქმით, დასართავს სახელს თავში ემატება სი-მარცვალი, მაგალ., დადებ. ხარ. ლ ა მ ა ზ ი, შედარ. ხარ. ს ი + ლ ა მ ა ზ ი, დადებ. ხარ. წ მ ი ნ დ ა, შედარ. ხარ. ს ი + წ მ ი ნ დ ა, დადებ. ხარ. მ ძ ი მ ე, შედარ. ხარ. ს ი + მ ძ ი მ ე. ხშირად შედარებით ხარისხში დასართავი სახელი უცვლელი რჩება, როდესაც იმ საგნის სახელი, რომელთანაც შედარება ხდება, ნათესავობითის საბრუნავით ებმის გან-თანდებულს, მაგალ., მ ზ ე ს ა გ ა ნ ლ ა მ ა ზ ი, ე შ მ ა კ ი ს ა გ ა ნ პ ი ლ - წ ი, ვ ა ჟ ი ს ა გ ა ნ ძ ა ლ ი ა ნ ი, ბ ე რ ი ს ა გ ა ნ წ მ ი ნ დ ა.

აღმატებითი ხარისხი, მაჯიოს თქმით, წარმოებს დასართავს სახელზე დართვით სიტყვებისა: ს უ ლ ა, ბ ე ვ რ ი, უ ფ რ ო, წ მ ი ნ დ ა. მ ა რ თ ა ლ ი, მაგალ., ს უ ლ ა ლ ა მ ა ზ ი, ბ ე ვ რ ი ტ კ ბ ი ლ ი, უ ფ რ ო ნ ა თ ე ლ ი, წ მ ი ნ დ ა შ ა ვ ი, მ ა რ თ ა ლ ი ა ვ ი. ხარისხის აღმატებულობა ეთვისება დასართავ სახელს, როდესაც მას წინ მიუძღვის არსებითი სახელი მრავლობითს რიცხვში ნათესავობითის საბრუნავით. მაგალ., ვ ა ჟ ე ბ ი ს ძ ა ლ ი ა ნ ი, კ ა ც ე ბ ი ს ღ ა რ ი ბ ი, ქ ა ლ ე ბ ი ს

35

ა ზ ნ ა უ რ ი (ვითომც ამ მაგალითების მნიშვნელობა იყვეს: უძლიერესი ვაჟი, უღარიბესი კაცი, უკეთილშობილესი ქალი).

მაჯიო პიროვნებითი ნაცვალსახელების საბრუნავებს რევს იმავე პირის საკუთრებითი ნაცვალსახელების ნაკვთებში, მაგალ., სახ. მ ე, ნათ. ჩ ე მ ი ს (ნაცვლად ჩ ე მ ა ნ ჩ ე მ ი), მიც. ჩ ე მ ს ა (ნაცვლად ჩ ე მ ა ნ მ ე). ნაცვალსახელების რომელი და ვინ მრავლობითი რიცხვისთვის შემდეგ ნაკვთებს იძლევა: სახ. რ ო მ ე ლ ი ვ ე ნ ე ნ, ვ ი ნ ვ ე ნ ე ნ, ნათ. რ ო მ ე ლ ი ს ა ვ ე ნ ე ნ, ვ ი ს ა ვ ე ნ ე ნ, მიც. რ ო მ ე ლ ს ა ვ ე ნ ე ნ, ვ ი ს ა ვ ე ნ ე ნ და სხვ.

ყველაზე მეტს უცოდინარობას და გაუგებრობას მაჯიო იჩენს ზმნებში. მიმოხრის მაგალითებად თავდაპირველადვე ისეთი ზმნები მოჰყავს, რომელნიც თავისებურობას წარმოადგენენ. არ უჩვენებს არავითარს საზოგადო წესს, არ იხილავს დროთა და კილოთა გვარებს, მიმოსახრელი საბოლოებლები არეული აქვს და ხშირად ერთი დროს ან კილოს ნაკვთები მეორე კილოსა და დროს ნაკვთებშია არეული. ამას დაუმატეთ საზოგადო მისი ნაკლი – ქართული ბგერების შეუთვისებლობა და ქართული სიტყვების დამახინჯებული წერა.

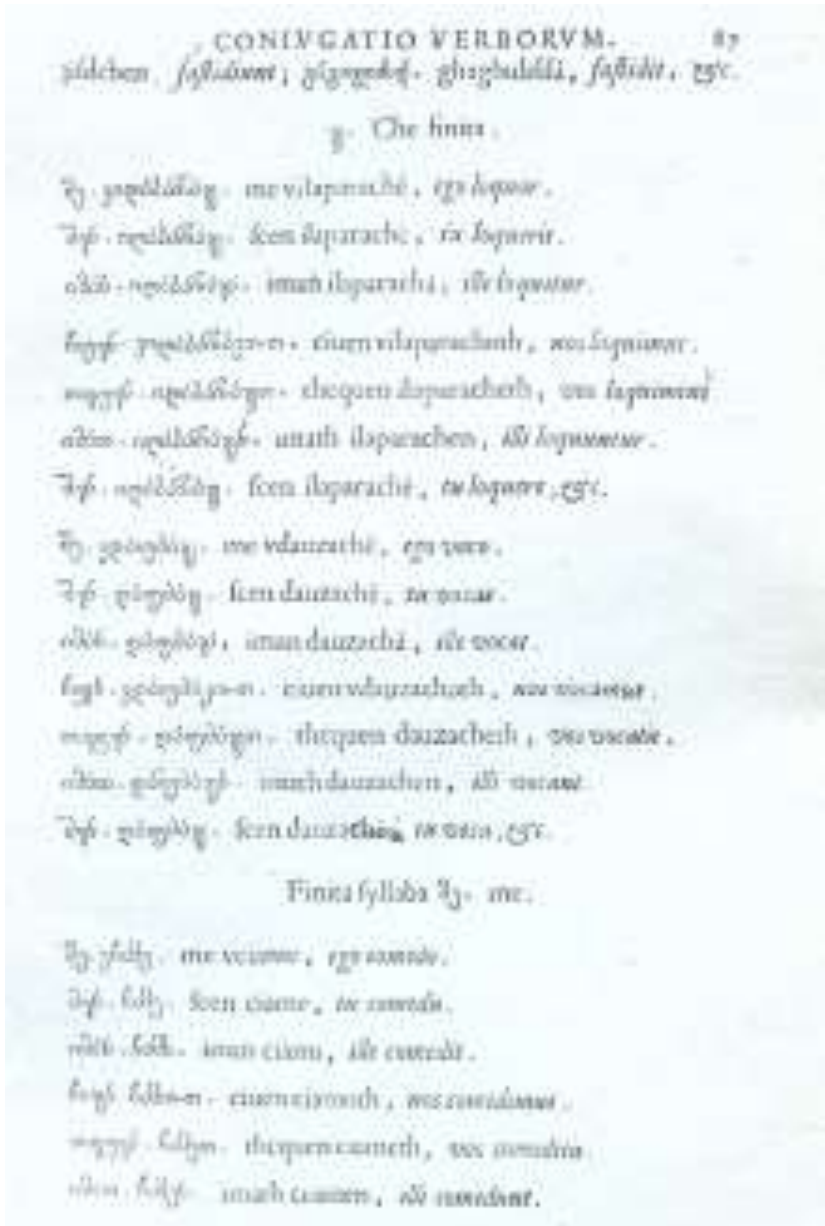
ასევე შეუგნებლად და შეცდომებით აქვს განმარტებული სხვა გვარი სიტყვებიც.

საქრისტიანო კატეხიზმოს, რომელიც გრამატიკას მოსდევს ბოლოში, შემდეგი სათაური აქვს ლათინურს ენაზე: Catechesis Christiana sive aliquot fidei rudimenta (საქრისტიანო კატეხიზმო ანუ ზოგიერთნი სარწმუნოების დასაწყისნი). თვითეულ ლოცვას თავისი სათაური აქვს ლათინურს ენაზევე: Signum sanctae crucis (სახელითა მამისათა), Trisagion (წმიდაო ღმერთო), Oratio dominicalis (მამაო ჩვენო) და სხვ. ამ ლოცვების საზოგადო ხასიათი ის არის, რომ ტექსტი ჩვეულებრივია, როგორც საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას აქვს მიღებული, მხოლოდ ალაგ-ალაგ სიტყვები შეცვლილია და გამოტოვებულია ადგილები. ეს არ ითქმის მხოლოდ ათი მცნების ტექსტზე, რომელიც ძალიან არის შეცვლილი და გადაკეთებული, უეჭველია, სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოების განკარგუ-

ლებით. ტექსტის დამწერს რომ ქართული კარგად არ სცოდნია და არც ნაკითხი ჰქონია ქართული საეკლესიო წიგნები, იქითგან ჩანს, რომ ხშირად ერთს სიტყვას მეორე სიტყვის ნაწილი აქვს მიწებებული. ეტყობა, მის დამწერს ზეპირად, შეუგნებლად ჰქონია დასწავლილი ლოცვების ტექსტი და ზეპირადვე დაუწერია ისე, როგორც სცოდნია.

36

ზევეთა ვსთქვით, რომ მაჯიოს გრამატიკაში დაბეჭდილი ლოცვების ტექსტი უნდა იგივე იყვეს, რაც 1629 წელს რომში და-

მაჯიო. ქართული ენის გრამატიკა. რომი, 1670 წ. 87 გვერდი, ზმნის მიმოხრა. დაპატარავებულია 2/5-ით.

ბეჭდილის ლოცვებისა ანბანთან ერთად. ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი მოსაზრება. ფრიად შესაძლებელია, ნიკიფორე ირბაქს და მის მხლებელთ არ ჰქონებოდეთ წაღებული რომში ქართული ლოცვანი ან, თუ ჰქონდათ წაღებული, გზაში დაჰკარგოდეთ და ამიტომ დასაბეჭდად ირბაქს გადაეცეს ზეპირად დაწერილი. რადგან ირბაქს ქართული კარგად არ სცოდნია, წერაში ტექსტი დაუმახინჯებია ერთის სიტყვის ნაწილის მეორე სიტყვაზე მიწებებით. თავის გრამატიკისთვის მაჯიოს თითონვე რომ გადაეწეროს ქართულის ხელთნაწერითგან ლოცვების ტექსტი, ის მას ისე არ დაამახინჯებდა. ის ნდობია ნიკიფორე ირბაქის მიერ შედგენილი ლოცვანის ტექსტს და გამოდმოუბეჭდია უცვლელად თავის გრამატიკაში.

ერთი გარემოება კიდევ საბოლოოდ უეჭვოდ ხდის ამ ჩვენს მოსაზრებას. საქმე ის არის, რომ ლოცვების ტექსტში ისევე, როგორც პაოლინისა და ირბაქის მიერ შედგენილ ლექსიკონში, ისეთი ბერძნული სიტყვები და ფრაზებია ნახმარი ქართული სიტყვების და ფრაზების მაგიერ, რომ შეუძლებელია მათი ხმარება და ტექსტში შეტანა ქართველ ან ქართულის კარგად მცოდნე კაცს მივაწეროთ. ამას იქმონდა მხოლოდ ისეთი ბერძენი, რომელმაც ქართული საკმაოდ კარგად არ იცოდა და რომელიც, ტექსტის ქართული სიტყვა რომ დაავიწყდებოდა, მის ნაცვლად თავის სამშობლო ენითგან აღებულ სიტყვას იხმარებდა. მაგალითად, მ ა მ ა ო ჩ ვ ე ნ ო შ ი ნაცვლად ქართული სიტყვისა ვ ი თ ა რ ც ა ნახმარია იმავე მნიშვნელობის ბერძნული სიტყვა ო ს, ხოლო ნაცვლად სიტყვისა ა რ ა მ ე დ იმავე მნიშვნელობის ბერძნული სიტყვა ა ლ ა. მ რ წ ა მ ს შ ი ნაცვლად სიტყვისა ჭ ე შ მ ა რ ი ტ ი ნახმარია ბერძნული სიტყვა ა ლ ი თ ი ნ ი, ნაცვლად სიტყვისა წ ი ნ ა ს წ ა რ მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი ბერძნული სიტყვა პ რ ო ფ ი ტ ი. ა თ ს მ ც ნ ე ბ ა შ ი ნაცვლად სიტყვისა შ ა ფ ა თ ი ნახმარია ბერძნული სიტყვა ს ა ვ ა ტ ო ნ (შეცდომით ს ა ვ ა ტ ი ნ). ღვთისმშობლის ლიტანიაში ნაცვლად თქმისა: დ ო ფ ა ლ ო ა ნ გ ე ლ ო ზ თ ა ო, პ ა ტ რ ი ა რ ქ თ ა ო, წ ი ნ ა ს წ ა რ მ ე ტ ყ ვ ე ლ თ ა ო, მ ო ც ი ქ უ ლ თ ა ო, მ ო წ ა მ ე თ ა ო, ნათქვამია: დ ე დ ო ფ ა ლ ო ტ ო ნ ა ნ გ ე ლ ო ნ, ტ ო ნ პ ა ტ რ ი ა რ ხ ო ნ, ტ ო ნ პ რ ო ფ ი ტ ო ნ, ტ ო ნ ა პ ო ს ტ ო ლ ო ნ, ტ ო ნ მ ა რ თ ი რ ო ნ. ნაცვლად სიტყვებისა წ მ ი დ ა ო ქ ა ლ წ უ ლ ო ნახმარია ბერძნული სიტყვები ა ი ე პ ა რ თ ე ნ ი. არის შემთხვევები როცა ქართული სიტყვა ბერძნული დაბოლოებით და მდევარიო არის ხმარებული, მაგალ., დედოფალო ტ ო ნ ა ღ მ ს ა რ ე ბ ე ლ ო ნ, დედოფალო ტ ო ნ ქ ა ლ წ უ ლ ე ბ ა თ ა ო ნ, დედოფალო ყოველთა ც მ ი დ ა თ ა ო ნ, სიმრთელიო ს ნ ე უ ლ თ ა ო ნ, სალტოლველო ც ო დ ვ ი ლ -

თ ა ო ნ, ნუგეშინისმცემლო გ ლ ო ვ ა რ თ ა ო ნ, შემცე (ე. ი. შემწე) ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ე თ ა ო ნ. ერთს შემთხვევაში ნახმარია სიტყვები ქ ა ლ წ უ ლ ო პ ა ნ ს ა ვ ე დ რ ე ბ ე ლ ო, ნაცვლად სიტყვებისა ქ ა ლ წ უ ლ ო ყ ო ვ ე ლ თ ა შ ე ს ა ვ ე დ რ ე ბ ე ლ ო, მეორე შემთხვევაში ნაცვლად შ ო რისდებულისა ჰ ო ი ნახმარია შესატყვისი ბერძნული სიტყვა ო, მაგალ., ო ა მ ხ უ მ ე ლ ო ც ო დ ვ ა თ ა ს ო ფ ლ ი ს ა თ ა ო. ასეთი ხშირი და უცნაური ხმარება ბერძნული სიტყვებისა და მთელის გამონათქვამებისა ქართული ლოცვების ტექსტში მოსალოდნელია მხოლოდ ნიკიფორე

ირბაქისაგან, რომელიც, როგორც ზევითა ვნახეთ, სწორედ ასე მოიქცა ქართულ-იტალიური ლექსიკონის შედგენის დროს, როდესაც შედგენილია ლოცვანიც. მაჯიოს რომ თვითონ გადმოეწეროს თავის გრამატიკაში დასაბეჭდად ლოცვების ტექსტი, მას არავითარი მწვევი არ ექნებოდა ქართული სიტყვები და სიტყვის ფორმები ბერძნული სიტყვებით და ფორმებით შეეცვალა. ცხადია მას ეს ტექსტი გადმოუღია 1629 წელს გამოცემულის ნიკიფორე ირბაქის დახმარებით შედგენილის ანბანით განლოცვებითურთ.

მაჯიოს გრამატიკა ხელმეორედ დაბეჭდილ იქნა 1670 წ.

მეოთხე ქართული წიგნი დაიბეჭდა რომში 1681 წ. ეს წიგნი ჩვენ თითონ არ გვინახავს. მას იხსენიებს მიხეილ თამარაშვილი (იხ. კათოლიკობის ისტორია საქართველოში, გვ. 255) ამ სახელით: ს ა ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ო მ ო ძ დ ვ რ ე ბ ა ს ი მ ვ ო ლ ე ბ ი თ დ ა რ ი გ ე ბ უ ლ ი კ ა რ დ ი ნ ა ლ ბ ე ლ ა რ მ ი ნ ო ს ა გ ა ნ დ ა გ ა დ მ ო თ ა რ გ მ ნ ი ლ ი პ ა ტ რ ი ბ ე რ ნ ა რ დ ო მ ა რ ი ა მ ი ს ა გ ა ნ ნ ე ა პ ო ლ ე ლ ი ს ა , კ ა პ უ ჩ ი ნ ი დ ა მ ქ ა დ ა გ ე ბ ე ლ ი დ ა მ დ ვ თ ი ს მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი , ი ტ ა ლ ი ა ნ უ რ ი ს ე ნ ი ს ა გ ა ნ მ ხ ე დ რ უ ლ ი ქ ა რ თ უ ლ ი ე ნ ი თ ა .

მეჩვიდმეტე საუკუნეში კათოლიკე მისიონერები ბევრნი მოდიოდნენ საქართველოში. ქართლში (ტფილისსა და გორში), იმერეთში (ქუთაისში), გურიაში და სამეგრელოში იყვნენ დაბინავებულნი და ცდილობდნენ ხალხი მოექციათ კათოლიკობაზე ქადაგებით და ქველმოქმედებით, უმთავრესად წიგნის სწავლებით და მკურნალობით. სიტყვიერად რომ არ სჯერდებოდნენ ქადაგებას, საჭიროდ დაინახეს წიგნების ბეჭდვა და გავრცელება. ამიტომ შეუდგნენ დასაბეჭდი წიგნების თარგმნას და შედგენას. მაგრამ ვიდრე თარგმნას და შედგენას შეუდგებოდნენ, საჭირო იყო ქართული ენის კარგად შესწავლა. ბევრმა მისიონერმა მართლაც კარგად შეისწავლა ქართული და შეიძლო თარგმნა და წერა წიგნებისა. ერთი ასეთთაგანი ყოფილა დასახელებული წიგნის მთარგმნელი პატრი ბერნარდო მარია მი ნეაპოლეელი.

39

პროფ. ჰუგო შუხარტს ტორრე-დელ-გრეკოში (იტალიაში), კაპუცინთა ძველს ეკლესიაში, რომელიც ეხლა გადაქცეულია ობლების თავშესაფარად, უნახავს 14 ქართული ხელთნაწერი, გადაწერილნი ბერნარდო ნეაპოლეელის ხელით, ზოგი თვით მისი თხზულება ან თარგმანი, ზოგი სხვათა თხზულება. პირველთა შორის შუხარტი ასახელებს ორს ლექსიკონს (ქართულ-იტალიურს და იტალიურ-ქართულს) და თეოლოგიურ თხზულებებს, მეორეთა შორის ქართველ მეფე-დიდებულთა წერილებს პაპის მიმართ, მოთხრობებს, რომელნიც შუხარტის აზრით უნდა ეკუთნოდნენ სულხან-საბა ორბელიანს, ერთი პოემის ნაწყვეტს, ისტორიული წიგნის ნაწყვეტს, პოემას ბეჟანიანს და ძალიან გრძელ რომანს მეფის ბაამანისას. შუხარტი შენიშნავს: „მამა ბერნარდო დე ნაპოლს, როგორც ჩანს ლექსიკონებითგან, უფრო ღრმად სცოდნია ქართული ენა, ვინემ მის წინამორბედს მაჯიოს" ¹⁾.

იმ აზრით, რომ ერთის მხრით მიეცა საშუალება სამისიონეროდ გამზადებულთათვის უცხო ენები შეესწავლათ, მეორე მხრით უცხო ქვეენის შვილები გამოზრდილიყვნენ და მომზადებულიყვნენ სამშობლოში კათოლიკობის საქადაგებლად და გასავრცელებლად, პაპმა ურბა-

ნოს მერვემ დააარსა რომში უცხოთა კოლეგია, სადაც დაწესებულ იქნა სამუდამოდ ორი ადგილი ქართველი მოსწავლეებისთვის. კოლეგიაში მალე გაჩნდნენ ქართველი მოწაფეები, რომელნიც სწავლის დასრულების შემდეგ შეიქნენ პაპის მიზნების გამახორციელებლები. ერთი ამათგანი იყო გორელი დავით ტლუკაშვილი, რომელიც შევიდა ხსენებულ სასწავლებელში დაახლოვებით 1723 წელს. ტლუკაშვილმა დაასრულა სასწავლებლის კურსი, ღვდღად ეკურთხა და რომში დარჩა. 1733 წ. გადმოთარგმნა საქრისტიანო მოძღვრების წიგნი და წარადგინა დასაბეჭდად. ვიდრე წიგნი დაიბეჭდებოდა, ხელთნაწერი უკვე საქართველოში გაჩენილა და მისიონერებს კიდევ გამოუყენებიათ საქმეში. ეს წიგნი დაბეჭდა სარწმუნოების გამავრცელებელმა საზოგადოებამ 1741 წ.

წიგნს აქვს შემდეგი თავწარწერა იტალიურს ენაზე: *Dottrina cristiana per use delle Missioni della Giorgia dedicata all' Immacolata Concezione della Madre di Dio Maria sempre vergine. Tradotta della lingua italiana in lingua civile giorgiana da David Tlukaanti Giorgia non alumno dell venerabile Collegio Urbano de Propaganda Fide. Per il commune e spirituale profitto dei Cattolici della medesima Nazione. In Roma, MDCCXLI. Nella Stamperia della Sagra Congregazione de Propaganda Fide. Con licenza de Superiori.*

---

¹⁾ იხ. გაზ. „ივერია“ 1896 № 90.

მეორე გვერდზე გამოხატულია მოციქულები, რომელთაც ქრისტე ეუბნება: *Euntes in universum mundum praedicate evangelium omni creaturae.*

მესამე და მეოთხე გვერდზე არის მოთავსებული ორი საცენზურო რეცენზია, რომელთაგან ერთს აწერს ხელს *Claudius a Regio Capucinus*, მეორეს *Ioarmes Gigananti a Tiflis Georgianus* (გიგანანთ იოანე ტფილისითგან ქართველი) და დაბეჭდვის დასტურიც. ყველაფერი ეს ლათინურს ენაზე.

მეხუთე გვერდზე დაბეჭდილია შემდეგი თავწარწერა ქართულს ენაზე: საქრისტიანო მოძღვარება, გინა წურთნა შვიდთა საიდუმლოთა ზედა. გადმოთარგმანებული იტალიანის ენისაგან ქართველს მჭედრულს ენასა ზედა. საქართველოს გორელი ტლუკაანთ დავითისაგან. მთავრობასა კლემენტოზ მეთორმეტე ჰრომის პაპისასა. სასწავლოსა შინა უცხოთასა, რომელსა ეწოდების ფროფაგანდა ჯიდე. სადიდებელად დედა ღთისის მარიამ ქალწულის უმანკო ჩასახვისათუის, და სასარგებლოდ მმათა, და დათა სულიერთა სულთათჳს. ქორონიკონი ქრისტესი ჩღღ. ესე იგი არს, ათას შვიდას ოცდაცამეტი. ბრძანებითა უფროსთა.

მექვსე და მემვიდე გვერდზე მოთავსებულია შეწირვა უმანკო ქალწული დედა ღვთისა მარიამისა მიმართ, რასაც ხელს აწერს უღირსი მღრდელი ტლუკაანთ დავით. მერვე, მეცხრე და მეათე გვერდზე მოთავსებულია წურთნა წამკითხ-

ველთათვის, სადაც ნათქვამით „აწე ესრედ უწყოდეთ, რომე ეს საქრისტიანო მოძღუარება ფრიად მსოფლიერს ენასა ზედა აღვწერე; ამისთვის რამეთუ ენა ქართველის ხუცური თავად არ ვიცოდი, და თუ რამე ცოტა ვიცოდი, ისიცა და მკედრული ენაც დამავიწყდა. ჭემ-მარიტად, ასერ თითქმის ათი წელიწადი არის, რომ ქართველის ენი-სა და წიგნის მონატრე შევიქენ. ხოლო მისთვის ურიცხვთა ადგილ-თა სიტყუანი უშვენიერნი ჩაურთევ ჯარის წილად ხანი და სხვაგა ამისაებრ მრავალნი ღულარქნილნი“.

მეთერთმეტე და მეთორმეტე გვერდზე მოქცეულია ლოცვები საქრისტიანო მოძღუარების სწავლების პირველ სათქმელი და უკან სა-თქმელი.

მეცამეტე გვერდითგან იწყება ვრცელი საქრისტიანო მოძღუარება, ხოლო ბოლოში 360 გვერდითგან ანბანის რიგზე დალაგებული ზანდუკი ანუ სარჩევი, რომელიც თავდება 368 გვერდზე.

წიგნის ტექსტის სიფართვა 145×8,8 სანტ. შრიფტი იგივეა, რაც პაოლინის ლექსიკონისა. მხოლოდ სამი ასო (ჭ, ჰ და ჟ) შეცვლილია

და მომატებულია ასო ჯ. ქალაღი კარგია. კორექტურული შეცდო-მები ცოტაა. ენა მსუბუქია. წიგნის მართლწერის დამახასიათებელია

ის, რომ უ-ასო ხშირად ვ-ბგერის გამოსახატავად იხმარება, ხოლო ვ-ასო ჭ-ბგერის გამოსახატავად.

ამავე 1741 წ. დაიბეჭდა ერთი პატარა წიგნი, რომლის თავ-წარწერა არის: საქრისტიანო მოძღუარება, მოკლედ დარიგებული მარტულთათვის ზეპირად დასასწავლებლად. დაისტამბა წმიდა ჰრომის ქალაქს სასწავლოსა შინა, რომელსა ფრანგულად ჰქვიან ფროფაგანდა ვიდე. მთავრობასა ბენედიკტე მეთოთხმეტე ჰრომის პაპისასა. ქორონიკონი ქრისტესი 1741, ესე იგი არს ჩღმა. ბრძანებითა უფროსთა. წიგნის ტექსტის სიფართეა 12X7,5 სანტ. შრიფტი ისეთია, როგორც ამავე წელს გამოცემულის ზემოდ აწერილის წიგნისა.

არა ჩანს არც ავტორი, არც მთარგმნელი, თუ წიგნი ნათარგმნია. ენის მიხედვით კი საფიქრებელია, რომ ის უნდა იყვეს დავით ტლუკაშვილის შედგენილი ან ნათარგმნი.

წიგნი დაწერილია მოძღვრისა და მოწაფის კითხვა-პასუხის ფორმით. თავწარწერიანი ფურცლის მეორე მხარეზე მოთავსებულია ლოცვა საქრისტიანო მოძღვრების სწავლების პირველ სათქმელი. შემდეგ პირველი ანუსხული გვერდითგან იწყება თვით საქრისტიანო მოძღუარება და თავდება 78 გვერდზე. 79 გვერდითგან 92 გვერდამდე მოთავსებულია სხვადასხვა ლოცვები.

1797 წ. დაიბეჭდა მეორე გამოცემად დავით ტლუკაშვილის ნათარგმნი საქრისტიანო მოძღვარება მღვდლის გრიგოლ ბაღინაშვილის რედაქციით. წიგნის იტალიური თავწარწერა ისეთივეა როგორც პირველს (1741 წლის) გამოცემაში, მხოლოდ დამატებული აქვს სიტყვები seconda edizione და დაბეჭდვის წელიწადად აღნიშნულია MDCCXCVII. საცენზურო რეცენზიები ისევ პირველი გამოცემისაა დატოვებული, მხოლოდ დაბეჭდვის ორს დასტურს ხელს აწერენ სხვა პირები. აგრეთვე უცვლელად არის დატოვებული 1741 წლის გამოცემის ქართული თავწარწერა, მხოლოდ მთარგმნელის სახელის წინ ჩამატებულია სიტყვა სომეხი და წიგნის შედგენის წელიწადის შემდეგ დამატებულია ფრაზა და დაიბეჭდა ქორონიკონს ჩღჟზ. ამას შემდეგ მისდევს ყველაფერი ისე, როგორც პირველ გამოცემაში, რედაქტორის მიერ შეტანილი ცვლილებებით და დამატებებით. ბოლოში არის დართული თვით რედაქტორის მღ. ბაღინაშვილის უწყება და შეცდომების გასწორება, რაც თავდება 416 გვერდზე.

უწყებაში რედაქტორი სწერს:

„კეთილო აღმომკითხველო, გუწყებოდეს პირველად, რომ რადც პირველს დაბეჭდულსა შინა მეჩვენებოდა ან თარგმნობისა ან სიტყვის ფიქრისა ნაკლებულობა, ამას შინა შევასრულე.

„მეორედ რომ შენდობასა ზედა მისივე რაობისა შესატყობად სწავლებად განვაგრცელე და ზოგნი შენდობანი ლათინურიტგან ქართულად გადმოღებითა მოუმატე.

„მესამედ რომ თუგინდ დიად უფროხი მეტნაკლებობასა და შეცუვლსა ასოებისა, მაგრამ რადგან მე თვალთ მაკლდა და დამწყობს ასოებისა ჩვენი არც ენა, არც წიგნი იცოდა, მრავალნი ვპოვე ამრიგი შეცილებანი, რომელთ უძნელესნი ამას ქუჭმოდ ვასწორებ და უადვილესნი, გეხვეწები შენ გაასწორო, მე შემინდო და ჩემთვის ილოცო, რომელი ვარ შენი პატიოსნობისა უმცირესი მონა გრიგოლ ბაღინაანთი ახალციხელი ხომეხი მღვდელ, წმიდისა პაპისა მოთარგმნე და კრებისა ფროფაგანდისა სასწავლოსა შინა მსწავლებელი სომხურს და ქართულს ენათა, და სომეხთ მონასტრისა წმიდისა მარიამის ეგვიპტელის უფროსი, წმიდას ქალაქსა რომისა, ოცს გასულს ოკტემბრის წლის უფლის ჩ ყ 1800“.

როგორც ჩანს, წიგნის ბეჭდვა დაწყებულია 1797 წ., როგორც წიგნის თავწარწერაშია აღნიშნული, მაგრამ ბეჭდვა რასღაც შეუფერხებია და გათავებულია 1800 წ., როგორც ეს აღნიშნულია ბაღინაშვილის უწყებაში. ამის გამო წიგნის ზოგიერთს ცალებში ჩვენ გვხვდება პირვანდელი იტალიური თავწარწერა ამოჭრილი და მის მაგიერ ჩაწებებული ახლად დაბეჭდილი თავწარწერა, რომელშიც დაბეჭდვის წელიწადად აღნიშნულია MDCCC (1800).

წიგნის ტექსტის სიფართო და შრიფტი ისეთივეა, როგორც პირველის გამოცემისა. მხოლოდ რამდენიმე ასო შეცვლილია, სახელდობრ **პ, ჟ, ჯ.**

მღ. გრიგოლ ბაღინაშვილი რა მცოდნეც ყოფილა ქართული ენისა, ჩანს მის უწყებითგან, რომელშიც ბლომად მოიპოვება შეუწყნარებელი შეცდომები. მისგან წიგნში შეტანილ ცვლილებათაგან ენის გაფუჭების გარდა საინტერესოა ერთი პატარა ცვლილება. ტლუკაშვილი პირველი გამოცემის თავწარწერაში თავის ვინაობას ასე გვაცნობს: **ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს გ ო რ ე ლ ი ტ ლ უ კ ა ა ნ თ დ ა ვ ი თ .** ხოლო იტალიურს თავწარწერაში: **David Tlukaanti Giorgiano**, რაიცა ნიშნავს **ტ ლ უ კ ა ა ნ თ დ ა ვ ი თ ი ქ ა რ თ ვ ე ლ ი .** ბაღინაანთ გრიგოლმა კი წიგნის მეორე გამოცემაში, ნახევარ-საუკუნის შემდეგ, მისი ვინაობა ასე გადააკეთა: **ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს გ ო რ ე ლ ი ტ ლ უ კ ა ა ნ თ ს ო მ ე ხ ი დ ა ვ ი თ .** იტალიურს თავწარწერაში ასეთი ცვლილება არ შეუტანია. ტლუკაანთ დავითი ისევ ქართველად (Giorgiano) არის მოხსენებული.

II

რუსეთში დაბეჭდილი წიგნები

რომში ქართული საბეჭდავის გამართვის და ქართული წიგნების დაბეჭდვის შემდეგ უეჭველია, ქართველებში უნდა დაბადებულიყო აზრი თვით საქართველოშიაც გაემართათ სტამბა და ებეჭდათ წიგნები. მაგრამ პოლიტიკურმა პირობებმა ხელი არ შეუწყეს ამ ფრიად მნიშვნელოვანის საქმის განხორციელებას, თუმცა ყოფილა ცდა წიგნების ბეჭდვისა და კიდევ უბეჭდიათ პატარ-პატარა წიგნაკები თუ ფურცლები სულ უბრალო საბეჭდავებზე. ამას გვაფიქრებინებს არჩილ მეფის 1703 წ. მინაწერი რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს გოლოვინთან, სადაც, პლოენის მოწმობით, ნათქვამია,

რომ საქართველოში წიგნების ბეჭდვა ძალიან ნაკლებია ასოების და მცოდნე კაცების ნაკლებობის გამოვო ¹⁾.

რომში დაბეჭდილ წიგნებს მიემატა რუმინეთში (ვლახეთში) დაბეჭდილი წიგნი, რომლის შესახები ცნობა ალ. ხახანაშვილს ამოუღია ვენის გერმანული ჟურნალითგან: Zeitschrift für die Kunde des Morgenlands, B. XI, Heft. 4. M. Gaster's წერილი, გვ. 383). აი ეს ცნობა, დაბეჭდილი ხახანაშვილის მიერ 1898 წლის „ივერიის“ № 63-ში:

„მეჩვიდმეტე საუკუნეში ვალახიაში (ვლახეთში) სცხოვრობდა ფრიად ცნობილი ქართველი სასულიერო წოდების კაცი ანთიმი, რომელსაც ადგილობრივ მწერლობაში უწოდებდნენ Antim Ivireanel, ე. ი ანთიმოზ ივერიელი. 1705 წ. იგი ეკურთხა რამნიკის მღვდელმთავრად და 1709 წ. დაინიშნა თავადის კონსტანტინე ბასსარაბ ბრანკოვანის მიერ ვლახეთის ეპისკოპოზად. გარდაიცვალა იგი მოულოდნელად: დაირჩო თუ დაარჩეს მდინარე მორიციში ²⁾, როდესაც იგი ამ მდინარეს გადიოდა თვისის სინაიის მთაზედ განდევნის შემდეგ. ამ ანთიმს საფუძვლიანად სცოდნია რუმინული, ბერძნული, სლავიანური, არაბული და, რა თქმა უნდა, ქართული ენა. იმან დააარსა სტამბა რამნიკში, შემდეგ ტარგოვისტში და სვეაგოვში ბუხარესტის ახლოს. ამ სტამბებში აღბეჭდა მან მრავალი წიგნი ზემოხსენებულ

¹⁾ აი პლონის სიტყვები: В другом письме, Арчил просил Головина о исходатайствовании у Государя повеления напечатать в типографии несколько церковных книг на грузинском языке для всеобщего употребления в его отечестве. В Грузии же печатание о г р а н и ч е н о по н е д о с т а т к у литер и людей (об. Переписка груз. царей с росс. государями, стр. LXXV).

²⁾ ალბად ი ა ლ ო მ ი ც ა შ ი .

ენებზე. თვით საუცხოვო მხატვარი ყოფილა: თავისის ხელით გამოუჭრია ახალი ასოები, ინიციალები და ორნამენტები. მისი სახელი და მოღვაწეობა იმდენად განითქვა, რომ ბუხარესტი გახდა აღმოსავლეთისთვის დედა-ბოძად. ათანასე ანტიოქიის პატრიარქის სურვილით მან აღბეჭდა 1701 წ. სნეაგოვში ბერძნულ-არაბულად საეკლესიო კონდაკი. ამ წიგნის სათაურში თავის თავს იხსენიებს ქართველად. ანთიმის მიერ ჩამოსხმული ასოები თავადმა ბრანკოვანმა გაუგზავნა პატრიარქს ალეკპოში და ეს ასოები გახდა საფუძვლად საქრისტიანო სტამბისა აღმოსავლეთის მხარეს. ამ ანთიმმა ამოჭრა და ჩამოასხა ქართული საეკლესიო ასოები, რომლითაც აღბეჭდა ქართული კონდაკი და გაგზავნა სამშობლოში".

თქმა არ უნდა, ვლახეთში დაბეჭდილი ქართული წიგნის ნახვა ქართველებს უფრო მეტად აუძრავდა სტამბის დაარსების სურვილს. სამწუხაროა, რომ ეს წიგნი დღეს არსად მოიპოვება და არც მის აღწერილობა დაუტოვებია ვისმე.

არჩილ, იმერეთის მეფე, პოეტი და მწიგნობრობის დიდი მოტრფიალე, იყო ერთი იმ პირთაგანი, რომელნიც მონდომებულნი იყვნენ ქართული სტამბის გამართვის. მაგრამ მისმა წამდაუწუმ სამეფო ტახტზე ასვლამ და წამდაუწუმვე ტახტითგან ჩამოგდება მ ხელი არ

შეუწყო მას თავის გულითადი სურვილი გაეხორციელებინა. მხოლოდ როდესაც სრულებით თავი დაანება სამეფო ტახტს და საქართველო-თან რუსეთს გადასახლდა (1700 წ), პოლიტიკურს დავიდარაბას მოშორებული, შეუდგა თავის დიდის ხნის სურვილის განხორციელებას მოსკოვში. აქ მან გააკეთებინა ხუცური ასოები, გამოითხოვა რუსეთის მთავრობისაგან ნებართვა და 1705 წელს სახელმწიფო სტამბაში დააბეჭდვინა დ ა ვ ი თ ნ ი.

ამ წიგნის ერთი ცალი, სამწუხაროდ, ნაკლულოვანი, მოიპოვე-ბა ყოფ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსა-ცავში. თავში აკლია თორმეტი ფურცელი, ბოლოში კი 184 ფურ-ცლის მიმყოლი ფურცლები. სიფართით წიგნის ტექსტი არის 13,8X8 სანტ. ანუსხულია ფურცლობით სლავეურის ასოებით და რვეულობით ჯერ მარტო ხუცური ასოებით. მეოთხე ფურცლითგან კი სლავეურის და ხუცურის ასოებით. შრიფტი საშუალო ზომის ნუს-ხა ხუცურია. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი. ასოები უშნოებია საზოგადოდ. ზოგიერთი ასოები თავის ფორმით შესამჩნევად განსხვავ-დებიან შემდეგ მოსკოვში და ტფილისში დამყარებულის ასოებისგან. მაგალ., ლ წარმოადგენს ოთხს ზევეითგან ერთის ხაზით გადაბმულს დაშვებულს პატარა ხაზს, რომელთაგან ორი უკანასკნელი ქვეითგა-

ნაც არის გადაბმული ხაზით; ვ-ს აქვს ორი თანაბარი კბილი ნაცვლად ერთისა; უ ორკბილიანია და არა სამკბილიანი; ჟ-ს ნახევრად წამოწოლილი მდგომარეობა აქვს; ჰ-ს წინითგან ორი კბილი აქვს ერთის ნაცვლად.

ამ წიგნის მეორე ცალი, უფრო კარგად შენახული, დაცულია მოსკოვში სინოდის სტამბის ბიბლიოთეკაში. ხახანაშვილის თქმით ¹⁾, წიგნს პირველს გვერდზე ჰქონია თავწარწერა რუსულს ენაზედ, ხოლო მეორე გვერდზე ქართულს ენაზედო რუსულად: Во славу святыя троицы, повелением благочестивейшаго великаго государя нашего царя и великаго князя Петра Алексеевича всея Великия и Малыя и Белья России самодержца, и благороднейшая государе нашем царевпче и великом князе Алексии Петровиче, благословением же преосвященных архиереев между патриаршеством напечатана сия боговдохновенная книга псалтырь имеретинским диалектом и письмены въ царственной московской тинографии, в лето от сотворения мира ЗСПГ от рождества же по плоти Бога Слова αψε (=1705) индикта ПГ месяца марта“. ქართულად: „სადიდებელად წმიდისა და ერთარსისა, ცხოველსმყოფელისა და განუყოფელისა სამებისა... მეფობასა დიდისა ბატონისა მეფისა და დიდისა მთავრისა ყოვლისა დიდისა, ცოტასი და თეთრისა რუსეთისა თვითმპყრობელისა და კეთილშობილის პეტრე ალექსის შვილისა და მეფის შვილისა დიდის მთავრის ალექსი პეტრეს შვილისა ჩემ მიერ მეფისა არჩილისა და ძისა ჩემისა ალექსანდრისა დაიბეჭდა წიგნი ესე დავითი სამეფოს ქალაქსა მოსკოვს, წელთა დასაბამიდან შვიდიათას ორას იგ და განხორციელეზიდან ღვთის სიტყვის ათას შვიდას ე (=1705 წ.) ინდიკტიონს იგ თთვესა მარტსა ით“.

ცხადია, რუსულს ენაზედ თავწარწერა გაუკეთებია რუსს, რომელიც წიგნის ენას უწოდებს ი მ ე რ უ ლ ს . რაკი სცოდნია, რომ წიგნი დაწერილი იყო მის გამომცემელის ი მ ე რ ე თ ი ს მეფის არჩილის ენაზე, მასაც უფიქრია, რომ ეს ენაც ი მ ე რ უ ლ ი ენა იქნებაო.

არჩილს განძრახვა ჰქონდა მთელი დაბადება დაებეჭდა და ამიტომ შეუდგა ამ წიგნის დამზადებას გამოსაცემად. სამუშაო ძალიან დიდი იყო. მას დასჭირდა ჯერ ერთი ქართული ტექსტის სლავურს ტექსტთან შედარება და მის მიხედვით მისი გასწორება. მეორეც,

¹⁾ იხ. „მოამბე“ 1900 წ. № 3. აღ. ხახანაშვილი. ძველად აღბეჭდილი წიგნის სინოდალურს სტამბაში, გვ. 20 და 21; А. Хаханов. Очерки по ист. груз. слов. в. 1 стр. 367.

მან ვერ იშოვა ქართული დაბადების ზოგიერთი ნაწილი და ამიტომ ეს ნაწილები სლავურის ენითგან გადმოთარგმნა. ამასთან ამზადებდა სტამბას და უფრო შნოიანს შრიფტს. ამასობაში დრო გადიოდა. მალე ტფილისში ვახტანგმაც დააარსა სტამბა და დაიწყო წიგნების

ბეჭდვა, რამაც, უეჭველია, ცოტაოდნად შეანელა მისი გულმხურვალეობა. ბოლოს სიკვდილმაც მოუსწრო და ისე გადაიცვალა (1713 წ.), რომ თავის სურვილის განხორციელებას ვერ მოესწრო.

არჩილის ხელთნაწერები, შრიფტი და სტამბის იარაღი დარჩა მის ქალს დარეჯანს, რომელიც მოსკოვში ცხოვრობდა. მეოცდაათე წლებამდე არჩილის დატოვებული სტამბის მოწყობილობა ხელუხლებელი დარჩა, ვიდრე არ გაჩნდნენ მოსკოვში საქართველოთგან გამომხვეწილი სტამბის საქმის მცოდნე პირები, როგორც, მაგალითად, მღვდელ მონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი და არქიმანდრიტი გერმანე. ესენი დაუახლოვდნენ დარეჯანს და ჩააგონეს, რომ მის მამის დანატოვარს სტამბაში წიგნები დაებეჭდვინებინა.

ამ სტამბაში დაბეჭდილი ერთი წიგნი მოიპოვება ყოფ. წერაკითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავში, სახელად პირველი სასწავლო ყრმათათვის, რომელსაც თავში აკლია ერთი ანუხული ფურცელი და, შეიძლება, აუნუსხავი ფურცლებიც აკლდეს. სწორედ ამ დაკლებულს ფურცელზედ თუ ფურცლებზედ იქნებოდა წიგნის სათაური და დრო მის დაბეჭდვისა. სამაგიეროდ შენახულია წიგნის ბოლო, სადაც დაბეჭდილია შემდეგი უწყება:

„პირველი ესე სასწავლო ყრმათათვის რუსულისაგან ქართულად გადმოითარგმნა ბატონიშვილის დარეჯანას მოლარეთხუცის ჩხეიძის გაბრიელისაგან და ქართულს ენაზე გასწორდა არქიმანდრიტის გერმანესაგან და დაიბეჭდა სამეუფოსა ქალაქსა მოსკოვს მის დიდებულის ბატონიშვილის დარეჯანას სასახლეში მის და მის პალატის ყრმათა შეწევნითა და კელისმომართვითა.

„სტამბისა და ბეჭდვის ზედამდგომი მდაბალი თქვენი მოსამსახურე მღვდელ-მონაზონი ქრისტეფორე ყოველთა გვედრები, კეთილად მკითხველნო და მჩხრეკელნო, თუ რადმე ჩემი დაშავებული რადმე ჰპოოთ ამ წიგნში, შეცოდებისთვის შენდობას ვითხოვ. რომელი ძალმედვა, სიმართლეს ვცდილობდი“.

წიგნის სიფართე არის 11,2×7 სანტ. შეიცავს 84 ფურცელს. შრიფტი საშუალო ნუსხა ხუცურია, სრულებით მსგავსი დამყარებულის შრიფტისა. ანუსხულია ფურცლობით ქართული ასოებით და რვეულობით არაბულის ციფრებით.

არა ჩანს როდის არის დაბეჭდილი, მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ 1732 წელზე ადრე და 1737 წელზე გვიან არ უნდა იყვეს და-

ბეჭდილი. ეს იმიტომ რომ ქრისტეფორე გურამიშვილი, რომელიც იყო სტამბისა და ბეჭდვის ზედამდგომი, მივიდა მოსკოვს 1732 წელს, ხოლო 1737 წელს მან მუშაობა დაიწყო იოსებ სამებელის მიერ გამართულს სტამბაში.

დარეჯანის სტამბაში დაბეჭდილი სხვა წიგნი ჩვენ არ შეგვხვებდრია. შესაძებელია, ან ბ ა ნ ი, შედგენილი იოსებ სამებლისაგან, რომლის მესამე გამოცემას ტფილისში დაბეჭდილად იხსენიებს გ. შანშივეი, 1736 წელს, იყვეს დაბეჭდილი ტფილისში კი არა, არამედ მოსკოვში დარეჯანის სტამბაში, რადგან ტფილისში მაშინ სტამბა არ მუშაობდა.

როგორცა ვსთქვით, 1737 წელს მოსკოვში დაარსდა ახალი სტამბა, სადაც გაჩაღდა წიგნების ბეჭდვა. ამ სტამბის დამაარსებელი იყო მთავარეპისკოპოზი იოსებ სამებელი ¹⁾.

იოსებ სამებელი იყო კახეთის მეფის მდივან-მწიგნობრის თამაზ ქობულიშვილის შვილი. მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს ბერად შემდგარმა მიაწია მთავარეპისკოპოზის ხარისხამდე. უკანასკნელად ის იყო წილკნის მთავარეპისკოპოზად ²⁾. როდესაც მტერმა ააოხრა

1) იოსებ სამებელის შესახებ მონოგრაფია აქვს დაწერილი თედო ჟორდანიას, სახელად: მთავარეპისკოპოზი იოსებ სამებელი და ქართულის სტამბის საქმე მე-XVIII საუკუნეში. ამ შრომითგან მოგვეყვას იოსებ სამებელის შესახებ ბიოგრაფიული ცნობები (იხ. „ივერია“ 1884 წ. №№ 2 და 3).

2) თ. ჟორდანიას სწერს: „იოსები ეკურთხა სამებელის კათედრაზე საქართველოში, მაგრამ თვით იოსების კურთხევის დროის შესახებ წინაუკმო ცნობები გვაქვს. მეფე ვახტანგ თავის წერილ ჩვენებაში, რომელიც მან მისცა სინოდს 21

დეკემბერს 1732 წ., ამბობს, რომ იოსებ ეკურთხა საქართველოში ოცის წლის წინათაო, ე. ი. 1712 წ. ე. ი. მაშინ როდესაც იგი მეფობდა საქართველოში. მაგრამ მეორე შემდეგ ჩვენებაში (აპრილს 1733 წ.) იგივე ვახტანგ აცნობებს სინოდს, რომ იოსებ ეკურთხა 1705 წ. პატრიარქის დომენტის მიერ. მესამე ცნობით იოსებ იქმნა მთავარ ეპისკოპოზად სამებელისა 1709 წ. იმავე დომენტის მიერ. ჩვენის აზრით ეს ცნობები ისე ურთიერთის წინააღმდეგნი არ არიან, როგორც პირველ შეხედვით კაცს ეგონება. იოსები ალბად ეკურთხა ეპისკოპოზად დომენტისაგან 1705 წ. და 1709 წ. მიიღო სამებელის ეპარქია. პირველი ჩვენება ვახტანგისა დამყარებული მხოლოდ მის მეხსიერებაზე, არ არის ისე დასაჯერებელი" („ივერია“ 1884 წ. № 2, 33-34 გვ.).

რომ ვახტანგის ჩვენებაში იოსებ ქობულიშვილის კურთხევის და სამებელად გამწესების წლების შესახებ არამც თუ წინააღმდეგობაა, არამედ ქრონოლოგიური შეცდომაცაა, ჩანს შემდეგი თანა: უნივ. სიმველეთა საცავის ერთს ხელთნაწერს (№ 218) 63 ფურცელზე აქვს ასეთი მინაწერი: „თა ივლისა დღესა პარასკევსა მიცვალა ყველის კეთილით შემკული გრგი ძე კახი მდივნისა, მმა სამებლისა ქუნი იყო

51

მისი ეპარქია, მან განიზრახა რუსეთს წასვლა და კიდევ გაემგზავრა 1731 წელს. გზაში მთიელებმა შეიპყრეს როგორც ის, ისე მისი თანამგზავრები და ტყვედ დაიჭირეს. რუსეთში მყოფი ქართველების თხოვნით რუსის მთავრობამ იხმარა შესაფერი ზომები და გაათავისუფლებინა ტყვეობითგან იოსებ სამებელი და მისი თანამგზავრები, რომლებიც მივიდნენ მოსკოვს 1732 წელს. რუსის მთავრობამ იოსებ სამებელს დაუნიშნა ჯამაგირი, როგორსაც იგი უნიშნავდა ხოლმე საზოგადოდ საქართველოთგან გადასულს სასულიერო პირებს, ხოლო 1733 წ. გაიწვია პეტერბურგს და გააწესა ნევის ლავრაში. 1734 წელს კი დანიშნა ნოვგოროდის მიტროპოლიტის თანაშემწედ, ხოლო საცხოვრებლად მიუჩინეს წმ. გიორგის (იურის) მონასტერი, რომლის წინამძღვრადაც აგრეთვე ის იყო დანიშნული.

იოსებ სამებელი დიდად მონდომებული იყო ქართული წიგნების ბეჭდვა მოეწყო მოსკოვში, მით უფრო რომ ვახტანგის შემდეგ ტფილისში სტამბის მუშაობა შეწყდა. ასეთივე სურვილი ჰქონდა ბაქარ მეფესაც, მაგრამ, ეტყობა, სტამბის დაარსებას და წიგნების ბეჭდვას თანხის უქონლობა აბრკოლებდა. დარეჯანის სტამბა პატარა იყო და სრულებით არ კმაროდა მათ სურვილის განხორციელებისათვის. იოსებ სამებელმა სამი-ოთხი წლის გამავლობაში სამსახურში ყოფნის დროს მოაგროვა საკმაო თანხა და გადაწყვიტა სტამბის დაარსება და წიგნების ბეჭდვის დაწყება მოსკოვში. ამ საქმის შესრულება მიანდო თავის კარგს ნაცნობს და სანდო პირს მღვდელ-მონაზონს ქრისტეფორე გურამიშვილს. ამანაც იოსებ სამებელის ხარჯით შეიძინა დარეჯანის სტამბა, შეავსო იგი მით, რაც აკლდა და 1737 წელს გამართა კარგად მოწყობილი სტამბა. სტამბის ზედამდე-

---

ტკად“. კახთ მდივნად ამ დროს იყო თამაზ ქობულიშვილი, მამა იოსებ სამებელისა. წარწერაში მოხსენებული სამებელი ცხადია არის იოსებ სამებელი, რომელიც ძმის გრგის სიკვდილის წელს, სახელდობრ 1696 წელს (ქკს ტკდ), ყოფილა სამებლად ვახტანგისგან ნაჩვენებს წლებზე ადრე.

ქარაგმის ქვეშ მყოფი სამებლის ძმის სახელი გრგი შესაძლებელი იყო წავგვეკითხა როგორც გ ი ო რ გ ი , თუმცა ჩვეულებრივ ეს სახელი იწერება ქარაგმით გ ი, მაგრამ, რადგან სამებლის ერთს ძმას, როგორც ვიცით (იხ. თ. ჟორდანია. მთავარ-ეპისკოპოზოზი იოსებ სამებელი და სხვა), გურგენი რქმევია, შეიძლება აქ ქარაგმის ქვეშ იგულისხმებოდეს გ უ რ გ ე ნ ი.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ განსვ. თ. ჟორდანის ჩვენგან მოყვანილი ხელთ-

ნაწერის წარწერა წაკითხული და დაბეჭდილი აქვს შეცდომით ამნაირად: თვესა ივლისსა სამსა დღესა პარასკევსა მიიცივალა ყელის |ტკივილით შეკრული გრ~გი ძე კ~ც მდივნისა, მძა სამებელისა. ქქნი იყო ტპდ“ (იხ. Описание рукописей Тифл. Церк. музея, составл. е. Д. Жордания. Кн. I Тифлис. 1903. Стр. 239).

52

გად თვით ქრისტეფორე გურამიშვილი იქნა დანიშნული. იოსებ სამებელს უნდოდა მოსკოვს გადმოსვლა, რომ ხელმძღვანელობა გაეწია წიგნების ბეჭდვისათვის, მაგრამ სინოდმა არ გაათავისუფლა იმ მიზეზით, რომ ნოვგოროდის კათედრაზე თეოფანე პროკოპოვიჩის სიკვდილის შემდეგ მიტროპოლიტად ჯერ არავინ იყო დანიშნული და მის თანამდებობას ის ასრულებდა.

იოსებ სამებელის სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგი წიგნები:

1737 წ. დ ა ვ ი თ ნ ი . ეს წიგნი ჩვენ არ გვინახავს და არც ცნობა გვაქვს, თუ სადმე მოიპოვება, მაგრამ არის უტყუარი მოწმობა მის დაბეჭდვისა. 1741 წელს დაბეჭდილის მ ა რ ხ ვ ნ ი ს ბოლოში დართულს უწყებაში ქრისტეფორე გურამიშვილი მოგვითხრობს, რომ სამებელის მიერ გამართულს სტამბაში დაიბეჭდა დ ა ვ ი თ ნ ი , ზ ა - დ ი კ ი და ს ა ხ ა რ ე ბ ა ო . ჩვენ ვიცით, რომ ს ა ხ ა რ ე ბ ა დაიბეჭდა 1739 წ., ზ ა დ ი კ ი 1738 წ. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ დ ა ვ ი თ ნ ი უნდა დაბეჭდილიყო 1737 წ.

1738 წ. ზ ა დ ი კ ი . ტექსტის სიფართე არის 15,4×10,3 სანტ. შეიცავს 2 აუნ. + 857 (შეცდ. 876) ან. გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით არაბულის ციფრებით. რვეულში 8 გვერდია. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

1739 წ. ს ა ხ ა რ ე ბ ა . ტექსტის სიფართე არის 13,9×11,5 სანტ. შეიცავს 4 აუნ. + 648 (შეცდ. 646) ან. გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული ასოებით (რვეულის პირველ გვერდზე) და არაბული ციფრებით (რვეულის უკანასკნელ გვერდზე). რვეულში 8 გვერდია. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

ამავე 1739 წ. ტ ე ს ტ ა მ ე ნ ტ ი ვასილი ბერძენთა მეფისა, რუსულისაგან ქართულად თარგმნილი მეფის ძის ალექსანდრესაგან ¹⁾. ტექსტის სიფართე არის 11,5×618 სანტ. შეიცავს 4 აუნ. + 48 ან. + 5 აუნ. ფურცელს. ბოლოში ჩვენ ხელთ მყოფ ცალს აკლია. შრიფტი

¹⁾ პროფ. კორნ. კეკელიძეს თავის „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“ ამ გამოცემის წინასიტყვაობითგან მოჰყავს სხვათა შორის შემდეგი ადგილი: „გაკეთდა საბეჭდავი ესე და დაიბეჭდა წიგნი ესე ტესტამენტი, რუსულისაგან ქართულად თარგმნილი მისი სიმაღლის კეთილ-მორწმუნის მეფის ბაქარის ძის ალექსანდრესაგან, კურთხეულმცა არს ხსენება მისი უკუნითი უკუნისამდე. დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე უ ს მ ხ , ქრისტეს აქეთ ჩ ღ ლ თ , ქორონიკონსა უ კ ვ თვესა დეკენბერსა ი ზ “. ამ ამონაწერის შემდეგ პროფ. კეკელიძე ამბობს: „მამასადამე ირკვევა, რომ ტესტამენტი უთარგმნია ალექსანდრე ბაქარის ძეს და დაუბეჭდია იოსებ სამებელს

საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია ფურცლობით ქართული ასოებით და რვეულობით არაბული ციფრებით (რვეულის პირველ

გვერდზე) და ქართული ასოებით (რვეულის უკანასკნელ გვერდზე). რვეულში ოთხი ფურცელია.

1739 წელს ნოვგოროდის სტამბაში." (პროფ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. II ტ. ტფილისი, 1924. გვ. 298).

ამ დასკვნის გაკეთების შემდეგ პროფ. კეკელიძე იწყებს იმის გამორკვევას თუ რაოდენად საფუძვლიანია ცნობა, მის მიერ ამოკითხული დაბეჭდილს ტესტა-

54

1741 წ. ტრიოდის ანუ მარხვანი. ტექსტის სიფართო (ორ-ორი სვეტისა გვერდზე) არის 26,1×14,5 სანტ. შეიცავს 1 აუნ.+388 (შეცდ.372) ფურც. შრიფტი საშუალო ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია ფურცლობით ქართული ასოებით და თაბახობით არაბული ციფრებით. თითო თაბახი შედგება ორი ფურცლისაგან. ერთ თაბახში მეორე თაბახია ჩადებული და ციფრები აზის თვითეული თაბახის პირველ ფურცელს. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

1743 წ. დაბადება ანუ ბიბლია. ტექსტის სიფართო არის 33×23 სანტ. შეიცავს 16 აუნ. + 1088 (შეცდ. 1093) ან. + 8 აუნ. გვერდს. შრიფტი საშუალო ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და თაბახობით ქართული ასოებით და არაბული ციფრებით. თაბახს აქვს ორი ფურცელი. ერთი თაბახი მეორე თა-

მენტში, რომ ეს წიგნი თარგმნილია ალექსანდრე ბაქარის ძის მიერ. იგი ამტკიცებს, რომ შეუძლებელია ალექსანდრე ბაქარის ძე ყოფილიყვეს წიგნის მთარგმნელი,

რადგან ჯერ ერთი ალექსანდრე ბაქარის ძე 1739 წ. ისე პატარა იყო, რომ არ შეუძლო წიგნის თარგმნაო, მეორეც ის, რომ წიგნში ალექსანდრე ბაქარის ძე ისეა მოხსენებული თითქო ის მკვდარი ყოფილიყოსო. ამ საბუთების ძალით პროფ. კეკელიძე აკეთებს შემდეგს დასკვნას: „უნდა ვიფიქროთ, რომ დაბეჭდილს გამოცემაში თხზულების მთარგმნელად შეცდომით აღნიშნულია ალექსანდრე ბაქარის ძე ალექსანდრე არჩილის ძის მაგიერ“ (იქვე გვ. 299-300).

როგორც კრიტიკა ისე დასკვნა ამ შემთხვევაში სწორია. მაგრამ საქმე ის არის, რომ დაბეჭდილ წიგნში სრულებითაც არ არის ნათქვამი, ვითომ წიგნი ეთარგმნოს ბატონიშვილს ალექსანდრე ბაქარის ძეს. ამონაწერში თვითონ პროფ. კეკელიძეს როგორღაც ჩაუმატებია სიტყვა ბ ა ქ ა რ ი ს . აი წიგნში როგორ სწერია: „გაკეთდა საბეჭდავი ესე და დაიბეჭდა წიგნი ესე ტესტამენტი, რუსულისაგან ქართულად თარგმნილი მისი სიმაღლის კეთილმორწმუნის მეფის ძის ალექსანდრესგან. კურთხეულმცა არს ხსენება მისი უკუნისამდე.“ როგორც ხედავთ, აქ არ არის ნახსენები სიტყვა ბ ა ქ ა რ ი ს .

ასეთივე შეცდომა ჩვენც მოგვივიდა წ. კ. გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავის კატალოგში, სადაც ბასილიოს ბერძენთა მეფის ტესტამენტის მთარგმნელად მოხსენებული გვყავს სრულიად უსაბუთოთ ალექსანდრე ბაქარმეფის ძე. საკმარისი იყო ყურადღების მიქცევა სიტყვებისთვის: „კურთხეულმცა არს ხსენება მისი უკუნისამდე“, იმის მისახვედრად თუ რომელი ალექსანდრე იგულისხმება მთარგმნელად: ალექსანდრე არჩილის ძე, უკვე მკვდარი წიგნის დაბეჭდვის წელს, თუ ალექსანდრე ბაქარის ძე, ამ წელს ცოცხალი და ჯერ კიდევ ნორჩი ყმაწვილი.

ჩვენგან მოყვანილს პროფ. კეკელიძის სიტყვებში არის კიდევ ერთი შეცდომა, ვითომ ტესტამენტი იოსებ სამეხელს ნოვგოროდში დაებეჭდოს. იოსებ სამეხელმა დააარსა სტამბა მხოლოდ მოსკოვში, ნოვგოროდში კი არც მას და არც სხვას ვისმე ქართული სტამბა არ დაუარსებია.

55

ბახშია ჩადებული და მათი ამნუსხავი ასოები და ციფრები აღნიშნულნი არიან თაბახის პირველს ფურცელზე.

მართალია, და ბ ა დ ე ბ ა დაიბეჭდა იოსებ სამეხელის სტამბაში, მაგრამ ეს სტამბა მის დასაბეჭდად დროებით გადატანილ იქნა ბაქარის ბინაზე დაბა ვსესვიატსკში ანუ, როგორც თვით წიგნშია მოხსენებული, დაბასა სესვენწკისასა, მოსკოვის ახლოს. ეჭვს გარეშეა, რომ წიგნის ბეჭდვა დაწყებულია 1742 წ. მაინც, თუ უფრო ადრე არა, რადგან იმსიდიდე წიგნის დაბეჭდვა მაშინდელს პირობებში ერთს წელიწადს ვერ მოხერხდებოდა (წიგნის ბეჭდვა გათავებულა 1 მაისს 1743 წ.). ვსესვიატსკში გადატანილ იქნა დაბადების ბეჭდვა, რადგან მის გამოცემაში მხურვალე მონაწილეობას იღებდნენ ბაქარ მეფე და ვახუშტი ბატონიშვილი, რომლებიც ამ დაბაში ცხოვრობდნენ. აგრეთვე დიდს მონაწილეობას ღებულობდა ამ საქმეში იოსებ სამეხელი, რომელმაც 1740 წ. ითხოვა სინოდისაგან გაეთავისუფლებინათ სამსახურისგან ნოვგოროდში და გადაეყვანათ მოსკოვს. სინოდმა შეიწყნარა მისი თხოვნა, რომელსაც ბაქარიც მხარს უჭერდა თავის შუამდგომლობით, და გადმოყვანილ იქნა მოსკოვს ზნამენსკის მონასტრის წინამძღვრად. გამოცემის ხარჯი მთლად ბაქარ მეფეს ჰქონდა ნაკისრი. მისი კარის მდივანმწიგნობარი მელქისედეკ კავკასიძე სტამბის ზედამხედველობას და მეურნეობას ეწეოდა. ამწყობებად იყვნენ უცნობი პირნი, ხოლო ანაწყობის გამმართველებად მღვდელმონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი და მისი თანაშემწენი ბაქარის კარის მღვდლები ფილიპე და დავითი.

თავში, 1 აუნ. გვერდზე, ბაქარი მოგვითხრობს წიგნის გამოცემის ისტორიას. ბოლოში კი ვახუშტი, რომელსაც მინდობილი ჰქონ-

და დაბადების ქართული ტექსტის შემოწმება ბერძნულ და სლავურ ტექსტთან და საზოგადოდ რედაქტორობა, მოგვიტხოვს ტექსტის შემოწმების და შესწორების ისტორიას.

დაბადების დაბეჭდვის შემდეგ სტამბა ვსესვიატსკითგან ისევ მოსკოვს იქნა გადატანილი.

1744 წ. გარდმოცემა უცილობელი მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა – თხზულება იოანე დამასკელისა. ტექსტის სივართე არის 15×18,8 სანტ. შეიცავს 10 აუნ.+399 (შეცდ. 421) ანუსხ გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული ასოებით და არაბული ციფრებით. რვეულში 8 გვერდია. თავში 3-10 აუნ. გვერდისგან შემდგარი რვეული აღნიშნულია

50-ით, ცხადია, შეცდომით, რადგან მე-50 რვეული სულ ბოლო-შია. წითელი საღებავი ხმარებულია მხოლოდ პირველს რვეულში.

იოსებ სამეხელის სტამბაში დაბეჭდილი სხვა რომელიმე წიგნი ჩვენ არ გვინახავს. თ. ჟორდანიას იხსენიებს იმაში დაბეჭდილად კიდევ ლოცვანს სრულის ქორონიკონით, ზედნადებით, კვინკლოსით და თორმეტი თვის კალენდრით (1743 წ.), კონდაკს და სამღვდელ-მთავრო ჟამნს, მაგრამ რაოდენად მართალია ეს, არ შეგვიძლია ვსთქვათ. ამას უნდა დავუმატოთ კიდევ ერთი წიგნი – სარქიერო კონდაკი, რომელიც, ჟორდანიასავე სიტყვით, იოსებ სამეხელს გამოუცია. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სარქიერო კონდაკი და კონდაკი ერთი და იგივე წიგნი უნდა იყვეს. აგრეთვე სამღვდელ-მთავრო ჟამნი იგივე სარქიერო კონდაკი უნდა იყვეს, ასე რომ სამის წიგნის მაგიერ ერთი წიგნი უნდა ვიგულისხმოთ.

როგორც თ. ჟორდანიას მოგვითხრობს, იოსებ სამეხელს უცხო-ვრია მოსკოვში 1750 წლამდე. ამ წელს იგი წასულა მოსკოვითგან თავის მეგობარ იოანე მანგლელთან, რომელიც ყიზლარში ცხოვრობ-და, და თან წაუღია თავისი სტამბა (ასოები და დაზგები). გზაში ავად გამხდარა ქ. სარატოვში და მომკვდარა 1 ენკენისთვეს. დაუ-მარხავთ ასტრახანში. ანდერძით იოსებ სამეხელს სტამბა იოანე ნათლისმცემლის მონასტრისთვის (გარეჯის უდაბნოში) დაუტოვებია.

1745-1762 წლებში მოსკოვში დაბეჭდილი წიგნი არა ჩანს ¹⁾. მხოლოდ მესამოცე წლებში ახლდება წიგნების ბეჭდვა ტფილისის მიტროპოლიტის ათანასი ამილახვარის მეცადინეობით.

პლატონ იოსელიანი ამ პირის შესახებ მოგვითხრობს შემდეგს: ათანასე ამილახვარი ვახტანგ მეფეს გაჰყვა რუსეთს. იქ ეკერ-თხა არქიმანდრიტად. შემდეგ დაბრუნდა საქართველოს და მიიღო მროველობა 1733 წ. ბოლოს შეიქნა ტფილელ მიტროპოლიტად. თეიმურაზ და ერეკლე მეფეები ძალიან ენდობოდნენ და დიპლომა-ტიურ მინდობილობას აკისრებდნენ ხოლმე. 1752 წ. გაგზავნილ იქნა რუსეთს დახმარების სათხოვნელად. ათანასემ რუსის მთავრობის პა-სუხი სვიმონ მაყაშვილის ხელით გაუგზავნა მეფეებს, თითონ კი და-რჩა რუსეთში და 1754 წ. სთხოვა რუსის მთავრობას, რომ ერთის მხრით საქართველოს არევ-დარეულობის, მეორე მხრით მის სიბერის

1) ალ. ცაგარლის წიგნში (Свед. о памятн. груз. Письм. в. III გვ. 210) დაბე-ჭდილს იოანე გრუზინსკის ბიბლიოთეკის კატალოგში მოხსენებულია 1759 წ. და-ბეჭდილად ანბანი მოსწავლეთათვის, მაგრამ რაკი ამ წელს არა ჩანს მოსკოვში ქართული სტამბა, ამიტომ თარიღი უნდა შემცდარი იყვეს. შეიძლება 1769 წ. იყვეს ნამდვილი.

გამო დაეტოვებინათ რუსეთში და დაენიშნათ მისთვის სარჩო. მე-ფეებს არ მოეწონათ მისი საქციელი და 1755 წ. მოსთხოვეს რუსის

მთავრობას, რომ ათანასე უკანვე დაებრუნებინათ. ათანასემ ხელმეორედ სთხოვა რუსის მთავრობას, რომ დაეტოვებინათ რუსეთში და მიეღოთ ქვეშევრდომად. მთავრობამ შეასრულა მისი თხოვნა და მოსკოვში დასტოვა. საცხოვრებლად მიუჩინა ჯვართამაღლების მონასტერი. 1761 წ. 21 დეკემბერს ათანასემ სინოდს სთხოვა ნებართვა რომ გაეხსნა ქართული სტამბა. სინოდმაც ასეთი ნებართვა მისცა ¹⁾.

ავტორი წიგნისა Историческое изображение Грузии (СПб. 1802 г.) ²⁾ სწერს, ვითომ ვსესვიატსკში მყოფი ბაქარის სტამბა გადატანილ იქნა მოსკოვს ათანასე ამილახვართან, რომელიც ჯვართამაღლების მონასტერში ცხოვრობდა ³⁾. აქ, უეჭველია, იგულისხმება სტამბის ის ნაწილი, რაც ბაქარმა შეიძინა იოსებ სამეხელის სტამბის გასადიდებლად და შესავსებლად, როდესაც დაბადებას ბეჭდავდა. ეტყობა ათანასეს ბაქარის სტამბის ნაწილი თავის მხრით შეუვსია და გაუმართია ახალი სტამბა.

ათანასე ამილახვრის სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგი წიგნები:

1763 წ. დ ვ თ ი ს მ შ ო ბ ლ ი ს და უ ჯ დ ო მ ე ლ ი . ეს წიგნი ჩვენ არ გვინახავს და არც ცნობა გვაქვს, თუ სადმე მოიპოვება დაცული, მაგრამ არის უტყუარი მოწმობა მის დაბეჭდვისა. 1764 წ., დაბეჭდილს და ვ ი თ ნ შ ი უკანასკნელს გვერდზე არის ასეთი შენიშვნა: „ამ სტამბის გამოსაცდელად პირველ დაბეჭდილს დ ვ თ ი ს მ შ ო ბ ლ ი ს და უ ჯ დ ო მ ე ლ შ ი ... შეცდომით უსწორო სიტყვა მოვიდა“... რადგან და ვ ი თ ნ ი ს ბეჭდვა გათავებულა 15 თებ. 1764 წ. ხოლო მის ბეჭდვას თვენახევარი მაინც მოუწოდებოდა, ამიტომ და უ ჯ დ ო მ ე ლ ი ს დაბეჭდვის წლად ჩვენ მივიღეთ 1763 წ.

1764 წ. და ვ ი თ ნ ი . ტექსტის სიფართე არის 13,7×7,5 სანტ. შეიცავს 12 აუნ.+36 (შეცდ. 46) ან.+4 აუნ.+488 (შეცდ. 448) ან. გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით სლავურის ასოებით და არაბული ციფრებით. დაბეჭდილია 720 ც. ⁴⁾.

¹⁾ იხ. П. Иоселиани. Описание древностей города Тифлиса, Тифлис. 1866. Стр. 186, 187.

²⁾ ამ წიგნის ავტორი არის არქიმანდრიტი ევგენი. მისი წიგნი გერმანულადაც დაიბეჭდა სახელწოდებით: Georgien oder historische Gemälde von Grusien in polit., kirchl. und gelehrter Hinsicht Archim. Eugenius. Riga und Leipzig. 1804.

³⁾ იხ. ხსენებული წიგნი, გვ. 63.

⁴⁾ ცნობა დაბეჭდილი ცალეხის რიცხვის შესახებ მოთავსებულია 1766 წ. დაბეჭდილს ს ა ხ ა რ ე ბ ა შ ი და 1768 წ. დაბეჭდილს დ ა ვ ი თ ნ შ ი.

1765 ს ა მ ო ც ი ქ უ ლ ო . ტექსტის სიფართე არის 23×15,8 სანტ. შეიცავს 471 (შეცდ. 481) გვერდს. შრიფტი საშუალო ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული და სლავური ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი. დაბეჭდილია 846 ცალი ¹⁾.

1766 წ. ს ა ხ ა რ ე ბ ა ს ა კ ი თ ხ ა ვ ა დ წ მ ი დ ა ს ა და დ ი დ ს ა ხ უ თ შ ა ბ ა თ ს ა . ტექსტის სიფართე არის 18,8×14,2 სანტ. შეიცავს 48 გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული

და სლავური ასოებით. დაბეჭდილია 600 ცალი.

1767 პარაკლისი. ტექსტის სიფართე არის 12×6,7 სანტ. შეიცავს 109 გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული და სლავური ასოებით. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი. დაბეჭდილია 240 ც.

1768 წ. დავითნი. მეორე გამოცემა. ტექსტის სიფართე არის 13×8 სანტ. შეიცავს 366 გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული და სლავური ასოებით. დაბეჭდილია 2010 ც.

ამავე 1768 წ. ჟამნი. ტექსტის სიფართე არის 14×7,5 სანტ. შეიცავს 2 აუნ.+828 ან. გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული და სლავური ასრებით. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი. დაბეჭდილია 1200 ც.

ამავე 1768 წ. ლოცვანი. ტექსტის სიფართე არის 13,5×7,1 სანტ. შეიცავს 2 აუნ.+388 ან. გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული და სლავური ასოებით. დაბეჭდილია 800 ც.

1768 წლის შემდეგ მოსკოვში დაბეჭდილი წიგნი არ გვინახავს. მხოლოდ ავტორი წიგნისა Историческое изображение Грузии გამოგვეცემს, ვითომ ზემოდ მოხსენებულის წიგნების გარდა ათანასი ამილახვრის სტამბაში დაბეჭდილიყვნენ 1770 წლამდე შემდეგი წიგნები: 1. საგალობელნი, 2. სადღესასწაულო, 3. მარხვანი, 4. ანბანი და სხვ.

ზ. ჭიჭინაძე ამბობს, ვითომ ათანასი ამილახვრის სტამბაში დაბეჭდილიყვნენ რავდენიმე საერო ლექსი და იამბი-

---

¹⁾ იხ. სახარება, დაბეჭდილი 1766 წ.

კოეზი ბატონიშვილის ბაქარისა. იმისავე სიტყვით მოსკოვში ქართული სტამბა კარგა ხანს არსებულა ათანასის სიკვდილის (1774 წ.) შემდეგ და იქ სხვადასხვა სასულიერო წიგნები დაბეჭდილან. ¹⁾

გავრცელებულია აზრი, ვითომ რუსეთში მეთვრამეტე საუკუნეში ქართული სტამბები არსებულებდნენ სხვა ქალაქებშიც: ნოვგოროდში, ვლადიმირში, პეტერბურგში, კრემენჩუკში და ყიზლარში. თ. ჟორდანიას თავის სტატიაში „მთავარ-ეპისკოპოზი იოსებ სამებელი“ მოგვითხრობს, ვითომ იოსებ სამებელს ნოვგოროდის კათედრაზე განწესებისათნავე სტამბა გაემართოს ნოვგოროდში (იურის მონასტერში) და დაებეჭდოს წიგნები. ²⁾ ის წიგნები, რომელნიც ჟორდანიას ნოვგოროდში დაბეჭდილებად აქვს მოხსენებული, ყველანი მოსკოვში არიან დაბეჭდილნი სამებელის მიერ დაარსებულ სტამბაში. მართალია, 1885 წლის „ივერიის“ № 10-ში ასწორებს თავის შეცდომას ³⁾ და ამბობს, რომ მისგან დასახელებული წიგნები მოსკოვში არიან დაბეჭდილნი, მაგრამ არას ამბობს იმის შესახებ, რომ ნოვგოროდში სამებელს არა ჰქონია სტამბა. ⁴⁾

ზ. ჭიჭინაძე და თ. ჟორდანიას მოგვითხრობენ, ვითომ ანტონ

კათოლიკოზს ვლადიმირში ყოფნის დროს 1757-1765 წლებში გაემართოს სტამბა ამ ქალაქში და დაებეჭდოს სხვათა შორის შემდეგი წიგნები 1. კლდე სარწმუნოებისა სტეფანე იავორსკისა, 2. თთვენი, 3. ქართულ-რუსულ-ლათინურ-ბერძნული ანბანი და სხვა სახელმძღვანელო, საღვთისმეტყველო და საერო წიგნები. 5) ანტონ კათოლიკოზის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ,

1) იხ. ზ. ჭიჭინაძე, ქართული სტამბები 1627-1916 წ. გვ. 97.

2) იხ. „ივერია“ 1884 წ. № 2. გვ. 42, 43, 45, 50, 55.

3) იხ. წერილი „მოკლე ისტორიული გამოკვლევა“, გვ. 114.

4) ალ. ხახანაშვილი იმეორებს თექვსმეტის წლის შემდეგ თ. ჟორდანიას ამ შეცდომას (იხ. Очерки по ист. груз. слов. в. III, стр. 370 და 371). პროფ. ალ. ცაგარელი თ. ჟორდანიას წერილების გავლენით გადმოგვცემს, რომ მოსკოვში ქართული წიგნების ბეჭდვა დაიწყო 1738 წ. და ბევრი წიგნი დაბეჭდესო, სხვათა შორის დაბადებულო. შემდეგ უმატებს: „ზოგიერთი მწერლების რწმუნებით, კერძო სტამბები გაუმართათ 1735-1740 წლებში ნოვგოროდში და მოსკოვში არქივპ. იოსებ სამებელს, ვლადიმირში 1757-1764 წ. ანტონ კათოლიკოზს“. თითქოს წინად მის მიერ მოხსენებული მოსკოვის სტამბა ყოფილიყვეს სხვისი ვისიმე და არა არქივპ. იოსებ სამებელისა (Свед. о пам. гр. и. в. I стр. XLIX).

5) იხ. ზ. ჭიჭინაძე, ქართული სტამბები 1627-1916 წ. გვ. 97 და თ. ჟორდანიას „ივერია“ 1884 № 3, გვ. 89.

ალ. ცაგარელი ამ ზღაპარს იმეორებს შეუმოწმებლად, როგორც მოხსენებულია წინა შენიშვნაში.

61

ჭიჭინაძის თქმით, ათანასი ამილახვარს ეს სტამბა შეუძენია და გადაუტანია მოსკოვს 1).

რადგან არც ერთი ვლადიმირში დაბეჭდილად მოხსენებული წიგნი არ არსებობს არსად და არც არავინ იხსენიებს, მოთხრობა ვლადიმირის სტამბის შესახებ ზღაპრად უნდა ჩაითვალოს.

ასეთსავე ზღაპარსა ჰგავს მათივე მოწმობა, ვითომ მეთვრამეტე საუკუნეში (1786 წ.) დაარსებულიყვეს პეტერბურგში ქართული სტამბა. ამ სტამბის დამაარსებლად ასახელებენ ეპისკოპოზს გრიგოლ ხარჭაშენლს, რომელსაც ჟორდანიას სიტყვით დაუბეჭდია რავდენიმე წიგნი და სხვათა შორის ს ა ხ ა რ ე ბ ა 1789 წელს 2).

მესამე ზღაპრად უნდა აღვიაროთ პროფ. ალ. ცაგარლის, თ. ჟორდანიას და ზ. ჭიჭინაძის თქმულება კრემენჩუკში გაიოზ ნაცვლიშვილის მიერ დაარსებულის სტამბის და მასში ქართული წიგნების ბეჭდვის შესახებ. მათი თქმით, კრემენჩუკში გაიოზს დაუბეჭდია: 1. გ რ ა მ ა ტ ი კ ა , 2. ს ა ც ი ს კ რ ო ლ ო ც ვ ა ნ ი ოსურსა და ქართულს ენაზე, 3. მ ც ნ ე ბ ა ვასილი ბერძენთა მეფისა და რავდენიმე სხვა 3).

ქართული გრამატიკა გაიოზისა ჩვენ სულ ცოტა ათი მაინც გვინახავს. არც ერთს მათგანზე არ ყოფილა ცნობა, თუ სად და როდის დაიბეჭდა. მხოლოდ წიგნის ბოლოში არის დაბეჭდილი: „დასასრული ღრამატიკისა დიდება ღმერთსა სრულ მყოფელსა. წელს 1789, თთუჭსა ოკდომბერსა 2, კრემენჩუკს. გაიოს.“ ეს ნიშნავს იმას, რომ

1) იხ. ზ. ჭიჭინაძე, ქართული სტამბები, გვ. 97.

2) იხ. ზ. ჭიჭინაძე, იგივე წიგნი. გვ. 98; თ. ჟორდანიას „ივერია“ 1884 წ. № 3. გვ. 91.

პროფ. ალ. ცაგარელი იმეორებს ამასვე უკრიტიკოდ (იხ. Свед. о пам. гр. писъм. в. I, стр. XLIX).

პლ. იოსელიანის თქმით (იხ. Описание древн. гор. Тпфлпса, стр. 143-144) გრიგოლ ხარჭაშენელი გვარად გარსევანიშვილი ყოფილა, ერთხელ წასული მოსკოვს ილუმენის ხარისხით უკან დაბრუნებულა არქიმანდრიტის ხარისხით. საქართველოში მიუღია ხარჭაშენელ ეპისკოპოზობა და ისევ წასულა რუსეთს, სადაც სიკვდილამდე დარჩენილა. უკანასკნელს წლებში ასტრახანში უცხოვრია და მომკვდარა 5 ნოემბ. 1797 წ. იოსელიანს ეს ცნობები უპოვია სინოდის არქივში. ხარჭაშენელს რომ სტამბა ჰქონებოდა, არქივში ამის შესახებ ცნობა უთუოდ იქნებოდა და იოსელიანიც უთუოდ მოიხსენიებდა. აგრეთვე, ხარჭაშენელის სტამბას არ იხსენიებს არც ავტორი წიგნისა Истор. пзобр. Грузии.

3) ალ. ცაგარელი. О граммат. литер. груз. языка. СПб. 1873, стр. 35; Е. ყორდანია. „ივერია“ 1884 цю № 3, გვ. 91; ზ. ჭიჭინაძე ქართ. სტამბები 1627-1916 წ. გვ. 101.

62

გაიოსს წიგნის წერა გაუთავებია 1789 წ. კრემენჩუკში. ¹⁾ საითგან მიხვდნენ, რომ წიგნი დაბეჭდილია კრემენჩუკში, არ ვიცით. გვგონია, აქ უბრალო გაუგებრობაა. წიგნის დაწერის ადგილი და დრო დაბეჭდვის ადგილად და დროდ მიუღიათ. ამიტომ ამ წიგნის დაბეჭდვის ადგილი და დრო ჯერ კიდევ გამოსარკვევია. ²⁾ წიგნი მ ც ნ ე ბ ა ვ ა ს ი ლ ი ბ ე რ ძ ე ნ თ ა მ ე ფ ი ს ა არის ის წიგნი, რომელსაც სხვაწარად ტ ე ს ტ ა მ ე ნ ტ ი ეწოდება და დაბეჭდილია 1739 წელს მოსკოვში. ეს შეცდომაც რაღაც გაუგებრობაზეა დამყარებული. ასეთივე გაუგებრობის ნაყოფი უნდა იყვეს მტკიცება, ვითომ გაიოსს კრემენჩუკში დაებეჭდოს ლ ო ც ვ ა ნ ი ს ა ც ი ს კ რ ო ნ ი ოსურსა და ქართულს ენაზე. ამ სახელით წიგნი არის დაბეჭდილი 1820 წ. ტფილისში. ვაი თუ ხსენებულ მკვლევარებს ეს წიგნი მიუღიათ კრემენჩუკში დაბეჭდილად გაიოზის მიერ!

იგივე ზ. ჭიჭინაძე გადმოგვცემს, ვითომ იმავე გაიოზ ნაცვლიშვილს ყიზლარში ეპისკოპოზად ყოფნის დროს ამ ქალაქშიაც გაემართოს სტამბა და დაებეჭდოს წიგნები, რომლებიც ვითომ პეტრე უმიკაშვილის სიტყვით პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიაში ინახებოდნენ. რა წიგნებია ეს წიგნები, ზ. ჭიჭინაძე არ ამბობს. ³⁾ თქმულება ძალიან მიაგავს ზღაპარს ⁴⁾.

¹⁾ ეს რომ ამას ნიშნავს, ჩანს შემდეგითგან. ამბროსი მედიოლანელის წიგნის თარგმანის ხელთნაწერს ბოლოში აქვს ასეთი მომწერი: „დასასრული. დიდება შენდა სრულმყოფელს ყოველთა კეთილთაო. სრულ-ვჰყავ წელს 1789 აგვისტოს 2. კრემენჩუკს. გაიოს.“ (იხ. წ.-ვ. წიგნთსაცავის ხელთნაწერი № 378, გვ. 242). იოანე გრუზინსკის ბიბლიოთეკაში მოიპოვება ხელთნაწერი გრამატიკა, დაწერილი გაიოსის მიერ 1789 წ. (Цагарелп А. Свед. о памятн. груз. письм. В. III, стр. 209.)

²⁾ ჩვენის ფიქრით, ეს წიგნი დაბეჭდილი უნდა იყვეს ტფილისში, მე XIX საუკ. პირველ წლებში. ნ. მთვარელიშვილი, რომელმაც დაბეჭდა მონოგრაფია თ ე ლ ა ვ ი ს ს ე მ ი ნ ა რ ი ა და გა ი ო ზ ნ ა ც ვ ლ ი შ ვ ი ლ ი („ივერია“ 1881 წ. №№ 8, 9 და 10), ხმას არ იღებს იმაზე, ვითომ გაიოზს სტამბა გაემართოს კრემენჩუკში, მაგრამ გრამატიკის შესახებ კი ამბობს, ვითომ ის იყვეს დაბეჭდილი კრემენჩუკში გაიოზის ამ ქალაქში ყოფნის დროს 1783-1793 წლებში, თუმც თითონვე აღიარებს, რომ მან გაიოზზე 1782-1789 წლ. არა იცის რა იმის გარდა, რომ ის 1789 წ. ივლისის თვის გამავლობაში ცხოვრობდა პოლტავის გუბერნიის ქალაქს კრემენჩუკში, როგორც ესა ჩანს თვით მისგანვე გადაწერილის წიგნისაგანო, და 1790 წ. ის შეხვდა მოლდავის ქალაქს იასაში მიტროპოლიტს იონასო.

³⁾ იხ. ზ. ჭიჭინაძე. ქართული სტამბები 1627-1916 წ. გვ. 101.

⁴⁾ ალ. ხახანაშვილი კიდევ უფრო შორს მიდის და სხვა ზღაპარს გადმოგვცემს, ვითომ მ ო ზ დ ო კ შ ი სტამბას დროგამოშვებით ემოქმედოს 1629-1799 წლებში (იხ. Очерки по ист. груз. слов. в. III, стр. 373, прим. 3). პროფ. ალ.

მოსკოვში დაბეჭდილს წიგნებს აქვსთ ვრცელი თავწარწერა. იოსებ სამეხელის სტამბაში დაბეჭდილის წიგნების თავწარწერაში ჩვეულებრივ მოხსენებულა ხოლმე ჯერ ღმერთი, შემდეგ რუსეთის იმპერატორი, მას უკან ბაქარ მეფე, სინოდი, სტამბის დამაარსებელი, წიგნის სახელი და დაბეჭდვის ადგილი და წელიწადი, ბიბლიურის, ქრისტიანულის და ქართულის ქორონიკონულის აღრიცხვით და თვისა და დღის აღნიშვნით. მაგალითად, 1738 წელს დაბეჭდილს ზ ა დ ი კ ს აქვს შემდეგი თავწარწერა:

„სადიდებელად წმიდისა სამებისა, ჟამსა დიდად ამაღლებულისა სრულიად რუსეთის და თვთმპყრობელისა კეთილმორწმუნისა იმპერატორცა ანნა იოვანესსა, ბრძანებითა მეფის ბაქარ ვახტანგის ძისათა, შენდობითა და კურთხევითა წმიდათა მმართველთა სინოდთა, საფასეთა და წარსაგებელითა არქიეპისკოპოზის იოსებისათა გაკეთდა საბეჭდავი ესე და დაიბეჭდა საღვთო წმიდაჲ ესე ზადიკი დიდსა სამეუფოსა ქალაქსა მოსკოვს, დასაბამითგან წელთა ვიდრე აქამომდე წ ს მ ვ, ქრისტეს აქეთ ჩ ღ ლ ზ , ქორონიკონს უ კ ე, ¹⁾ თვესა დეკენბერსა კ ვ.“

ათანასი ამილახვრის სტამბაში დაბეჭდილი წიგნების თავწარწერაში აღარ არის მოხსენებული, რა თქმა უნდა, ბაქარ მეფე, რადგან იგი გადაიცვალა 1750 წ. იოსებ სამეხელის ადგილი ათანასი ამილახვარს უჭირავს. რუსეთის იმპერატორი იხსენიება არა დროს აღსანიშნავად, არამედ როგორც წიგნის დაბეჭდვის ბრძანების მიმცემი, სინოდი კი არა შემნდობელად და მაკურთხეველად, არამედ ნების დამრთველად. წიგნის დაბეჭდვის წელიწადი ხშირად მარტო ქრისტიანულის აღრიცხვით არის აღნიშნული. 1765 წ. დაბეჭდილს სამოციქულოს აქვს ასეთი თავწარწერა:

„სადიდებელად წმიდისა ერთარსისა, ცხოველსმყოფელისა და განუყოფელისა სამებისა ბრძანებითა უმართლმადიდებელესისა და უმპყრობელესისა დიდისა კელმწიფისა იმპერატორცა ეკატერინა ალექსევნასა, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელისათა, ჟამსა მემკვიდრისა მისისა პავლე პეტრეს ძისასა, ნებართვითა მმართველის სრულიად

ცაგარელიც იმეორებს ამ ზღაპარს და ამბობს: Сохранились также грузинские книги, напечатанные во второй половине XVIII века в г. Моздоке и Кременчуге, так напр, в этом последнем месте напечатана грузинская грамматика архим. Гая в 1789 году (об. მისი Свед. о памяти. груз. письм. в. I, стр. XLIX

1) უნდა ყოფილიყო უ კ ვ.

რუსეთის სინოდისათა დაიბეჭდა ღვთივ სულიერი წიგნი ესე ს ა მ ო ც ი - ქ უ ლ ო ღვაწლითა და წარსაგებელითა ტფილისის მიტროპოლიტის ათანასი ამილახვაროვისათა, შემოწმებული რუსეთის ეკლესიათა შინა კმარებულისა სამოციქულოსა თანა, შეწვევითა სხვათა ენათაც კნიავ დიმიტრი ციციანოვისაგან. დაიბეჭდა სამეუფოსა ქალაქსა მოსკოვს წელსა ჩ ღ დ ე თვესა მარტსა ა.“

თავწარწერის გარდა წიგნებს ხან თავში ხან ბოლოში აქვს ხოლმე დართული სხვადასხვა ცნობები, შენიშვნები ან მიმართვები მკითხველთადმი, რომლებიც შეიცავენ უფრო დაწვრილებით სტამბის დაარსების ამბავს, წიგნის შესწორების ან გამოსაცემად მომზადების ისტორიას, შრომის გამწვევთა ვინაობის შესახებ ცნობას. მაგალითად, ზემოდ მოხსენებულს ზ ა დ ი კ ს ბოლოში აქვს დართული შემდეგი ცნობა:

„ოდეს იპყრობდა და განაგებდა კეთილად განმგებელი, კეთილმორწმუნე და თვითმპყრობელი დიდი ჯელმწიფე იმპერატრიცა ანნა იოანესი, მას ჟამსა იგულსმოდგინა ყოვლად სანატრელმან არქიეპისკოპოზმან სრულიად ვლადუკისამან და არქიმანდრიტმან იურვისამან ¹⁾ კახთ მდივან-მწიგნობართ უხუცესის ქობულის თამაზის ძემან სამეზულმან იოსებ და მიბრძანა მე ყოვლად უღირსსა ბერს გურამისშვილს ხუცეს-მონაზონს ქრისტეფორეს სტანბის გაკეთება და გავაკეთებინე სტანბა დიდითა გულმოდგინებითა და წარგებითა საფასითა მისითა, მაშინ ჯელვყავ, ძალითა ღვთისათა, წმიდისა ამის ზადიკისა ბეჭდვად რუსულს ზადიკზედ უნაკლულოდ... და მოვიღე ქართული ზატიკები და რუსულს ზატიკს და ტიბიკონს ვამოწმე და რომელი მუხლი... რუსის ზატიკსა და ტიბიკონს ვამოწმე და რომელი მუხლით რუსის ზატიკსა და ტიბიკონს ემოწმა იქიდან შევკრიბე და ისე აღვწერეთ და რომელიც ჩვენში დაკარგული იყო, ის რუსულის ზატიკიდან გადმოვა-

¹⁾ ნაცვლად სიტყვისა ვლადუკისამან უნდა იყვეს ნ ო ვ გ ო რ ო დ ი - ს ა მ ა ნ, ხოლო ნაცვლად სიტყვისა ი უ რ ვ ი ს ა მ ა ნ უნდა იყვეს იურიევისამან, რადგან იოსები იყო არხიეპისკოპოზი ნოვგოროდისა და არხიმანდრიტი იურიევის მონასტრისა. აქ უცნაური სიტყვა ვ ლ ა დ უ კ ა თ უ ვ ლ ა დ უ კ ი გვგონია უნდა იყვეს რუსული სიტყვა *владыка*, რასაც ურთავდნენ ჩვეულებრივ ეპისკოპოზის თუ არხიეპისკოპოზის წოდებას ან პირდაპირ ლაპარაკის დროს უწოდებდნენ მას. ამ უცნაურმა სიტყვამ, ხსენებულს ადგილს ხმარებულმა, ერთი მკვლევარი შეცდომაში შეიყვანა და აფიქრებინა, რომ არხიეპისკოპოზი ვ ლ ა დ უ კ ი ს ა და არხიმანდრიტი ი უ რ ვ ი ს ა , უნდა ყოფილიყვნენ სხვადასხვა პირნი და ათქმევინა მას შემდეგი: „ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ქართული სტამბის დაარსების ნატვრა ქართველთ გარდა ორს უცხო ტომის სასულიერო პირთაც დიდათ სურვებიათ“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძე. ქართული სტამბები 1627-1916 წ. გვ. 95).

თარგმნინე ბატონისშვილის დარეჯანის კარის მღუდელს გიორგის და მისგან ნათარგმნს ხუცეს-მონაზონ ხოსაშვილი დავით დიდის გულსმოდგინებითა და გამოძიებით ჩვენ ენაზედ ასწორებდა და სიმართლეს ცდილობდა, და საგალობელს საძილისპიროს წინწილს არქიმანდრიტი გერმანე სჩხრეკდა და ასწორებდა."

ხანდახან სტამბის მუშაკებიც არიან ხოლმე მოხსენებულნი. მაგალითად, 1739 წ. დაბეჭდილს ს ა ხ ა რ ე ბ ა შ ი ვკითხულობთ:

„მდაბალი ამათ მბეჭდავთა ზედამდგომელი უღირსი მღუდელმონაზონი ქრისტეფორე“.

ხშირად სტამბის მუშაკები მიმართავენ ხოლმე მკითხველებს თხოვნით, რომ არ დაემდურონ წიგნის ბეჭდვაში მომხდარის შეცდომებისთვის. მაგალითად 1743 წ. დაბეჭდილს დ ა ბ ა დ ე ბ ა ზ ე მომუშავენი შემდეგის თხოვნით მიმართავენ მკითხველებს:

„გლოცავთ და გვედრებით, წმიდისა ამის დაბადებისა გონიე-

რად აღმომკითხველნი, უკეთუ ცთომილნი რადმე იხილნეთ ანუ ასონი შეცვლილ და მეტნაკლებ, ნუ გვწყევთ ამისთვის. ვითარცა ცაჲ არაოდეს ვერ იხილნეთ ესრეთ მოწმენდილ, უკეთუმცა არ ეკრამცა მცირედი ღრუბელი, ეგრეთვე სტამბანი ასოუცდომელ, რამეთუ იყენეს დედანი შებღალულ, მუშაკნი უჩვეველ და მმართავნი დამაშვრალ. გარნა შეცდომილთათვისვე განრკვევით ქვემორე აღგვიწერია და შთაგვიტანებია. უკეთუ ინებებთ, მსწრაფლ სრულიად განმართავთ მცირედისა სარჯლითა.“

იოსებ სამეხელის სტამბაში დაბეჭდილს წიგნებს ყველას აქვს თავსა ან ბოლოში დართული საქართველოს სამეფო ღერბი, ალაგ-ალაგ ტექსტში ჩართულია აქვს სამკობელად ყვავილების კონის სურათები ან სხვა რამ მოხატულობა. ზოგიერთს წიგნში ნახმარია ოთხკუთხედებში მოთავსებული დიდი ასომთავრულები ყვავილებით ან ადამიანთა ან ცხოველთა სხვადასხვანაირი სურათებით მოხატულ ადგილზე.

ასეთივე სამკობელები აქვსთ ათანასი ამილახვრის სტამბაში დაბეჭდილს წიგნებს. მხოლოდ საქართველოს სამეფო ღერბი არა აქვსთ დართული. სამაგიეროდ 1768 წ. გამოცემულს წიგნებში არის მოთავსებული თვით ათანასი მიტროპოლიტის ღერბის სურათი.

ათანასი ამილახვრის გამოცემულს წიგნებში ახალი ის არის, რომ ყველაზე აღნიშნულია დაბეჭდილის ცალების რიცხვი.

იმ მინაბეჭდებში, რომელნიც თავსა და ბოლოში არიან დართულნი მოსკოვში გამოცემულ წიგნებზე, მოხსენებულნი არიან შემდეგი გვარი სტამბის და საზოგადოდ ბეჭდვის მუშაკები: 1. ს ტ ა მ -

66

ბის და ბეჭდვის ზედამდგომი ან მბეჭდავთა ზედამდგომელი, იგივე ზედამხედველი; 2. გამმართველი, ე. ი. გამსწორებელი; 3. ტექსტის რუსულთან შემსწორებელი; 4. რუსულითგან მთარგმნელი; 5. ნათარგმნის ქართულს ენაზე გამსწორებელი; 6. წინწილის მჩხრეკელი და შემსწორებელი; 7. მოურნე და 8. მესტამბე.

მუშაკებად მოხსენებულნი არიან: 1. მღვდელ-მონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი სტამბისა და ბეჭდვის ზედამდგომად (1732. 1737 წ.), მბეჭდავთა ზედამდგომელად (1739. 1744 წ.), გამმართველად (1743 წ.), ტექსტის რუსულთან შემსწორებლად (1738. 1741 წ.); 2. მელქისედეკ კავკასიძე ზედამხედველად და მოურნედ (1743 წ.); 3. თავადი დიმიტრი ციციანოვი¹⁾ ზედამხედველად (1764. 1768), ზედამხედველად და მოურნედ (1766 წ.), ტექსტის რუსულთან შემსწორებლად (1765 წ.); 4. აბრამ ურია-ყოფილი მესტამბედ (1764 წ.); 5. ფილიპე, ბაქარის კარის მღვდელი, გამმართველად (1743 წ.); 6. დავით, ბაქარის კარის მღვდელი, გამმართველად (1743 წ.); 7. მღვდელი გიორგი დამბარაშვილი რუსულითგან მთარგმნელად (1738 წ.) და ტექსტის რუსულთან შემსწორებლად (1741 წ.); 8. გერმანე არქიმანდრიტი ქართულს ენაზე გამსწორებლად (1732-1737 წ.), წინწილის მჩხრეკელად და შემსწორებლად (1738 წ.)²⁾; 9. დავით ხოსაშვილი, ხუცეს-მონაზონი, ქართულს ენაზე შემსწორებლად

III

საქართველოში დაბეჭდილი წიგნები

რუსეთში გადასახლებული არჩილ მეფე რომ შეუდგა ზრუნვას მოსკოვში ქართული წიგნების ბეჭდვისათვის და კიდევაც დაბეჭდა პირველი წიგნი 1705 წ., ტფილისში ასეთსავე ზრუნვაში იყო მისი ძმისწული ვახტანგი. ვახტანგს გარემოებამ ხელი შეუწყო, რომ თავის

¹⁾ ეს დიმიტრი ციციანოვი არის მამა საქართველოს მთავარმართებლის პავლე ციციანოვისა, გარდაიცვალა 1777 წ.

²⁾ ეს ის გერმანია, რომელიც ვახტანგის სტამბისთვის მუშაობდა ტფილისში როგორც გამმართველი, ე. ი. გამსწორებელი ტექსტის ენისა ან სტამბის ამონაწყობისა. მისი შედგენილია წიგნი ს წ ა ვ ლ ა თ უ ვ ი თ ა რ მ ა რ თ ე ბ ს მ ო მ დ უ ა რ ს ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ა მ ო წ ა ფ ი ს ა, რომელიც დაბეჭდა ტფილისში 1711 წ., როდესაც ჯერ კიდევ მღვდელმონაზონის ხარისხი ჰქონდა.

სურვილი შეესრულებინა და უფრო მკვიდრად დაეყენებინა ბეჭდვის საქმე. ეს ის გარემოება იყო, რომ 1703 წ. ვახტანგი შეიქმნა ქართლის სამეფოს გამგებლად ნაცვლად მის ბიძის მეფე გიორგისა, რომელიც ყანის სურვილით სპარსეთში იყო და იქ მთავარსარდლობდა სპარსეთის ჯარს ავღანელების წინააღმდეგ ბრძოლაში. რაკი მეფის უფლებით მოსილი შეიქმნა და ამასთან ქართლში ჩამოვარდა პოლიტიკური სიწყნარე და უშიშროება, ვახტანგს მიეცა საშუალება სახელმწიფო ხარჯით გაემართა სტამბა ტფილისში. იმან ვლახეთითგან დაიბარა სტამბის მოხელე კაცი და სტამბის ის ნაწილები, რომელთა გაკეთება ტფილისში არ მოხერხდებოდა. ამ მოხელემ დაამზადა ტფილისში ის ნაწილები, რაც ვლახეთითგან არ ჰქონდა მოტანილი და გამართა სტამბა, რომელიც ამუშავდა 1709 წელს.

ალ. ხახანაშვილი, თ. ჟორდანიას და ზ. ჭიჭინაძე გადაჭრით სწერენ, რომ ვახტანგმა ვლახეთით მოიყვანა მესტამბეები ¹⁾. ეს მტკიცება არაფერზეა დამყარებული და შეადგენს მათ ფანტაზიის ნაყოფს. ნამდვილად, ვახტანგმა ვლახეთით მხოლოდ ერთი დახელოვნებული სტამბის მოხელე მოიყვანა და სხვა ვინმე ამ მოხელეს არავინ მოჰყოლია. ამას მოწმობენ თვით ვახტანგის მიერ გამოცემული წიგნები და სხვა პირნი, რომელთაც ეს ამბავი უნდა უკეთ სცოდნოდათ ვიდრე პატივცემულს ჩვენი დროის ხსენებულ მკვლევარებს. აი რასა სწერს ვახტანგი თავის მიერ პირველად გამოცემულს წიგნზედ დართულს შენიშვნაში.

„მე გამგებელმან ქართლისამან, ბატონიშვილმან ვახტანგ, მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთით და გავაკეთე სტამბა“.

როგორც მკითხველი ხედავს, აქ სიტყვა მესტამბე მხოლოდ ბითს რიცხვშია და არა მრავლობითში.

თვით ეს მესტამბე, მიხეილ სტეფანეშვილი (ხან სტეფანეს შვილი ან სტეფანეს ძე) უნგროვლახელი, იმავე წიგნზედ დართულს მიმართვაში მკითხველთადმი სწერს:

«ყოველთა მკითხველთა გიხაროდეთ პირველად მიზეზი უცხოთა

ამის საქმისა და ძალითა ღვთისათა უცონელად შემასრულებელი სტამბისა ამის სამკვიდრებელსა თქვენსა იქმნა კურთხევით ხსენებულნი, განათლებული და გამგებელი საქართველოსა ბატონიშვილი და თვით პატრონი ვახტანგ, ხოლო ყოველნივე საქმენი რაოდენნი იხილ-

---

1) об. А. Хаханов. Очерки по истории груз. словесн., вып. III, стр. 868; თ. ჟორდანია. „ივერია“ 1885 წ. № 10. მოკლე ისტორიული გამოკვლევა ქართულის სტამბის დაარსებისა და მოქმედებისა მე-XVIII საუკ., გვ. 104; ზ. ჭიჭინაძე. ქართული სტამბები 1627-1916 წ. გვ. 81.

68

ვებიან – ასონი, ორღანონი და ყოველნი სახმარნი სტამბისა დაწყებით სრულყოფამდი, მოქმედი და წინამძღოლი მე ვარ, უნდო მონა თქვენი. უწინარეს ყოვლისა დავბეჭდეთ ესე სამღთო და სამღდელო წმიდა სახარება. სიმდაბლით გევედრები თქვენ ყოველთა დიდთა და მცირეთა, უკეთუ ცთომილი რაღმე იხილოთ, სიტყვა ანუ ასო, ნუ გამქირდავთ, რამეთუ უცხო ვიყავ ქვეყნისა ამისა და უსმენელი სიტყვათა თქვენთა და რომელნი ჩემნი მოწაფენი იყვნენ აგრეთვე გამოუცდელნი საქმის ამის ჩემისა".

ამ სიტყვებითგან ჩანს, რომ მესტამბე ერთად-ერთი ყოფილა და სხვა, სტამბის საქმეში გაწვრთნილი, თანამშრომელი არა ჰყოლია.

აგრეთვე მარტო ერთის მესტამბის მოყვანას ვლახეთით მოწმობს ვახტანგის შვილი ბაქარი, რომელიც 1743 წ. მოსკოვში გამოცემული დაბადების წინასიტყვაობაში სწერს: „ნეტარხსენებულმან მამამან ჩემმან მეფემან ვახტანგ მოიყვანა მესტამბე ვლახეთით და გააკეთა სტამბა".

ასევე ერთის მესტამბის მოყვანას იხსენიებს არქიმან. ევგენი, ავტორი პეტერბურგში 1802 წ. გამოცემული რუსული წიგნის Историческое изображение Грузии, სადაც იგი სწერს: „Для сего (Вахтанг) призвал из Валахии типографщика и употребил великое иждивение для заведения грузинской типографии в Тифлисе).

მეორე კითხვა, რომელიც გამოსარკვევია, არის – თუ რომელს წელს მოვიდა საქართველოში მესტამბე მიხეილ უნგროვლახელი. ამის შესახებ გარკვეული ცნობა არსად მოიპოვება. ერთს წიგნში, რომელიც ვახტანგმა გამოსცა 1711 წ. (სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარს სწავლება მოწაფისა), მისი შემდგენელი გერმანე მღვდელმონაზონი წინასიტყვაობაში სწერს: „ამან (ვახტანგმა) მოიხვნა სტამბა ქვეყანით ვლახეთით რა ჟამს უფლობდა ვლახეთს იოანე კონსტანტინე ბრანკოვანე ბესარაბა". სამწუხაროდ, ეს ცნობა ვერ გვაძლევს გადაჭრილს დაახლოვებულს წელს ვლახეთითგან სტამბის მოხმისას, რადგან კონსტანტინე ბრანკოვანის უფლობამ კარგა ხანს გასტანა 1709 წლამდე, როდესაც ტფილისში სტამბამ დაიწყო მოქმედება. მხოლოდ მოსაზრებით შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ სტამბის მოქმედების დაწყებამდე რამდენისამე წლით ადრე უნდა მოსულიყო მიხეილ უნგროვლახელი საქართველოში, დაახლოვებით 1706 წელს. ამას ის გვაფიქრებინებს, რომ ამ უცხოელს კაცს მის მიერ დაბეჭდილს ქართულს წიგნებზე დართული აქვს ხან თავში, ხან ბო-

ლოში, თავისი ნაწერი შენიშვნები, მომართვანი და ლექსებიც კი. რასაკვირველია, ამ ნაწერების ენა გასწორებული იქნება გამმართველისაგან, მაგრამ აზრის გამოთქმა მისი საკუთარი უნდა იყვეს, რაც შეემლო მხოლოდ რამდენსამე წელიწადს ქართველთა შორის ცხოვრების შემდეგ. ამას გარდა მას უნდა მოემზადებინა სტამბის მოხელეები და გაეკეთებინა სტამბის მოსაწყობ ბევრი რამ ისეთი, რაც ვლახეთითგან არ ჰქონდა მოტანილი. რომ მიხეილ უნგროვლახელს გაუკეთებია თვითონ ბევრი რამ, ეს ჩანს ზევით მოყვანილი მისი სიტყვებითგან: „ყოველნივე საქმენი, რაოდენნი იხილვებიან – ასონი, ორღანონი და ყოველნი სახმარნი სტამბისა დაწყებით სრულყოფამდი, მოქმედი და წინამძღოლი მე ვარ“. ხოლო მიხეილ უნგროვლახელს რომ ზოგიერთი რამ სტამბის ნაწილთაგან ვლახეთითგან ჰქონდა მოტანილი, იქითგან ჩანს, რომ ნიკოლოზ ორბელიშვილი პირველად გამოცემულს წიგნზე დართულს წინასიტყვაობაში სწერს: „(ვახტანგმა) იგულისმოდგინა და მოიღო სტამბა ვლახეთით“. აგრეთვე გერმანე მღვდელ-მონაზონი თავის მიერ შედგენილის და 1711 წ. დაბეჭდილის წიგნის წინასიტყვაობაში სწერს: „ამან (ვახტანგმა) მოიხვნა სტამბა ქვეყანით ვლახეთით“. სტამბის ნაწილები რომ არ მოეტანიებინა ვლახეთით ვახტანგს, მაშინ არ დასწერდნენ – სტამბა მოიხვნა ან სტამბა მოიღოვო.

საკითხავია, ვინ იყო მესტამბე მიხაილ სტეფანეშვილი (ხან სტეფანეს შვილი, ხანაც სტეფანეს ძე) უნგროვლახელი. უეჭველია იგი სტამბის საქმის დახელოვნებული ოსტატი უნდა ყოფილიყო, რადგან ის იყო ერთადერთი ადამიანი, რომელმაც მომართა სტამბა, გააკეთა, როგორც თითონ ამბობს, „ყოველნივე საქმენი, რაოდენნი იხილვებიან – ასონი, ორღანონი და ყოველნი სახმარნი სტამბისა დაწყებით სრულყოფამდი“, გაწვრთნა ქართველი მოწაფეები და შწონანად ბეჭდავდა წიგნებს. უნდა ყოფილიყო საკმაოდ შეგნებული და ნაკითხი, როგორც ეს მოჩანს იმ შენიშვნებითგან და მიმართვებითგან, რომელთაც ის ურთავდა ხან თავში ხან ბოლოში მის მიერ დაბეჭდილს წიგნებს. ერთი სიტყვით ის უნდა ყოფილიყო განვითარებული და შეგნებული სტამბის მოხელე ყოველნაირს მის დარგში. თ. ჟორდანიამ ამბობს, ვითომ ის ყოფილიყვეს მღვდელი, ¹⁾ მაგრამ ამის თქმისათვის მას არავითარი საფუძველი არა აქვს. მიხეილ უნგროვლახელი რომ მღვდელი ყოფილიყო, ის თავის თავს უთუოდ სადმე მოიხსენიებდა ასეთად, ან სხვები მოიხსენიებდნენ, მაგრამ არ-

1) იხ. თ. ჟორდანიამ. მოკლე ისტ. გამოკვლევა „ივერია“ 1885 წ. № 10, გვ 104.

სად ის თავის თავს მღვდლად არ იხსენიებს და არც სხვები იხსენიებენ ასეთად.

არ ვიცით ნამდვილად მისი გვარი. უნგროვლახელს უწოდებს თავის თავს არა როგორც გვარს, არამედ თავის სადაურობის საცნობლად, რადგან მაშინ ვლახიას უნგროვლახიას უძახდნენ. ეს სა-

ხელი, რასაკვირველია იმას არ ნიშნავს, ვითომ ის ყოფილიყვეს უნგრელი ტომით, როგორც ეს ჭიჭინამეს ჰგონია. ¹⁾ სტეფანეშვილი, სტეფანეს შვილი ან სტეფანეს ძე ჩვენ უნდა ისე გავიგოთ, რომ მის მამას რქმევია სტეფანე. შესაძლებელია, ვალახიაში იმ დროს არც კი ყოფილიყვნენ გვარები და ყველას არჩევდნენ მამის სახელით და სადაურობის ამნიშვნელი სიტყვებით ან რამე ზედმეტი სახელით, ისე როგორც ეს იყო რუსეთში. ჟორდანიას და ხახანაშვილს ჰგონებიათ, რომ სტეფანეშვილი (სტეფანეს შვილი ან სტეფანეს ძე) მის გვარის ქართულს ფორმას წარმოადგენენ და ამიტომ აღუდგინეს მას კიდევ „ნამდვილი“ გვარი დაბოლოების რუსულად გადაკეთებით. ისინი მას ეძახიან მიხეილ სტეფანოვი, თითქო რუსი ან რუსის ქვეშევრდომი ყოფილიყვეს. ჟორდანია სწერს: „მიხეილ სტეფანოვმა უეჭველად თან ჩამოიტანა უუსაჭიროესი მასალა“. ²⁾ ხახანაშვილი სწერს: „Устройством типографий грузины обязаны мастеру из Валахии Михаилу Стефанову“. ³⁾ ამ უცხო ტომის კაცს, ისევე გაურუსულეს გვარი, როგორც თავიანთ ნაწერებში ურუსულეებენ გვარს მეთვრამეტე და მეჩვიდმეტე საუკუნის და ხანდახან უფრო ძველი დროის ქართველებს ხსენებული მკვლევარები და ბევრნი სხვანი.

მიხეილ უნგროვლახელმა წიგნების ბეჭდვაზე იმუშავა სამის წლის გამავლობაში 1709-1711 წლებში. ამ ხანში გამოცემულს წიგნებზე ყველაზე აღნიშნულია: „კელითა მესტამბე მიხაილ სტეფანეშვილის (ხან სტეფანეს შვილის, ხანაც სტეფანეს ძის) უნგროვლახელისა“. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მიხეილ უნგროვლახელი ყოფილიყვეს ერთად ერთი მუშაკი სტამბისა. მას ჰყავდა მოწაფეები, რომლებიც ეხმარებოდნენ. პირველადვე დაბეჭდილს წიგნზე დართულს მიმართვაში მიხეილ უნგროვლახელი იხსენიებს თავის მოწაფეებს, როგორც თავის დამხმარებლებს:

„უკეთუ ცთომილი რადმე იხილოთ, სიტყვა ანუ ასო, ნუ გამქირდავთ, რამეთუ უცხო ვიყავ ქვეყანისა ამის და უსმენელი სიტყვა-

1) ზ. ჭიჭინამე ქართული სტამბები 1627-1916 გვ. 85.

2) იხ. „ივერია“ 1885 № 10, გვ. 104.

3) იხ. А. Хаханов. Очерки по ист. гр. слов., в. III, გვ. 368.

თა თქვენთა და რომელნი ჩემნი მოწაფენი იყვნენ აგრეთვე გამოუცდელნი საქმისა ამის ჩემისა. ვითარცა მე ვიყავ ქართლისა უნახავი, ეგრეთვე ჩემნი მოწაფენი სტამბისა“. უკანასკნელი ფრაზა ნიშნავს – როგორც მე ვიყავ ქართლის უნახავი, ისე ჩემი მოწაფეები სტამბის უნახავები იყვნენო. აქეთგან ჩანს, რომ მიხეილ უნგროვლახელის მოწაფეები ყოფილან ქართველები და არა ვალახიელები, როგორც ამას ფიქრობს თ. ჟორდანია, რომელსაც თავის აზრის დასამტკიცებლად სწორედ ხსენებული ფრაზა მოჰყავს, მართალია, ცოტა დამახინჯებული. ¹⁾

1712 წლითგან უკვე აღარ იხსენიება წიგნებში მიხეილ უნგროვლახელი და მის ადგილს სხვა იჭერს სტამბაში. რასაკვირველია, შესაძლებელია მომკვდარიყვეს, მაგრამ უფრო დასაჯერებლად მიგვაჩნია, რომ ის წასულიყვეს საქართველოთგან და რომ მის წასვლის

მიზეზი ყოფილიყვეს უსიამოვნება მას და ვახტანგს შორის და ამ უკანასკნელის წყრომა. ამას გვაფიქრებინებს ის მოსაზრება, რომ მის სიკვდილი ან მშვიდობიანი წასვლა საქართველოთგან არ შეიძლება არ ყოფილიყო სადმე მოხსენებული,

ვახტანგის სტამბაში ²⁾ წიგნების ბეჭდვა დაიწყო 1709 წელს და დაიბეჭდა შემდეგი წიგნები:

1709 წელს სამლო და სამდელო სახარება. ტექსტის სიფართო არის 24,8×14,6 სანტ. შეიცავს 6 აუნ.+302 ან.+2 აუნ. გვერდს. შრიფტი სხვილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. დართულია მახარებლების, ვახტანგის და სხვა წვრილი სურათები.

ამავე 1709 წ. სამლო და სამდელო სამოციქულო. ტექსტის სიფართოა 25,1×16 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+442 ან. გვერდს. შრიფტი სხვილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 12 გვერდია. დართულია მოციქულების, ვახტანგის, სამეფო ღერბის და სხვა წვრილი სურათები. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

ამავე 1709 წ. დავითნი. ეს წიგნი არ გვინახავს, მაგრამ რადგანაც 1711 წ. დავითნი მოხსენებულია ხელმეორედ დაბეჭდილად, ამიტომ გვგონია პირველად 1709 წ. უნდა იყვეს დაბეჭდილი.

1710 წ. კონდაკი. ტექსტის სიფართოა 18,5×13,1 სანტ. შეიცავს 8 აუნ.+210 ან.+2 აუნ. გვერდს. შრიფტი სხვილი ნუსხა

---

¹⁾ იხ. „ივერია“ 1885 წ. № 10. გვ. 104.

²⁾ პლატონ იოსელიანის თქმით, სტამბა მოთავსებული იყო სამეფო სასახლის გვერდით ათს ოთახში (იხ. მისი Описание древностей города Тифлиса, стр. 247).

ს ა ხ ა რ ე ბ ა . ტვილისი. 1709 წ. თავწარწერა. დაპატარავებულია 1/3-ით.

ხუცურია. აქა-იქ ნახმარია წვრილიც. მინაბეჭდებში მხედრულიც არის ნახმარი. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართულია სურათები ღვთისმეტყველებისა, ვახტანგისა, სამეფო ღერბისა და სხვები. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

ამავე 1710 წ. ლ ო ც ვ ა ნ ი . ტექსტის სიფართეა 11,9X7 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+292 (შეცდ. 291) ან. გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართულია სამეფო ღერბის და სხვა სურათები.

ამავე 1710 წ. ქ ა მ ნ ი . ტექსტის სიფართეა 11,8X7 სანტ. შეიცავს 8 აუნ.+464 ან. გვერდს შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართულია ვახტანგის, სამეფო ღერბის, სამების და სხვა სურათები. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

1711 წ. დ ა ვ ი თ ნ ი . მეორე გამოცემა. ტექსტის სიფართეა 16,5X13 სანტ. შეიცავს 248+37 გვ. შრიფტი მხედრულია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართულია ვახტანგის, დავით წინასწარმეტყველის და სამეფო ღერბის სურათი.

ამავე 1711 წ. სწავლა თუ ვითარ მართებს მო-
მღვარსა სწავლება მოწაფისა, შემოკლებით თქმული და
გარიგებული გერმანე მღვდელ-მონაზონისაგან. ტექსტის სიფართეა
12,5×8,2 სანტ. შეიცავს 311 (შეცდ. 411) გვერდს. შრიფტი მხედ-
რულია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოე-
ბით. დართულია სამეფო ღერბის სურათი.

1712 წ. ვეფხისტყაოსანი. ტექსტის სიფართეა 26,5×17
სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+351 ან. გვერდს. შრიფტი სხვილი მხედრუ-
ლია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით.
დართული აქვს სურათი ვახტანგისა და სამეფო ღერბისა.

ამავე 1712 2. დავითნი. მესამე გამოცემა. ტექსტის სიფარ-
თეა 11,1×7 სანტ. შეიცავს 415 გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის
ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული
ასოებით. დართულია ვახტანგის, დავით წინასწარმეტყველის და სა-
მეფო ღერბის სურათები.

1713 წ. კურთხევანი, ახლად თარგმნილი ბერძნულისა-
გან ქართულად კვირიანე სამთავნელისა მიერ. ტექსტის სიფართეა
15,8×10,1 სანტ. შეიცავს 6 აუნ.+627 ან. გვერდს. შრიფტი საშუ-
ალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით
ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. დართულია ვახტანგის
სამეფო ღერბის და სამეფის სურათები.

1714, 1715 და 1716 წლებში შეჩერდა სტამბის მუშაობა, რადგან ამ წლებში სამეფო ტახტი ეჭირა ვახტანგის ძმას იესეს, გამაჰმადიანებულს, ვახტანგი კი სპარსეთში იმყოფებოდა. წიგნების ბეჭდვა განახლდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც ქართლის ტახტი დაიჭირა დროებით, ვახტანგის სპარსეთითგან დაბრუნებამდე, მისმა შვილმა ბაქარმა, და დაიბეჭდა:

1717 წ. ჟ ა მ ნ ი . მეორე გამოცემა. ტექსტის სიფართოეა 11,8×7 სანტ. შეიცავს 8 აუნ.+464 ან. გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართული აქვს ვახტანგის, სამეფო ღერბის და სხვა სურათები. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

ამავე 1717 წ. ლ ო ც ვ ა ნ ი . მეორე გამოცემა. ტექსტის სიფართოეა 11,8×7 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+292 (შეცდ. 291) ან გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართულია სამეფო ღერბის და იესო ქრისტეს სურათი.

1719 წ. წ ე ს ი ე კ ლ ე ს ი ი ს კ უ რ თ ხ ე ვ ი ს ა . ტექსტის სიფართოეა 18,5×13 სანტ. შეიცავს 79 გვერდს. შრიფტი სხვილი ნუსხა

ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასო-
ებით. რვეულს აქვს 8 გვერდი. დართულია სამების სურათი. ბეჭდვა
გათავებულია 1720 წლის დასაწყისში.

1720 წ. პ ა რ ა კ ლ ი ტ ო ნ ი . ტექსტის სიფართეთა 26,7×17
სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+456 (შეცდ. 453) ან. გვერდს. შრიფტი საშუ-
ალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით
ქართული ასოებით. რვეულს აქვს 8 გვერდი. ნახმარია შავი და წი-
თელი საღებავი. დართულია ვახტანგის და სამეფო ღერბის სურათი.

1721 წ. ქ მ ნ უ ლ ე ბ ი ს ც ო დ ნ ა , სპარსულისაგან ქართულად
თარგმნილი მეფეთ მეფის ვახტანგისაგან. ტექსტის სიფართეთა 17,5×11
სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+148 ან. გვ. შრიფტი მხედრულია, მხოლოდ
თავწარწერა და სათაურები ხუცურია. ანუსხულია რვეულობით თა-
ვითგანვე და გვერდობით მესამე ფურცლითგან ქართული ასოებით.
რვეულში არის 8 გვერდი. დართულია სამეფო ღერბი. ¹⁾

1722 წ. ჟ ა მ ნ ი . ტექსტის სიფართეთა 12,8×7,3. შრიფტი
სხვილი მხედრულია, მხოლოდ ალაგ-ალაგ წვრილია. შეიცავს 336

---

1) მ ნ უ ლ ე ბ ი ს ც ო დ ნ ი ს ტექსტში დატოვებულია 21 თავისუფალი
ადგილი სხვა და სხვა ნახაზებისათვის. ეს ადგილები ზოგიერთ ცალში შევსებუ-
ლია ხელით ნახაზი ნაკვთებით.

გვერდს. ანუსხულია რვეულობით ქართული ასოებით. დართულია სა-
მეფო ღერბი ერთს ლომზე დაყრდნობილი. შემკულია სურათებით.

ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილი სხვა რომელიმე წიგნი ჩვენ არ
გვინახავს. არის მხოლოდ ერთი სანდო ცნობა ბაქარისა, აღნიშნული
მოსკოვში 1743 წ. დაბეჭდილის დაბადების წინასიტყვაობაში, რომ
ვახტანგს დაუბეჭდია მ ც ი რ ე ს ა წ ი ნ ა ს წ ა რ მ ე ტ ყ ვ ე ლ ო ნ ი . ¹⁾ თ.
ჟორდანია ემოწმება ამას და ამბობს, მე თვითონ მინახავს ს ა წ ი ნ ა -
ს წ ა რ მ ე ტ ყ ვ ე ლ ო, კვიპრიანე სამთავნელის გასწორებულიო. ²⁾ ამას
გარდა თ. ჟორდანია იმასაც ამბობს, ვითომ ვახტანგის სტამბაში და-
ბეჭდილიყვნენ დაბადების ზოგიერთი სხვა ნაწილებიც, მაგალ., ხუ თ ი
წ ი გ ნ ი მ ო ს ე ს ი , მ ს ა ჯ უ ლ თ ა და რ უ თ ი ს ა . ³⁾

ზ. ჭიჭინაძე და გ. შანშიევი მოიხსენებენ კიდევ რამდენსამე
წიგნს, როგორც ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილებს. პირველის თქმით
ეს წიგნები არიან: დ ა უ ჯ დ ო მ ე ლ ი (1709 წ.), ზ ა დ ი კ ი (1709 წ.),
ს ა ხ ა რ ე ბ ა (1710 წ.), ლ ო ც ვ ი ს წ ი გ ნ ი ა ნ ბ ა ნ ი თ (1712 წ.),
ვ ა ხ ტ ა ნ გ მ ე ფ ი ს ს ა მ ა რ თ ლ ი ს ზ ო გ ი ე რ თ ი მ უ ხ ლ ე ბ ი
(1712 წ.), მეორის თქმით – პ ე და გ ო გ ი ა , შედგენილი მიხეილ სტე-
ფანოვიჩის მიერ (1711 წ.), ა ნ ბ ა ნ ი (1712 წ.), ყ რ მ ა თ ა უ ბ ნ ო ბ ა ,
ქმნილი დომენტი კათოლიკოზისა (1722 წ.).

ზ. ჭიჭინაძის ცნობა დ ა უ ჯ დ ო მ ე ლ ი ს დაბეჭდვის შესახებ
1709 წ. დასტურდება თ. ჟორდანიას მიერ, რომელიც ამბობს, რომ
მას უნახავს დ ა უ ჯ დ ო მ ე ლ ი , ⁴⁾ დაბეჭდილი ქაიხოსროს მეფობაში
(1709-1712 წ.). მისავე თქმას, რომ 1712 წ. დაბეჭდილა ლ ო ც ვ ი ს
წ ი გ ნ ი ა ნ ბ ა ნ ი თ , ეთანხმება გ. შანშიევის მოწმობა იმავე წელს
ა ნ ბ ა ნ ი ს დაბეჭდვის შესახებ. ამიტომ ეს ორი წიგნი – დ ა უ ჯ დ ო -
მ ე ლ ი და ლ ო ც ვ ა ნ ი ა ნ ბ ა ნ ი თ უ რ თ უნდა ვცნოთ ნამდვილად
აღნიშნულ წლებში დაბეჭდილებად. ხოლო რაც შეეხება გ. შანშიე-

ვისგან მოხსენებულს დანარჩენს ორს წიგნს, უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული წიგნები არიან ნაყოფნი არა-სვინდიესიერად მუშაობისა კატალოგის შედგენის დროს. პ ე დ ა გ ო გ ი ა, შედგენილი მ ი ხ ე ი ლ ს ტ ე ფ ა ნ ო ვ ი ჩ ი ს მიერ, არის გ ე რ მ ა ნ ე მ დ ვ დ ე ლ - მ ო ნ ა ზ ო -

1) ტფილისში დაბეჭდილი ს ა წ ი ნ ა ს წ ა რ მ ე ტ ყ ვ ე ლ ო მოხსენებულია აგრეთვე მოსკოვში 1741 წ. დაბეჭდილის მ ა რ ხ ვ ნ ი ს ბოლოსიტყვაობაში.

2) იხ. „ივერია“ 1885 წ. № 10. მოკლე ისტორიული გამოკვლევა, გვ. 109.

3) იხ. „ივერია“ 1884 წ. № 2. მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი, გვ. 48.

4) პლ. იოსელიანის თქმით, 1710 წ. ყოფილა დაბეჭდილი და უ ჯ დ ო მ ე ლ ი. შესაძლებელია, რომ თ. ჟორდანიას სწორედ ამ წელს დაბეჭდილი დაუჯდომელი ენახოს (П. Иоселиани. Опис. древн. гор. Тпфлпса, стр. 181).

ნის მიერ შედგენილი და 1711 წ. დაბეჭდილი წიგნი ს წ ა ვ ლ ა თ უ ვ ი თ ა რ მ ა რ თ ე ბ ს მ ო მ დ ვ ა რ ს ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ა მ ო წ ა ფ ი ს ა . მესტამზე მიხეილ სტეფანეს ძე უნგროვლახელი, რომელიც მოხსენებულია ამ

ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი . ტფილისი, 1712 წ. თავწარწერა. დაპატარავებულია 1/4-ით.

წიგნის თავწარწერაში, შანშიევს ავტორად მოსჩვენებია, ხოლო წიგნის სახელი რუსულად სიმოკლისათვის პ ე დ ა გ ო გ ი ა დ გადაუთარგმნია, შემდეგ თავის რუსულად შედგენილის მ ა ჩ ვ ე ნ ე ბ ე ლ ი ს ქართულად თარგმნის დროს ქართული წიგნის სახელი რუსულის, მის-

განვე შეთხზულის, სახელის მიხედვით გადმოუღია, მეორე წიგნი – ყ რ მ ა თ ა უ ბ ნ ო ბ ა, ქმნილი დომენტი კათოლიკოზისა, არის იმავე კათოლიკოზის 1719 წ. გამოცემული წესი ეკლესიის კურთხევისა. შანშიევს თვალი მოუკრავს ამ წიგნის პირველს გვერდზე დაბეჭდილის პირველი სტრიქონებისთვის, სადაც სწერია: „დომენტი... კათოლიკოზი მცხეთის... გასწავებ ყოველთა შვილთა ეკლესიისა ჩემისათა...“ და გადაუწყვეტია ამ წიგნის სახელი Детские рассказы იყვესო და ასეც შეუტანია მა ჩ ვ ე ნ ე ბ ე ლ შ ი, თან დაბეჭდვის წლად რატომღაც 1722 აუნიშნია 1719-ის ნაცვლად. მაჩვენებელის ქართულად თარგმნის დროს Детские рассказы ყ რ მ ა თ ა უ ბ ნ ო ბ ა დ უ თ ა რ გ მ ნ ი ა თ.

ვახტანგ მეფეს, როგორც ვიცით, ცუდად წაუვიდა საქმე. 1723 წ. ოსმალები შემოესივნენ ქართლს და დაიჭირეს ტფილისი. ვახტანგი იძულებული იყო ჯერ გადახიზნულიყო იმერეთს, შემდეგ 1724 წ. წასულიყო რუსეთს რუსხელმწიფისთვის დახმარების სათხოვნელად. ქართლში ჩამოვარდა დიდი არევ-დარევა. რამდენიმე ხნის შემდეგ სპარსელებმა ოსმალები განდევნეს ტფილისითგან და თითონ გაბატონდნენ ქართლში. წიგნების ბეჭდვისათვის აღარავინ ზრუნავდა. ამით უნდა აიხსნას ის მოვლენა, რომ ჩვენ არ შეგვხვედრია არსად 1723-1748 წლებში დაბეჭდილი წიგნები. ვახტანგის სტამბა ამ ხნის განმავლობაში წახდა, დაიქსაქსა და დაიკარგა ზოგიერთი მისი ნაწილები, ასე რომ, როდესაც 1744 წ. ქართლში და კახეთში გამეფდნენ თეიმურაზი და მისი შვილი ერეკლე, წიგნების ბეჭდვის დიდად თანამგრძობნი, უცებ ვერ მოხერხდა სტამბის განახლება და მხოლოდ 1749 წ. შეიქნა შესაძლებელი სტამბის ამუშავება. უმთავრესად ერეკლე მეფის მეცადინეობით.

გ. შანშიევს მაინც აქვს აღნიშნული თავის მა ჩ ვ ე ნ ე ბ ე ლ შ ი რავდენიმე წიგნი, რომელნიც ვითომ დაბეჭდილნი ყოფილან ამ ხნის განმავლობაში, სახელდობრ: 1. და უ ჯ დ ო მ ე ლ ი, დაბეჭდილი ბესარიონ კათოლიკოზის მმართველობით (1730 წ.); 2. ხ უ ც უ რ - მ ხ ე დ რ უ ლ ი ა ნ ბ ა ნ ი, მესამედ დაბეჭდილი და ხელ-ახლავ განმართულ-გაწყობილი იოსებ ეპისკოპოზისაგან (1736 წ.); 3. ქ ა დ ა გ ე ბ ა ნ ი ზ ო გ ი ე რ თ უ წ ა რ ჩ ი ნ ე ბ უ ლ (ე ს) თ ქ ა რ თ ვ ე ლ თ მ ქ ა დ ა გ ე ბ ე ლ თ ა, დაბეჭდილი მეფის თეიმურაზის საფასით (1740 წ.); 4. ა ი ა თ ი, დაბეჭდილი საქართველოს სამეფოს ფულით (1741 წ.); 5. სპარსულისაგან თარგმნილი გეოგრაფიული თხზულება ვახტანგ მეფისა (1741 წ.); 6. ა ნ ბ ა ნ ი ლ ო ც ვ ე ბ ი თ და ს ხ ვ ა სა ე კ ლ ე ს ი ო კ ი თ ხ ვ ა - მ ი გ ე ბ ი თ გამოცემუ-

	249.	
ბეჭდვის წინანახედე: გამოხედვის ცხელია ღვინა	6	მე
ბეჭდვის წინანახედე: ნათესავთა შინა წესი	6	
ბეჭდვის წინანახედე: მად ღვინო ღვინა შინა	6	
ღ: უბოლო დაჯგუფება წესი: შესჯავლია შესჯავლია ტან	6	
<hr/>		
წესების ავანდობისთვის უბოლო დაჯგუფება შესჯავლია შესჯავლია		
წესის მხარეა მხარეა: მხარეის მხარეა სხვათა	6	მე
მისი ანთების გონება: მხარე სჯავლია ღვინო	6	
ღვინის შესჯავლია სჯავლია: ვინ სჯავლია ვინა	6	
ღ: მისი გავის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	მე
მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
ღ: მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
ავანდობისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	მე
წესისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
ღვინისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
ღ: მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	მე
მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
ღ: მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	
მხარეისთვის წესი: მხარეისთვის წესი	6	მე

ვეფხისტყაოსანი, ტფილისი, 1712 წ. გვერ. 187.
დაპატარავებულია 2/5-ით.

ლი ტრიფილე არხიმანდრიტის მიერ (1741 წ.); 7. ქ ა დ ა გ ე ბ ა ნ ი ანტონ კათოლიკოზისა (1742 წ.); ს ა ე კ ლ ე ს ი ო წ ე ს ე ბ ი, დაბეჭდილნი ოსურსა და ქართულსა ენაზედ სამეფო ხარჯით (1750 წელს).

აქ დასახელებულ წიგნთაგან ა ი ა თ ი არის ის წიგნი, რომელიც იწოდება ქ მ ნ უ ლ ე ბ ი ს ც ო დ ნ ა დ და დაიბეჭდა ვახტანგის დროს 1721 წ. მეორე წიგნი – ს კ ა რ ს უ ლ ი ს ა გ ა ნ თ ა რ გ მ ნ ი ლ ი გ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი თ ხ ზ უ ლ ე ბ ა ვ ა ხ ტ ა ნ გ მ ე ფ ი ს ა ი გ ი ვ ე ქ მ ნ უ ლ ე ბ ი ს ც ო დ ნ ა ა . მესამე წიგნი – ა ნ ბ ა ნ ი ლ ო ც ვ ე ბ ი თ და ს ხ ვ ა ს ა ე კ ლ ე ს ი ო კ ი თ ხ ვ ა - მ ი გ ე ბ ი თ , გამოცემული ტრიფილე არხიმანდრიტის მიერ, შეუძლებელია დაბეჭდილი იყვეს 1741 წ., რადგან ტრიფილე 1783 წ. ჯერ კიდევ არ იყო არქიმანდრიტად. ამ წელს იგი იხსენიება მხოლოდ ილუმენად. მეოთხე წიგნი – ქ ა დ ა -

გეზანი ანტონ კათოლიკოზისა დაბეჭდილია 1751 წ. და არა 1742 წ. მეხუთე წიგნი – ხუცურ-მხედრული ანბანი იოსებ ეპისკოპოზისა გვგონია უნდა იყვეს იოსებ სამეხელის ანბანი და დაბეჭდილიყვეს მოსკოვში. საეჭვოდ მიგვაჩნია, რომ ამ დროს იყვნენ დაბეჭდილნი ქადაგეზანი ზოგიერთ უწარჩინებულესთ ქართველთ მქადაგებელთა და საეკლესიო წესები ოსურს და ქართულს ენაზე. რაიცა შეეხება დაუჯდომელს შეუძლებლად არ მიგვაჩნია მისი დაბეჭდვა, რადგან ამისთვის საჭირო არ იქნებოდა არც ბევრი ასო და არც კარგი დაზგა.

ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილს წიგნებს აქვსთ ჩვეულებრივ ვრცელი თავწარწერა, რომელშიც წიგნის სახელის შემდეგ მოხსენებულია რომელი გამოცემაა, რომელი მეფის დროს და ვის წარსაგებელით არის დაბეჭდილი, ვისი გამართულია და რომელი მესტამბის ნაშრომია, სად და როდის არის წიგნი დაბეჭდილი. დაბეჭდვის წელიწადი ქრისტიანულის აღრიცხვით არის აღნიშნული, მაგრამ ხშირად ქრისტიანულთან ერთად ბიბლიური და ქართული ქორონიკონული აღრიცხვითაც არის ხოლმე. მაგალ., 1709 წ. დაბეჭდილს სახარებას ასეთი თავწარწერა აქვს:

„სამღთო და სამღდელო სახარება. აწ ახალი და პირველი დაბეჭდილი ქართულს ენაზედა. ჟამსა ამაღლებულისა და სახელოვანის საქართველოს მეფისა, უფლისა გიორგისა იესიან დავითიან სოლომონიანისსა, შრომითა ფრიადითა და წარგებითა საფასეთათა მართლმადიდებლისა და განათლებულისა საქართველოს განმგებელისა ბატონიშვილისა თვით უფლისა ვახტანგ ლევანის ძისათა. გაიმართა წმიდად ესე კელითა ნიკოლოზ მღდელ-მონაზონისა ორბელისშვილი-

ქმნულების ცოდნა. ტფილისი. 1721 წ. ვახტანგის წინასიტყვაობა.
დაპატარავებულია 2/9-ით.

სათა. ჳელითა მესტამზე მიხაილ სტეფანეშვილისა უნგროვლახელისა ქალაქსა ტფილისისასა. ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ ათასშვიდას და ცხრასა“.

ხშირად წიგნს დართული აქვს შენიშვნა თვით ვახტანგისა იმის მაუწყებელი, რომ მოიყვანა მესტამზე ვლახეთით და გააკეთა სტანბა.

ხანდახან ეს მესტამზე, მიხაილ უნგროვლახელი, თითონაც ურთავს წიგნს მიმართვას. მაგალ., 1710 წ. დაბეჭდილს კონდაკს დართული აქვს მისი მიმართვა სამღვდელო პირთადმი სათაურით Prooimion (შესავალი), რომელშიაც სხვათა შორის სწერია: „გვედრები ყოველთავე, რა ჟამს სწირევდეთ და იმსახურებდეთ წიგნითა ამით უსისხლოთა მსხვერპლთა ზედა, ჳსენებასა ჳყოფდეთ და ილოცვიდეთ სიმართლისა და ცხოვრებისათვის ამის საფასეთა წარმგებელისათვის და გამმართველისა და დამბეჭდველისათვის და უკეთუ იხილოთ რამე სიმრუდე და ნაკლულევანება სიტყვათა ანუ ასოთა,

სიმშვიდით გამართევდით და ჩვენთვის ძვირს ნუ ზრახავთ, რამეთუ ვითარცა ვერვის ძალუც ცისა ხილვად უკეთუ კნინოდენცა არ იპოვებოდეს ღრუბელი, ეგრეთვე ვერ ძალუც კაცობრივსა ჯელსა საქმედ თვინიერ ცდომილებისა რასამე და ცოცხლებითამც ხართ. თქვენნი სულიერი შვილი მესტამზე მიხაილ სტეფანეშვილი უნგროვლახელი“.

წიგნის გამმართველი, შემდგენელი თუ მთარგმნელი ხშირად ურთავდა თავის შრომის შესახებ უწყებას. მაგალ., 1709 წ. დაბეჭდილს სახარებას აქვს დართული შემდეგი უწყება:

„ოდეს განაგებდა საქართველოს ძმისწული კეთილმორწმუნის მეფის არჩილისა და სახელოვანის მეფის გიორგისა და ძე ლევანისა ღვთის მოყვარე განათლებული ვახტანგ, იგულსმოდგინა და მოიღო სტამბა ვლახეთით, რომელ აროდეს ყოფილიყო საქართველოში და ჯელით წერაში ჩვენი საღმთონი წერილნი გარყვნილიყო და მე დედის ძმისწულსა ამა მეფეთასა და მოსამართლეთ უხუცესის ორბელის ძეს ცოდვილს მღვდელ-მონაზონს ნიკოლაოზს მიბრძანა წიგნების გასწორება და ვერ ურჩ ვექმენ და ეს წმიდა სახარება დიდის ჭირითა ბერძენთა და ბეჭდის სახარებათა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტნაკლები გავმართე და ეს სამიბელი არც ერთს ენაში არ იყო, სიადვილისა და ადრე პოვნისათვის, ახლა მე გავაკეთე“.

ვახტანგი თავის მიერ გადათარგმნილს წიგნს ქმნულ ების ცოდნას ურთავს უწყებას, რომელშიც სხვათა შორის ამბობს:

„საქართველო მრავალგზის მოოჯრებულ იყო და არღარა დამთომილ იყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილასოფთა და სხვა-

83

თა ენისა კაცნი ქართველთა ეკიცხოდენ. და აწ მე მეფემან მეფეთამან ვახტანგ ეს სპარსული აიათი, რომელ არს ქმნულების ცოდნის წიგნი – ზიჯი თალა მასალა და სხვა ოქმების წიგნები ვითარგმნე მირზა აბდურიზა თავრიზელის წიგნის კითხვითა და თანა შეწევნითა და სტროლაბიც ქართულად გამოვიღე, ნუ უკუე ისწავონ და წადიერ იყვნენ ფილოსოფოსობისად და ინებონ და შეასრულონ ქართულისა ენითა ფილასოფოსობა და გამოიღონ და ჩემთვისაც შენდობის მოქენე ვარ, რამეთუ საქმეთაგან საცნაურარს ვითარმედ მრავალნი ჭირნი მინახავან ამა წიგნთა ზედა და არცა თუ მეფობისა მსახურება დამიკლიეს“.

ხშირად მესტამზე და საზოგადოდ სტამბის მუშაკები ურთავენ წიგნს ბოდისშს შეცდომებისათვის შენდობის თხოვნით, როგორც, მაგალითად, მიხეილ უნგროვლახელი მიმართავს მკითხველთ: „გვედრები თქვენ ყოველთა, დიდთა და მცირეთა, უკეთუ ცთომილი რამე იხილოთ, სიტყვა ანუ ასო, ნუ გამქირდავთ“.

ზოგიერთს წიგნში, მაგალ., 1712 წ. დაბეჭდილს ვეფხისტყაოსანში, ღერბის სურათის შემდეგ მოთავსებულია გრძელი ლექსი, რომელშიც ახსნილია ღერბის შემადგენელი საგნების მნიშვნელობა. ამ ლექსის უკანასკნელი ოთხი სტრიქონი ასეთია:

„სტამბას ბეჭდევდენ ფრანგნი და რუსნი და მერე ვლახელნი,

„აქ არსად იყო აროდეს, ვერ ვპოვეთ მისნი მნახველნი,

„გიორგის მეფობაშიგან ვახტანგ აკვირვა მნახველნი,

„და ეს ბეჭდა ხოსრო მეფის ზე, გაცუდდენ ყოვლნი მძმახველნი. ამას გარდა წიგნებზე დართულია სხვადასხვა ლექსები, რომლებშიც გამოთქმულია სტამბის მუშაკთა სიხარულის გრძობა, წიგნის დაბეჭდვით გამოწვეული. მაგალ., 1710 წ. დაბეჭდილს კონ - დ ა კ შ ი მოთავსებულია ლექსი:

„ვითარც უცხონი იხარებენ ხილვასა ზედა თვისთა სამკვი-
დრებელთასა

და ზღვათა შინა მავალნი ხილვასა ზედა ნავთსაყუდელთასა,
ეგრეცა მესტამბენი იხარებენ განსრულებასა ზედა წიგნთასა.
1711 წ. დაბეჭდილს დ ა ვ ი თ ნ შ ი მოთავსებულია ლექსი:
ნავთსაყუდელსა მენავე, რა მივლენ, განისვენებენ,
მოყვასთა თვისთა ნახვა სწადს, მათ ისვენებენ,
ჭირთ მყოფნი ლხინსა შესრულნი მას აღარ მოისვენებენ,
რა ბეჭდვა მბეჭდავს უსრულდეს, თავსა არ შეიჩვენებენ.

84

ქ მ ნ უ ლ ე ბ ი ს ც ო დ ნ ა. ტფილისი, 1721 წ. გვერ. 93.
ნახაზი შესრულებულია ხელით, წითელი მელნით. დაპატარავებულია 2/9-ით.

85

არა მარტო ქართულად გამოთქმული ლექსებია მოთავსებული ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილი წიგნების თავსა თუ ბოლოში. მიხეილ უნგროვლახელს თავის სამშობლო რუმანულს და ბერძნულს ენაზედ გამოთქმული ლექსებიც კი მოუთავსებია, რუმანული სიტყვები ქართული ასოებით დაბეჭდილები, ბერძნული სიტყვები კი ბერძნული ასოებით, რომლებიც, ცხადია, მისივე გაკეთებულები იქნებოდნენ.

აი 1710 წ. დაბეჭდილი კონდაკის ბოლოში მოთავსებული რუმანული ლექსი, რომელშიც გამოთქმულია იგივე სიხარულის გრძნობა, რომელსაც სტამბის მუშაკები განიცდიდნენ წიგნის ბეჭდვის გათავებისაგან:

პრეკუმ ჩეი სტრეინი დორესკ მოშია სემვაზე
კინდსინტ ინტრალტე ცარე დენუპოტ სემვაზე
ში კაჩეი ჩეს პრე მარე ბატუწ დე ფურთუნა
ში როაგა პრე დუმნეზეუ დე ლინიშტე ბუნა
აშა ში ტიპოგრაფი და კერციე სფერში რე
ლაუდა ნენჩეტატა დაუ ში მულცემი რე.

მოვიყვანთ ორ სტრიქონიანს ბერძნულს ლექსსაც 1710 წ. კონდაკითგანვე:

თეოჯ დიდონტოს ოჯდენ ფთონოს
კაი მჭ დიდონტოს ოჯდენ იქვეი კოპოს.

ასეთის ლექსების მოთავსება წიგნების თავსა და ბოლოში უწინდელს დროში ჩვეულებრივი იყო, რადგან სტამბის მუშაკები დიდის მოწიწებით და სიყვარულით ეკიდებოდნენ თავიანთ საქმეს და გულწრფელად ხარობდნენ თავიანთ შრომის კარგად და წარმატებით გათავებით. მიხეილ უნგროვლახელმა ასეთი ლექსების ისე როგორც მკითხველთადმი მიმართვების წიგნებზე დართვა ჩვეულებად შემოიღო საქართველოში. ქართველი სტამბის მუშაკები თითონაც სთხზავდნენ მსგავსს ლექსებს და მიმართვებს.

1712 წ. დაბეჭდილს ვეფხისტყაოსანში (გვ. სპვ) მოთავსებულია ლექსი:

აწ დაიბეჭდა სტამბაში პირველ ნაწერი ხელისა,
უგბილთა ფრიად სასწავლო, გონიერთ გულთა თმენისა,
მეფის ვახტანგის ბრძანებით და სიბრძნით კეთილმქნელისა,
და ნაღვაწი მისის მლოცველის მესტამზე მიქაელისა.
დაესრულა ესე წიგნი ქორონიკონს უნსა სმულსა,
ყველაკასა უხაროდა – რიტორსა და ჯმა-უსულსა.
სამღვთოა და საეროცა, ვისაცა აქვს სმენა გულსა,
უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა გულს უსრულსა.

86

1721 წ. გამოცემულს წიგნში (ქმნულების ცოდნაში) მოთავსებულია ლექსი:

მენავე დელვაგვემული განეროს ზღვისა წყრომასა,
გალატოზნი და ხურონი, რა მორჩნენ თვისსა შრომასა,

მათ სიხარულსა ვინ დასთვლის ანუ შვებისა ზომასა,
და მესტამბე მათგან უაღრეს იქს სიხარულის ნდომასა.

1717 წ. დაბეჭდილს ჟამნში მესტამბე გიორგი მხატვარი ათავსებს თავის მიერ ხელმოწერილს მკითხველთადმი მიმართვას, რომელიც არის მიხეილ უნგროვლახელის მიერ შეთხზული და 1710 წ. დაბეჭდილს ჟამნში მოთავსებული. ამ მიმართვაში შეუცვლელად დატოვებულია ფრაზები: „ახლად დაგვიბეჭდავს თქვენ ქართველთა ენასა ზედა“ და „იღვაწა შესამკობელად სამკვიდრებელისა და ნათესავისა თქვენისა“, რომელნიც, თუ შეეფერებოდნენ მიხეილ უნგროვლახელს, როგორც უცხოელს, არაქართველს სრულებით არ შეეფერებოდნენ გიორგი მხატვარს, როგორც საქართველოს მკვიდრს, ქართველს.

სამეფო ღერბის და ვახტანგის სურათის გარდა ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილს წიგნებს ხშირად აქვსთ დართული ტექსტში სხვადასხვა სურათები და სამკობელები. სამკობელადვე იხმარებიან ხშირად ოთხკუთხში მოთავსებული დიდი ასომთავრულები ყვავილებით ან ცხოველთა და ადამიანთა სურათებით მოხატულს ადგილზე.

ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილ წიგნებზე დართულს შენიშვნებსა და მიმართვებში მოხსენებულნი არიან ბეჭდვის ორნაირი მუშაკები: გამმართველები და მესტამბეები. გამმართველი ანუ გამსწორებელი ასრულებდა კორექტორის და ხან რედაქტორის საქმეს, მესტამბე კი ყოველნაირს წიგნის ბეჭდვისთვის საჭირო ტექნიკურს მუშაობას. გამმართველებად სხვადასხვა წლებში ჩანან შემდეგი პირები: 1. ნიკოლოზ ოზორბელიშვილი, ჯერ მღვდელ-მონაზონი, შემდეგ მროველ ეპისკოპოზი (1709, 1710, 1720, 1721 და

87

1722 წ.), 2. გერმანე მღვდელმონაზონი (1710 და 1711 წ.), 3. გაბრიელ, სიონის დეკანოზის შვილი (1711 წ.), 4. მიქელ, კარის დეკანოზის შვილი (1712 წ.), 5. კვიპრიანე, სამთავნელ ეპისკოპოზი (1713 და 1719 წ.), 6. გარსევან-ყოფილი მღვდელი გაბრიელი (1717 წ.). მესტამბეებად ჩანან შემდეგი პირები: 1. მიხაილ სტეფანეს შვილი უნგროვლახელი (1709, 1710 და 1711 წ.), 2. მიქელ, კარის დეკანოზის შვილი (1712 და 1713 წ.), 3. გარსევან-ყოფილი მღვდელი გაბრიელი (1717, 1719 და 1722 წ.), 4. გიორგი მხატვარი (1717 და 1720 წ.), 5. ნიკოლოზ ოზორბელიშვილი, მროველ ეპისკოპოზი (1721 წ.).

როგორც ამ სიითგან ჩანს, ხშირად გამმართველი მესტამბის საქმესაც ასრულებდა, ხოლო მესტამბე გამმართველის საქმესაც.

როგორც ვსთქვით, ვახტანგის შემდეგ ტფილისის სტამბის მოქმედება შეჩერებული იყო თეიმურაზისა და ერეკლეს გამეფებამდე ქართლსა და კახეთში. სტამბა ისე დაზიანებული იყო, რომ მისი ამუშავება გაუახლებლად შეუძლებელი იყო. სტამბის გაახლება თავს იდვა ერეკლემ და კიდევაც გააახლა. გაახლებულმა სტამბამ მოქმედება დაიწყო მხოლოდ 1749 წ. რადგან ერეკლე იყო უმთავრესად სტამბისთვის მზრუნავი და მის მეცადინეობით გააახლდა, ამიტომ ამ სტამბას მე ვუწოდებ ერეკლეს სტამბას.

ერეკლეს სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგი წიგნები:

1749 წ. ლოცვანი. ტექსტის სიფართეა 11,1×6 სანტ. არა ჩანს რავდენს გვერდს შეიცავს, რადგან ამ წიგნისა შენახულია ერთად ერთი ფურცელი¹⁾. მართალია, ეს ფურცელი უკანასკნელია და გვერდების ამნუსხავი ნიშნის მიხედვით შეგვეძლო გაგვეგოთ თუ რამდენს გვერდს შეიცავდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ ნიშნის ადგილი მოჭრილია. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. თვით ეს ერთი ფურცელიც ვერ არის კარგად დაცული, ზემო ნაწილი დახეულია და ალაგ-ალაგ ქაღალდი ამოგლეჯილია. ერთს მხარეზე, რომელზედაც დაბეჭდილია ლოცვნის უკანასკნელი სტრიქონები, ბოლოში დაბეჭდილია: „დასრულდა სადიდებელად ღვთისა ქალაქსა ტფილისსა ქრისტეს აქეთ **ჩღმთ**. მეორე გვერდზე იკითხება მხოლოდ შემდეგი: „...ენნო: ცითომილებისა რამსამე მხილველნო, გვედრებით შეგვიდევით ღვთისათვის, შემდგომთათვის უეჭუწლ იყვენით უმჯობესობასა ნებითა ღვთისათა და ლოცვითა თქუწნითა. მცირე ამათ მუშაკათაგანი მოსამსახურე სტამბისა ამის მეცა უღირსი შენდობას ვითხოვ მხატვარი იოანე“.

1751 წ. კონდაკი ანუ წიგნი საღვთოსა მსახურებისა. ტექსტის სიფართეა 16,5×11 სანტ. შეიცავს 2 აუნ.+216 ან. გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია.

---

¹⁾ ეს ფურცელი ჩვენ ვნახეთ ქუთაისის საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმში 1722 წ. გამოცემულის ჟამნის ყდაზე ქვემოთგან დაკრული. ეს ვაცნობთ მუზეუმის გამგეს, რომელმაც აღნიშნული ფურცელი სიფრთხილით მოაშორა ყდის ფიცარს და გადასდო ცალკე ნომრის ქვეშ დავთარში შესატანად.

ნახმარია შავი და წითელი საღებავი. დართული აქვს სამეფო ღერბის და სხვა სურათები.

ამავე 1751 წ. სახარება. ჩვენ ეს წიგნი არ გვინახავს, მაგრამ ალექსანდრე ცაგარელს აქვს აღნიშნული სტუდენტთა ბიბლიოთეკის სიაში (იხ. მისი Свед. о памятн. груз. письм. I, стр. 33).

ამავე 1751 წ. ქადაგება ღვთისმეტყველება ანტონ კათოლიკოსისა. ტექსტის სიფართეა 12×7 სანტ. შეიცავს 32 გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია.

1763 წ. ლოცვანი. ტექსტის სიფართეა 12×6,1 სანტ. რადგან ჩვენ ხელთ მყოფი ცალი ნაკლულოვანია, ამიტომ არ ვიცით წიგნი რავდენს გვერდს შეიცავს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია, ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით.

ამავე 1763 წ. ფსალმუნი ანუ დავითნი. ტექსტის სიფართეა 12×6,5 სანტ. რადგან ჩვენ ხელთ მყოფი ცალი ნაკლულოვანია, ამიტომ არ ჩანს რავდენს გვერდს შეიცავს. არის მხოლოდ 33-430 გვ. და აუნუსხავი ბოლო ფურცელი. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით.

1764 წ. კურთხევანი. ტექსტის სიფართეა 16×10 სანტ.

შეიცავს 4 აუნ.+590 ან.+2 აუწ. გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია, ალაგ-ალაგ წვრილი. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულს აქვს 8 გვერდი. დართულია სამეფო ღერბი და სამების სურათი.

ამ წიგნს ბოლოში აქვს დართული ცნობა, რომ ერეკლესაგან განახლებულს სტამბაში დაბეჭდილა პირველად ფსალმუნი, მეორედ კონდაკი, მესამედ კიდევ ფსალმუნი და აგრეთვე „მცირედნი წიგნნი რომელნიმე სახმრად ეკლესიისა“. აქეთგან ჩანს, რომ ზემოდანუსხული წიგნების გარდა დაბეჭდილა კიდევ ფსალმუნი ანუ დავითნი კონდაკის წინ, ე. ი. 1750 წ., კონდაკის შემდეგ და შეიძლება წინადაც „მცირედნი წიგნნი რომელნიმე სახმრად ეკლესიისა“, რომელთა შორის, ალბად, იგულისხმება ზემოდ მოხსენებული ლოცვანი, დაბეჭდილი 1749 წ.

გ. შანშიევი, ზ. ჭიჭინაძე და ალ. ცაგარელი ასახელებენ კიდევ სხვა წიგნებს, როგორც ამ ხანში დაბეჭდილებს. სახელდობრ, გ. შანშიევისგან დასახელებულია ლოცვანი ფიგურებით (1753 წ.), ზ. ჭიჭინაძისგან – სახარება (1751 წ.), ლოცვის წიგნი ან-

89

ბანით (1753 წ.), კიდევ ლოცვის წიგნი ანბანით (1760 წ.), კანონი ღვთისმშობლისა (1760 წ.), ალ. ცაგარლისგან – პარაკლიტონი (1762 წ.). უკანასკნელი წიგნი ალ. ცაგარელს უნახავს ათონის მთაზედ ივერიის მონასტერში. მის სიტყვით პარაკლიტონი ყოფილა დიდის ტანისა (in folio), ხუცურის შრიფტით დაბეჭდილი, და ჰქონია 450 გვერდი. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ეს წიგნი და მასთან ერთად ჭიჭინაძისგან დასახელებული სახარება, ამ ხანში რომ იყვნენ დაბეჭდილნი, უთუოდ იქნებოდნენ მოხსენებულნი 1763 წ. გამოცემულს კურთხევანში, როგორც დიდი წიგნები. ამიტომ ეს წიგნები გაუგებრობით უნდა იყვნენ დასახელებულნი, როგორც ამ ხანში დაბეჭდილები¹. დანარჩენი წიგნები, რომელთაც შანშიევი და ჭიჭინაძე იხსენიებენ, შესაძლებელია კურთხევანში მოხსენებულ „მცირეოდენ წიგნთაგანნი“ იყვნენ².

1765-1781 წლებში დაბეჭდილ წიგნთაგან ჩვენ შეგვხვედრია მხოლოდ შემდეგი ორი წიგნი:

1769 წ. დაუჯდომელი. ტექსტის სიფართე არის 8,5×6 სანტ. ჩვენ ხელთ მყოფ ცალში შენახულია მხოლოდ 3-6 გვერდი. შრიფტი მხედრულია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. თავწარწერა აკლია და ამიტომ დაბეჭდვის წელიწადი ჩვენ მხოლოდ საგულებლად მიგვაჩნია.

1772 წ. პარაკლიტონი, რომელ არს სავედრებელი. ტექსტის სიფართეა 27,5×15,2 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+592 (შეცდ. 583) ან. გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით ქართული ასოებით და რვეულობით ქართული ასოებით და არაბული ციფრებით. რვეულში 8 გვერდია. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი. დართული აქვს სამების სურათი.

¹) მ. ჯანაშვილის მიერ შედგენილ საეკლესიო მუზეუმის კატალოგში 966 ნომრის ქვეშ მოხსენებული პარაკლიტონი შეცდომით 1762 წ. დაბეჭდილად არის აღნიშნული. ნამდვილად კი 1772 წ. არის დაბეჭდილი.

2) კ ა ნ ო ნ ი დ ვ თ ი ს მ შ ო ლ ი ს ა ნ ი მოხსენეულია ალ. ცაგარლის წიგნში (Свед. О памятн. груз. письм., в. III) დაბეჭდილს იოანე გრუზინსკის ქართული წიგნების კატალოგში სწორედ 1760 წელში დაბეჭდილად. როგორც კატალოგის რუსული ტექსტიდან ჩანს, წიგნში ანტონ კათოლიკოსის მსჯელობა ყოფილა დაბეჭდილი სარწმუნოების სხვადასხვა კითხვებზე. რადგან ანტონი ამ წელს განდევნილი იყო საქართველოდან, საეჭვოა, რომ მისი ნაწერი დაებეჭდათ ტფილისში. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ იგი უნდა დაბეჭდილი იყვეს შემდეგში, ანტონის რუსეთითგან დაბრუნების შემდეგ, და ხსენებული თარიღი შეცდომით უნდა იყვეს აღნიშნული კატალოგში.

90

1780 წ. დ ა ვ ი თ ნ ი . ეს წიგნი ჩვენ არ გვინახავს. იგი მოხსენებულია მოსკოვის სინოდის სტამბის ბიბლიოთეკის კატალოგში 4643 ნომრის ქვეშ.

ზ. ჭიჭინაძე და გ. შანშიევი იხსენიებენ ამ ხანში (1765-1781 წლებში) დაბეჭდილებად რავდენსაძე სხვა წიგნს. ზ. ჭიჭინაძისგან მოხსენებულნი არიან: 1. პ ა რ ა კ ლ ი ს ი (1765 წ.), 2. ს ა ხ ა რ ე ბ ა (1768 წ.), 3. კ ი დ ე ვ ს ა ხ ა რ ე ბ ა (1770 წ.), 4. ლ ო ც ვ ი ს წ ი გ ნ ი ა ნ ბ ა ნ ი თ (1773 წ.), 5. დ ა ვ ი თ ნ ი (1775 წ.), 6. ო ს უ რ - ქ ა რ თ უ ლ ი ლ ო ც ვ ი ს წ ი გ ნ ი (1778 წ.), 7. კ ი დ ე ვ ლ ო ც ვ ი ს წ ი გ ნ ი ა ნ ბ ა ნ ი თ (1780 წ.). გ. შანშიევისგან მოხსენებულნი არიან: ზ ა დ ი კ ი (1767 წ.) და პ ო ლ ი ც ი ი ს ნ ა წ ი ლ ზ ე ზ ო ნ ე ლ ფ ე ლ ი ს ა (1781 წ.). რა არის ამ სიაში მართალი და რა შემცდარი, ძნელი სათქმელია.

ამ ხანში, ეტყობა, შრიფტი გაცვდა და საჭირო შეიქმნა როგორც ახალი შრიფტის ჩამოსხმა, ისე სტამბის უკეთ მოწყობა. ამ აზრით ერეკლე მეფემ კონსტანტინოპოლითგან დაიბარა გამოცდილი მესტამბე, რომელიც მოვიდა საქართველოში, ჩამოასხა ახალი შრიფტი და მოაწყო სტამბა. ეს მესტამბე იყო პოლს ოჰანისიანი.

ახლად შეკეთებულს სტამბაში დაიბეჭდა:

1782 წ. შ ე ს ხ მ ა პ ი რ ვ ე ლ ი ა ხ ლ ი ს ა ა მ ი ს წ ი გ ნ თ ს ა - ბ ე ჭ დ ა ვ ი ს ა პ ო ლ ო ს ო ჰ ა ნ ი ს ი ა ნ ი ს ა . ეს წიგნი ჩვენ არ გვინახავს. იგი გადაბეჭდილი აქვს პროფ. ალ. ცაგარელს თავის წიგნის (Свед. о памятн. груз. письм. Вып. I) შესავალში. მის აწერილობით, წიგნი ყოფილა in 4°, შეიცავს 30 გვ. შრიფტი სხვილი ნუსხა ხუცურია.

1783 წ. კ ო ნ დ ა კ ი ა ნ უ ს ა დ ვ თ ო მ ს ა ხ უ რ ე ბ ა . ტექსტის სიფართეა 18,2×12 სანტ. შეიცავს 309 (შეცდ. 320) გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. პირველი რვეული ორია – ერთი ექვსგვერდიანი, მეორე, როგორც დანარჩენები, რვაგვერდიანი.

1784 წ. კ უ რ თ ხ ე ვ ა ნ ი . ტექსტის სიფართეა 16×11.1 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+676 (შეცდ. 677) ან. გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულობით ანუსხვა თავითგანვე იწყება. რვეულში 8 გვერდია. დართული აქვს სამეფო ღერბის და სამების სურათი.

ამავე 1784 წ. კ ი ტ ა ი ს ს ი ბ რ ძ ნ ე ა ნ უ ს წ ა ვ ლ ა ქ უ - ყ ა ნ ა ს ა ზ ე და ბ ე დ ნ ი ე რ ა დ ც ხ ო უ რ ე ბ ი ს ა , რუსულით ქართულსა ენასა ზედა გარდმოღებული არხიდაკონისა გაიოსის მიერ, რომელიცა აწ არს არხიმანდრიტი და თელავისა სემინარიის რეკტორი.

კ ი ტ ა ი ს ს ი ბ რ ძ ნ ე, ტფილისი, 1774 წ. თავწარწერა. ნამდვილი ზომა.

92

რი, წელსა 1777 მოსკოვს. ტექსტის სიფართეა 12,8X7,1 სანტ. შეიცავს 14 აუნ.+128 ან. გვერდს. შრიფტი მხედრულია. ანუსხულია გვერდობით არაბულის ციფრებით და რვეულობით ქართული ასოებით. დაბეჭდილია 400 ც.¹

1786 წ. ს ა ხ ა რ ე ბ ა . ტექსტის სიფართეა 26X16 სანტ. შეიცავს 391 გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. ტექსტში მოთავსებულია სურათები მახარებლებისა და მაცხოვრისა. დაბეჭდილია 800 ც.²

1788 წ. ზ ა დ ი კ ი . ტექსტის სიფართეა 26,2X15,2 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+505 (შეცდ. 506) ან. გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქარ-

თული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

1790 წ. და უ ჯ დ ო მ ე ლ ი . ტექსტის სიფართოა 7,2×6 სანტ. შეიცავს 222 გვ. შრიფტი წვრილი მხედრულია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დაბეჭდილია 1000 ც.

1790 ან 1791 წ. და ვ ი თ ნ ი ა ნ უ წ ი გ ნ ი ფ ს ა ლ მ უ ნ თ ა . ეს წიგნი ჩვენ არ გვინახავს. მხოლოდ ალ. ხახანაშვილს³⁾ აქვს მოხსენებულნი მოსკოვის სინოდის სტამბაში შენახულად. მის თქმით წიგნის დაბეჭდვის წლად ნაჩვენებია ბიბლიურის აღრიცხვით ხ ს ყ ( ),⁴ ქრისტიანულის აღრიცხვით ჩ ღ ყ ( ). ფრჩხილებში დატოვებული ალაგი ქაღალდში ამოგლეჯილი ყოფილა. ამ ამოგლეჯილ ალაგებზე შესამღებელია ყოფილიყო რომელიმე რიცხვის (ერთეულის) ამნიშვნელი ასო. თითონ ხახანაშვილი ფიქრობს, რომ წიგნის თარიღი უნდა იყვეს 1795 წელი. ეს შეცდომაა. ბიბლიურისა და ქრისტიანულის წელთა აღრიცხვის ამნიშვნელი ასოებით რომ ერთი დი იგივე თარიღი გამოვიდეს, ორი შემთხვევა უნდა წარმოვიდგინოთ. ბიბლიურს აღრიცხვაში ამოგლეჯილს ადგილზე იქნებოდა ან ასო **ფ**, ან ასო **თ**. პირ-

¹⁾ ამ წიგნის და ქვემოთ დასახელებული წიგნების დაბეჭდილი ცალების რიცხვი მოხსენებულია 1793 წ. დაბეჭდილს ტრიოდინოში ანუ მარხვანში. ალ. ცაგარელს ამ რიცხვის მაგიერ 70 ცალი აქვს ნაჩვენები ჩუბინაშვილის ბიბლიოთეკის წიგნების კატალოგში, რომლის შემდგენელსაც ხუცური უ ხუცური ო ჰგონებია (იხ. Свед. о памятн. груз. Письм., в. III, стр. 137).

²⁾ ალ. ცაგარელის წიგნში ამ რიცხვის მაგიერ ნაჩვენებია 1000 ცალი.

³⁾ იხ. „მოამბე“ 1900 წ. № 3. ძველად აღბეჭდილნი წიგნნი სინოდალურს სტამბაში, გვ 21.

⁴⁾ უნდა იყვეს კ და არა ხ, რომელიც უხმარიათ, ალბად, სტამბაში კ-ასოს უქონლობის გამო.

ველს შემთხვევაში ქრისტიანულს აღრიცხვაში ამოგლეჯილს ადგილზე არაფერი იქნებოდა და მივიღებდით თარიღს ჩ ღ ყ (1790 წ.), მეორე შემთხვევაში იქნებოდა ასო ა და მივიღებდით თარიღს ჩ ღ ყ ა (1791 წ.). 1795 წლის ამნიშვნელი ასოები რომ ყოფილიყო, ბიბლიურის წელთაღრიცხვით თარიღი იქნებოდა კ ტ გ, სადაც ასეულის რიცხვის ამნიშვნელი ასო იქნება ტ და არა ს, ხოლო ათეული რიცხვის ასო ყ წიგნში დაბეჭდილის თარიღისა სულ გაქრება.

ეს წიგნი დაიბეჭდა 1000 ცალად.

1791 წ. ს ა მ ო ც ი ქ უ ლ ო . ტექსტის სიფართოა 27×15,8 სანტ. შეიცავს 8+304 გვერდს. შრიფტი სხვილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. დაბეჭდილია 1000 ც.

ამავე 1791 წ. ს ა ხ ა რ ე ბ ა . ტექსტის სიფართოა 27,1×17 სანტ. შეიცავს 303 (შეცდ. 301) გვერდს. შრიფტი სხვილი ნუსხა ხუცურია. დაბეჭდილია ორ სვეტად. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. დაბეჭდილია 800 ც.¹

ამვე 1791 წ. ყ ა მ ნ ი . ტექსტის სიფართოა 13,5×8 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+768 (შეცდ. 763) გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

1793 წ. ტრიოდონი ანუ მარხვანი. ტექსტის სიფართოეა 26,9×13,5 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+648 ან. გვერდს და კიდევ 24 ფურცელს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. 648 გვერდი ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით, ბოლოში ფურცლობით და რვეულობით. რვეულში ჯერ არის რვა-რვა გვერდი, შემდეგ თორმეტ-თორმეტი, ბოლოს ისევ რვა-რვა. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი. დაბეჭდილია 1000 ც.

ამავე 1793 წ. კონდაკი ანუ საღვთო მსახურება. ტექსტის სიფართოეა 17,6×11,8 სანტ. შეიცავს 255 (შეცდ. 236) გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

ამავე 1793 წ. მცირე ლოცვანი. ტექსტის სიფართოეა 13,5×7,1 სანტ. შეიცავს 286 გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. ჩვენ

---

¹⁾ ალ. ცაგარლის წიგნში ამ რიცხვის მაგიერ ნაჩვენებია 1000 ცალი. (იხ. Свед. о памятн. груз. письменности, в. III, стр. 137).

ხელთ მყოფ ცალს აკლია თავში 2 გვერდი. 3-14 გვერდზე დაბეჭდილია ანბანი და ყოველდღიურად სათქმელი ლოცვები. დართულია სამების სურათი.

1794 წ. კურთხევანი. თარგმნილი ბერძნულისაგან ქართულად კიპრიანეს მიერ სამთავნელისა. ტექსტის სიფართოეა 17,1×11,8 სანტ. შეიცავს 551 გვერდს. შრიფტი სხვილი და საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით.

1795 წ. ლოცვანი. ტანით in 4°. 396 გვ. ხუცური შრიფტი. ეს წიგნი ჩვენ არ გვინახავს და აქ მოგვყავს ალ. ცაგარლისაგან გადმოცემული ცნობები. წიგნი მას უნახავს ათონის ქართველთა მონასტერში. იგი დიუბეჭდია მეფე ერეკლეს ბრძანებით მღვდელს კეჭერაშვილს. წიგნი გასწორებული ყოფილა ბერძნულისა და სლავურის ლოცვნის მიხედვით იოანე მანგლელ ეპისკოპოსის და ანტონ კათოლიკოსის მიერ. ბეჭდვაზე უშრომიათ მღვდელს ტუსიშვილს, იოანეს ძეს, და პეტრე მამაცაშვილს.¹

1800 წ. ნარკვევი ანუ მსოფლიო ისტორია, დავით ბატონიშვილისა. ტექსტის სიფართოეა 13,5×7,1 სანტ. შეიცავს 128 გვერდს. შრიფტი წვრილი მხედრულია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართული აქვს სამეფო ღერბის სურათი.

ამავე 1800 წ. დაუჯდომელი. ტექსტის სიფართოეა 8,2×4,8 სანტ. შეიცავს 123 გვერდს. შრიფტი წვრილი მხედრულია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართულია ხარების სურათი.

1783-1800 წლებში დაბეჭდილი რომელიმე სხვა წიგნი ჩვენ არ შეგვხვედრია, მაგრამ მათი რიცხვი უნდა შეივსოს ორის წიგნით, რომელთა დაბეჭდვას მოწმობს მესტამზე ქრისტეფორე კეჭერაშვილი 1793 წ. დაბეჭდილს მარხვანში დართულს უწყებაში, სადაც სხვა მისგან და-

ბეჭდილთ წიგნთა შორის იხსენიებს და უჯდომელს (400 ც.) და ლოცვანს (1000 ცალი). დაახლოვებით ეს წიგნები უნდა იყვნენ დაბეჭდილნი 1783-1787 წლებში.

ამას გარდა გ. შანშიევი და ზ. ჭიჭინაძე ამავე ხანში დაბეჭდილებად ასახელებენ ზოგიერთს სხვა წიგნებს. გ. შანშიევის მიერ დასახელებულნი არიან: 1. თელავის სემინარიისთვის სახმარებელი ვრცელი და დიდი წიგნი, გაიოზის მიერ გამოცემული (1783 წ.), ჟამნი (1790 წ.), მარხვანი (1791 წ.), და

¹⁾ იხ. Сведения о памятн. груз. письм, в. I, стр. 96.

ვითნი (1794 წ.), და უჯდომელი (1798 წ.), ზ. ჭიჭინაძის მიერ დასახელებულნი არიან: ფსალმუნი ოსურს ენაზე (1794 წ.), ლოცვანი (1799 წ.).

ამ წიგნთაგან ზოგიერთნი რომ შეცდომით უნდა იყვნენ დასახელებულნი, ადვილი მისახვედრია. ჟამნი ჩვენ გვინახავს 1791 წ. დაბეჭდილი და ამიტომ ძნელი დასაჯერებელია, რომ იგი დაბეჭდილიყვეს 1790 წელშია. აგრეთვე დაუჯერებელია, რომ მარხვანი, რომელიც ჩვენ გვინახავს 1793 წ. დაბეჭდილი, 1791 წელსაც დაბეჭდილიყვეს.

დანარჩენების შესახებ გადაჭრით ვერაფერს ვიტყვით.

თეიმურაზ მეფის დროს ცოტაოდენი ცვლილება მოხდა წიგნების თავწარწერაში. სამების ხსენების შემდეგ იხსენიებენ მეფეები თეიმურაზ და ერეკლე, შემდეგ კათოლიკოზ პატრიარხი, მას უკან აღნიშნულია ვის წარსაგებელით, სად და როდის არის დაბეჭდილი წიგნი. დაბეჭდვის წელი მომეტებულად მარტო ქრისტიანულის, ხანდახან ბიბლიურის და ქართული ქორონიკონული აღრიცხვითაცაა აღნიშნული. მაგალ. 1751 წ. დაბეჭდილს კონდაკს აქვს შემდეგი თავწარწერა:

„სადიდებელად წმიდისა ერთარსისა ცხოველსმყოფელისა და განუყოფელისა სამებისა მამისა და ძისა და წმიდისა სულისა, ბრძანებითა კეთილმსახურისა ცხებულის ქართველთ მეფის თეიმურაზისათა და ძისა მათისა კეთილმსახურისა კახთა მეფისა ირაკლისათა, კურთხევითა სრულიად საქართველოსა წმიდისა პატრიარხისა ანტონისათა დაიბეჭდა წიგნი ესე საღვთოსა მსახურებისა საფასეთა წარგებითა ბეჭდისა ამის მახლისა ირაკლი კახთა მეფისათა სამეუფოსა ქალაქსა ტფილისისასა პალატსა საპატრიარხოსა დასაბამითან წელთა სოფლისათა ჯსნთ, სიტყვისა ღვთისა განხორციელებითან ჩღნა, ინდიკტიონსა იდ თვესა სეკდემბერსა ი.“

როდესაც თეიმურაზის სიკვდილის შემდეგ ქართლშია ერეკლე გამეფდა, თავწარწერაში დაიწყეს მოხსენება მისი, მის მეუღლე დარეჯანისა (ხან დარიასი) და საერთოდ ძეთა და ასულთა, ხანდახან კი რძლებისაც.

წიგნს ხშირად ჰქონდა დართული უწყება წიგნის დაბეჭდვისა, გამართვისა და თარგმნის შესახებ. მაგალ., 1764 წ. დაბეჭდილს კურთხევანზე დართულია შემდეგი უწყება:

„ვიწყეთ რა (იგულისხმება ბეჭდვა) ვითა დედანსა სწერია და

ორი და სამი ფურცელი დაიბეჭდა, იხილა უწმინდესობამან სანატრელისა მამათმთავრისა ჩუჭნისა ანტონისამან, რომელ გარეგან ღრა-

96

მმატიკისა კანონთა და წესთა იყო ნაბეჭდი ჩუჭნი და დედანიცა, რომელსა ზედა ვჰსწერდით, და მოახსენა მმასა თჳსსა და მეფესა ერეკლეს და ამისთჳს ებრძანა მისის მეფობის უმაღლესობისაგან და მისის უწმინდესობისაგან მათის უწმინდესობის გლახაკს ბერს ილუმენს მხატურის ძეს მიხაილს და გაიმართა მისგან კანონსა ზედა ღრამმატიკისასა და დაბეჭდილ იქმნა, რაოდენ ახალ მესტამბეთაგან შეიძლებოდა“.

1772 წ. დაბეჭდილს პარაკლიტონზე დართულია ანტონ კათოლიკოზის უწყება, სადაც იგი იხსენიებს თავის შრომას საეკლესიო წიგნების გამართვასა და შევსებაში სლავურისა და ბერძნულის ენითგან თარგმნით.

1784 წ. დაბეჭდილ კი ტ ა ი ის ს ი ბ რ ძ ნ ე ს მთარგმნელი გაიოზი ურთავს წინასიტყვაობას, სადაც სხვათა შორის ნათქვამია:

„ფრიად მცირეობენ ჩუჭნ შორის წერილნი იგი ძუჭლნი (ე. ი. ძუჭლთა ფილოსოფოსთანი), რომელთაცა ეპყრასთ მოკლედ და ბრწყინვალედ თჳს შორის ჰსწავლანი კეთილწარმართებულნი კაცობრივისა ცხოვრებისანი ანუ თანამდებობანი კაცად-კაცადისა ჩინებისანი. ამისთჳს ვჰგონებ ვითარმედ არა ამოდ დავშუწრ გარდმოღებად წიგნისა ამის, რომელსაც უპყრიეს თჳს შორის სწავლა და მოძღურება ყოვლისა მის რადცა თანააძს კაცსა ბრძნებრ წარმართებასა შინა კაცობრივისა ცხოვრებისასა“.

ერეკლეს დროს დაბეჭდილს წიგნებს ყველას აქვს დართული ცნობა იმ პირთა შესახებ, რომელთაც რამე მონაწილეობა მიუღიათ წიგნის გამართვაში თუ ბეჭდვაში. მაგალ., 1783 წ. დაბეჭდილ კონდაკს დართული აქვს შემდეგი ცნობები:

„რუსულსა საღმრთოსა მსახურებისა წიგნსა ზედა შემოწმებულ იქმნა მისის უწმინდესობის მონის ილუმენის ტრიფილესაგან. ღრამატიკისა კანონსა ზედა გამართვთა და პრობის მართვთა ოჯღირსის ხუცის ოსეს ძის იოანესითა. წარმოდგა ახლისა ამის ბეჭდისა ასოდ მესტამბეთ-უხუცესობითა ტირაცუ პოდოს ტირაცუ ოჰანისიან ჰაოსიან კონსტანტინუპოლელისათა. ზედამდგომარეობითა ტუსიშვილის კნიაზ მოლარეთუხუცესის შიოშისათა. დაზგის მმართუწლოობითა მისის უმაღლესობისა კარის მღუდლის უღირსის აბრაჰამ ურია-ყოფილისათა და მეორეს დაზგის მმართუწლოობითა და მწერლობითა კარის საყდრის ხუცის დავით უღირსისათა“.

სტამბის მუშაკნი ხშირად მიმართავენ ხოლმე მკითხველებს შენდობის თხოვნით შეცდომათათვის. მაგალ., იმავე წიგნზე დართულია შემდეგი მიმართვა:

97

„მუშაკთა ამის საღმრთოსა მსახურებისა წიგნისათა არა მცირედი შრომა გჰხილავს. გვედრებით მხილველთა, შეცთომა თუ რაიმე იხილოთ, ნუ გჰწყევთ, შეგჰნდევით და ლოცვით მოგჰხსენებდეთ, რა-

თა თქუზნცა შეგენდვენ ცთომანი თქუზნნი’.

რავდენსამე წიგნზე არის დართული ანტონ კათოლიკოზის მიერ შეთხზული ერეკლე მეფის საქებრად აკროსტიხული ლექსი.

წიგნზე დართული ცნობები ხანდახან გვაგებინებენ, რომელი წიგნის რავდენი ცალი დაიბეჭდა. მაგალ., 1793 წ. დაბეჭდილს ტრიოდინში მოთავსებულია შემდეგი ცნობა:

„მებრძანა უკეთილმსახურესისა და უმაღლესისა ჯელმწიფისა ყოვლისა საქართუშლოდსა ირაკლი მეორისა მე მისსა მონასა მისის უმაღლესობის კარის მღუდელს მარტყოფელს კეჟერაშვილს ქრისტეფორეს განმგეობად და ზედამხედულობად სტამბისა, რომლისა სურვილი ფრიადი მაქვნდა, და დავბეჭდე შრომითა და საფასითა ჩემითა მხედრული და უჯდომელი 400, კიტაიის სიბრძნე 400, ლოცუანი 1000, სახარება 800, დავითნი 1000, სამოციქულო 1000, კვალად და უჯდომელი 1000, ჟამნი 1000, კვალად სახარება 800 და მარხვანი ესე 1000 და შეწევნითა ყოვლად წმიდისა სულისათა ესე ყოველნი ზემოხსენებულნი წიგნნი დამიბეჭდავს ხარჯითა ჩემითა აღსამაღლებლად და განსაძლიერებლად უფლისა ჩემისა (მეფისა ირაკლისა) და საოხად ცოდვლისა სულისა ჩემისა, რომელიც ვმოქენებ მხილველთაგან შენდობასა“.

თავწარწერაში ღვთისა, მეფისა და კათოლიკოზის ხსენება არის ხოლმე მხოლოდ საეკლესიო წიგნებზე, საერო შინაარსის წიგნებზე კი არა. მაგალ., 1784 წ. დაბეჭდილს კიტაიის სიბრძნეს აქვს შემდეგი თავწარწერა:

„კიტაიის სიბრძნე ანუ სწავლა ქუჭყანასა ზედა ბედნიერად ცხოურებისა, რუსულით ქართულსა ენასა ზედა გარდმოღებული არხი-დიაკონისა გაიოსის მიერ, რომელიცა აწარს არხიმანდრიტი და თელავის სემინარიის რექტორი, წელსა 1777 მოსკოვს.“

ხშირად წიგნს აქვს დართული სამეფო ღერბის და რომელიმე წმინდანის სურათი შინაარსის მიხედვით. აგრეთვე ხშირად ტექსტში მოთავსებულია სამკობელები. სამკობლად ხანდახან იხმარებიან ოთხკუთხში მოთავსებული დიდი ასომთავრულები ყვავილებით ან ცხოველთა და ადამიანთა სურათებით მოხატულს ადგილზე.

98

გიორგი მეფის დროს ერეკლეს სტამბა ახალი აკლებული იყო და ამიტომ ბევრი არაფერი დაბეჭდილა რა. ჩვენ ხელთ არის ორი წიგნი, 1800 წ. დაბეჭდილნი: ნარკვევი დავით ბატონიშვილისა და და უჯდომელი. პირველს წიგნს, თუმცა საერო შინაარსისაა, ვრცელი თავწარწერა აქვს, როგორც ერეკლეს დროს დაბეჭდილს საეკლესიო წიგნებს:

„სადიდებელად ერთარსისა, ცხოველსმყოფელისა და განუყოფელისა სამებისა, მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა, დროსა უკეთილმსახურესისა და უმაღლესისა გიორგი მეათსამეტისა მეფის ყოვლისა საქართუშლოდსა და კეთილმორწმუნისა დედოფლისა მარიამისასა ციციშვილის ასულისასა და კეთილმორწმუნეთა ძეთა და ასულთა, კურთხევითა უნეტარესისა და უწმიდესისა მეფის ძის ანტონი პატრიარხისა ყოვლისა საქართუშლოდსათა დაიბეჭდა წიგნი ესე ნარკუშვი

სამეუფოსა ქალაქსა ტფილისს დასაბამითგან სოფლის კ ტ ჴ, ხოლო განხორციელებითგან სიტყვსა ღმრთისა ჩყ თთუჴსა მარტსა ა.“

წიგნს დართული აქვს ღერზის სურათი.

მუშაკნი თხოულობენ მკითხველისგან შენდობას.

სამაგიეროდ ამავე წელს დაბეჭდილს და ა უ ჯ დ ო მ ე ლ ს არა აქვს არავითარი თავწარწერა და პირდაპირ იწყება ტექსტი სათაურით და ა-უ ჯ დ ო მ ე ლ ი. ბოლოში კი ჩამოთვლილნი არიან ყველა სტამბის მუშაკები, რომელთაც მონაწილეობა მიუღიათ წიგნის ბეჭდვაში და რომელნიც შენდობას ითხოვენ მკითხველთაგან შეცდომათათვის.

ერეკლე მეფის დროს სტამბის საქმის მოხელეობაში დიფერენციაცია მოხდა. რასაც წინად ერთი კაცი აკეთებდა, იმას ეხლა ორი და სამი კაცი აკეთებს და ყველას თავისი სახელი აქვს. ამის მიხედვით ჩნდება მოხელეთა სხვადასხვა სახელები, მაგალ.: 1. მე ს ტ ა მ ბ ე თ-უ ხ უ ც ე ს ი ან ს ტ ა მ ბ ი ს უ ხ უ ც ე ს ი, რომელიც იყო სტამბის მუშაკთა უფროსი; 2. ზ ე დ ა მ დ ე გ ი ან ზ ე დ ა მ დ გ ო მ ა რ ე ან ზ ე-დ ა მ ხ ე დ ვ ე ლ ი, რომელიც ყურს უგდებდა სტამბის მუშაკთა საქმიანობას; 3. პ ლ ა კ ი ს მ ჭ რ ე ლ ი, ე. ი. მეტრანჰაჟი; 4. და ზ გ ი ს მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი; 5. პ რ ო ბ ი ს მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი, ე. ი. კორექტორი; 6. წ ა რ მ ო მ დ გ ი ნ ე ბ ე ლ ი ა ს ო ს ი, ე. ი. ასოების ჩამომსხმელი; 7. მ წ ე რ ა ლ ი, ალბათ, ჩამოსასხმელი ასოების ნიმუშების დამწერი; 9. ს ტ ა მ ბ ი ს ს ა ხ მ ა რ თ ა ზ ე დ ა გ ა მ რ ჯ ე ლ ი, სტამბისთვის საჭირო ნივთების მომპოვებელი, რომლის თანამდებობა მუდამ ზედამდეგს ჰქონდა ნაკისრი; 9. გ ა მ გ ე ან გ ა მ გ ე ბ ე ლ ი, რომელიც სხვანაირად ზედამდგომარედ ან ზედამხედველად იწოდებოდა; 10. ს ტ ა მ ბ ი ს ნ ა კ ლ ე ბ ი ს შ ე მ ს რ უ ლ ე ბ ე ლ ი, რომელიც არის

წვრილი რემონტის გამკეთებელი (ეს თანამდებობა მუდამ მესტამბეს აქვს ნაკისრები).

ამ მოხელეებს უნდა დავუმატოთ კიდევ სტამბისათვისვე მომუშავენ: 1. ღ რ ა მ მ ა ტ ი კ ი ს კ ა ნ ო ნ ზ ე დ გ ა მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი ან უ ქ ა რ თ უ ლ ს ა ე ნ ა ს ა ზ ე დ ა შ ე მ წ ყ ო ბ ი და 2. მ ო მ დ ვ ა რ ი და მ ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ე ლ ი ს ტ ა მ ბ ი ს მ უ შ ა კ თ ა. ხშირად ერთი და იგივე პირი ორს ან მეტს თანამდებობას ასრულებდა.

1749-1772 წლებში სტამბის მუშაკებად იხსენიებიან: 1. ზ ა-ქ ა რ ი ა მ ო მ დ ვ ა რ ი და უ ლ ი რ ს ი მ დ ვ დ ე ლ ი (1751 წ.), ¹⁾ ზ ე-დ ა მ ხ ე დ ვ ე ლ ა დ და ქ ა რ თ უ ლ ს ე ნ ა ს ა ზ ე დ შ ე მ წ ყ ო ბ ა დ; 2. ი ს ა კ მ ც ი-რ ე, ²⁾ ზ ა ქ ა რ ი ა ს თ ა ნ ა შ ე მ წ ყ ე (1751 წ.); 3. ნ ი კ ო ლ ო ზ, ს ი ო ნ ი ს დ ე-კ ა ნ ო ზ ი, მ ო მ მ უ შ ა კ ე ბ ე ლ ა დ და წ ა რ მ ო მ დ გ ი ნ ე ბ ე ლ ა დ ა ს ო ს ი (1751 წ.) და მ ე ს ტ ა მ ბ ე თ-უ ხ უ ც ე ს ა დ (1763, 1764 და 1772 წ.); 4. ი ო ა ნ ე მ ხ ა-ტ ვ ა რ ი, ხ უ ც ე ს ი, მ ც ი რ ე ა მ ა თ ა ნ ა დ (1749, 1751 წ.) და მ ე ს ტ ა მ-ბ ე თ-უ ხ უ ც ე ს ა დ (1763, 1764 და 1772 წ.); 5. ზ ა ქ ა რ ი ა მ ა რ კ ო-ზ ი ს მ ე ზ ე დ ა მ დ ე გ ა დ (1763 წ.) და ს ტ ა მ ბ ი ს ს ა ხ მ ა რ თ ა ზ ე დ ა გ ა მ-რ-ჯ ე ლ ა დ (1764 და 1772 წ.); 6. მ ი ხ ა ი ლ მ ხ ა ტ ვ რ ი ს მ ე, ი ღ უ მ ე-ნ ი, გ ა მ მ ა რ თ ვ ე ლ ა დ ღ რ ა მ მ ა ტ ი კ ი ს კ ა ნ ო ნ ს ა ზ ე დ ა და თ ა ნ პ რ ო ბ ი ს მ მ ა-რ-თ ვ ე ლ ა დ (1764 წ.); 7. ე დ ი შ ე რ თ უ მ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი ზ ე დ ა მ დ ე გ ა დ (1764 და 1772 წ.).

შესაძლებელია, ზოგიერთნი ამათგანნი განსწავლულიყვნენ ვაზ-

ტანგის დროის სტამბაში, მაგრამ შეუძლებელია, რომ მათგანი ვინმე იყვეს მიხეილ უნგროვლახელის ნამოწაფარი, რადგან სტამბის ტექნიკური მუშა იმათ შორის სულ ცოტა 75-85 წლისა გამოვა, თუ მიხეილ უნგროვლახელის მოწაფედ ჩავთვლით 1706-1711 წლებში და მოწაფედ გახდომის ხნოვანობად მივიღებთ 16 წელს.

1772-1795 წლებში სტამბის მუშაკებად იხსენიებიან: 1. დ ა ვ ი თ მ დ ვ დ ე ლ ი , კ ა რ ი ს ს ა ყ დ რ ი ს ხ უ ც ე ს ი (1772-1794 წ.), დაზგის მმართველად, მწერლად და პლაკის მჭრელად; 2. ტ რ ი ფ ი ლ ე

¹⁾ ეს არის გვარად გაბაშვილი, ერთი მხილებელთაგანი ანტონ კათოლიკოზისა, ავტორი სატირისა: კ ა ტ ი ს ო მ ი. შემდეგში მას ეძახდნენ ზ ა ქ ა რ ი ა ნ ა მ ო მ დ ვ რ ა ლ ს.

²⁾ ისაკ მცირე ზოგიერთს ხელთნაწერებში მოხსენებულია „კატის ომის“ ავტორად. ეს აიხსნება იმით, რომ ერთერთს გადამწერს „კატის ომის“ გადამწერელი ისაკ მცირე ავტორად მიუღია და ისეც მოუხსენებია. ხოლო შემდეგში ვისაც მისი გადანაწერი გადაუწერია, ეს შეცდომა გაუმეორებია.

³⁾ გვარად ჩ უ ბ ი ნ ი ძ ე. მის შესახებ იხ. ქვემოთ.

100

ა რ ხ ი მ ა ნ დ რ ი ტ ი, ¹ ღრამმატიკის კანონზედ გამმართველად და პრობის მმართველად (1793 და 1794 წ.); 3. ი ო ა ნ ე ო ს ე ს ძ ე, ხ უ ც ე ს ი, ღრამმატიკის კანონზედ გამმართველად და პრობის მმართველად (1781-1791 წ.); ² 4. პ ო ლ ო ს ო ჰ ა ნ ი ს ი ა ნ ი, ტ ი რ ა ც უ, ასოს წარმომდგინებელად და მესტამბეთ-უხუცესად (1782 და 1783 წ.); 5. შ ი ო ტ უ ს ი შ ვ ი ლ ი, მოლარეთ-უხუცესი, ზედამდგომარედ (1783 და 1784 წ.); 6. ა ბ რ ა მ უ რ ი ა ყ ო ფ ი ლ ი, კ ა რ ი ს მ დ ვ დ ე ლ ი, რომელიც 1764 წ. მოსკოვში მესტამბედ იყო, ³ დაზგის მმართველად და სტამბის უხუცესად (1783, 1784 და 1786 წ.); 7. ქ რ ი ს ტ ე ს ი ა ა ნ უ ქ რ ი ს ტ ე ფ ო რ ე, კ ა რ ი ს ხ უ ც ე ს ი, კ ე ჟ ე რ ა შ ვ ი ლ ი, ⁴ მოძღვრად და მასწავლებლად სტამბის მუშაკთა (1784 წ.), გამგედ და დაზგის მმართველად (1790 წ.), გამგებელად და ზედამხედველად ბეჭდისა (1791-1794 წ.); 8. რ ო მ ა ნ ო ზ ზ უ ბ ა შ ვ ი ლ ი, მ ო უ რ ა ვ ი ს ძ ე, ხ ა ნ რ ა ზ მ ა ძ ე რ ო მ ა ნ ო ზ ზ უ ბ ა შ ვ ი ლ ა დ წ ო დ ე ბ უ ლ ი, ⁵ მესტამბედ და სტამბის ნაკლების შემსრულებელად (1784 და 1788 წ.), მესტამბედ (1790-1794 წ.); 9. თ ე ვ დ ო რ ე დ ა რ ბ ი ა შ ვ ი ლ ი, დ ი ა კ ო ნ ი, დაზგის მმართველად (1874 წ.); 10. ზ ა ქ ა რ ი ა გ ო გ ე ლ ი ძ ე მწერლად (1784 წ.); 11. დ ა ვ ი თ ყ ო რ დ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, მ უ შ რ ი ბ ი, ზედამდგომარედ და სტამბის სახმართა ზედა გამრჯელად (1788 წ.); 12. დ ი ო ნ ო ს ი, ქ რ ი ს ტ ე ს ი ა ხ უ ც ი ს ძ ე, ⁶ მწერლად (1790 წ.); 13. გ ი ო რ გ ი, დ ა ვ ი თ მ დ ვ დ ლ ი ს ძ ე, ⁷ სტამბის სახმართა ზედა გამრჯელად და მწერლად (1786 წ.).

არც ერთი ამათგანი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ნამოწაფარი არც მიხეილ უნგროვლახელისა არც საზოგადოდ ვახტანგის დროისა, რადგან ამ შემთხვევაში არც ერთი მათგანი არ იქნებოდა 80 წლისაზე ნაკლები სტამბაში მუშაობის უკანასკნელს წელს. ამიტომ უსაფუძვლოა თქმა ზ. ჭიჭინაძისა და ალ. ხახანაშვილისა ვითომ ქრისტეფორე კეჟერაშვილი და რომანოზ ზუბაშვილი მიხეილ უნგროვლახელის ნამოწაფარნი ყოფილიყვნენ. ისინი რომ მის ნამოწაფარნი ყოფი-

¹⁾ ცნობილია აგრეთვე როგორც წიგნების გადამწერი და მჭევრმეტყველი.

ლექსად მთქმელი ანტონ კათოლიკოზის და ერეკლე მეფის შესხმისა. გვარად იყო ჩერქეზიშვილი.

2) გვარად მიქაძე, ძმა ცნობილის იესე ოსეს ძისა. იოანე ცნობილია აგრეთვე როგორც მთარგმნელი და გადამწერი.

3) იხ. ზევით, გვ. 66.

4) მის შესახებ იხ. ქვემოთ.

5) მის შესახებ იხ. ქვემოთ.

6) კეჟერაშვილი.

7) ჩუბინიძე.

ლიყვინენ, ქრისტეფორე კეჟერაშვილი 1794 წ. იქნებოდა 99-104 წლისა, ხოლო რომანოზ ზუბაშვილი, რომელიც, როგორც ქვევით დავინახავთ, 1811 წ. კიდევ მუშაობდა სტამბაზე სოფ. წესში, ამ წელს იქნებოდა 116-121 წლისა, რაიცა შეუძლებელია, რადგან, მართალია, ადამიანს უფრო მეტს ხანსაც შეუძლიან იცოცხლოს, მაგრამ სტამბის მუშაობა არ შეუძლიან 70 წელს გადაცილებულს.

1800 წ. სულ ახალი სტამბის მუშაკები ჩანან: 1. იოანე, კარის საყდრის მღვდლის დავითის ძე,¹ მესტამბედ და სტამბის ნაკლების შემსრულებლად; 2. იოსებ მღვდელი, გამგედ, პლაკის მჭრელად და დაზგის მმართველად; 3. პანტელეიმონ, კარის მღვდლის ქრისტესიას ძე,² მწერლად.

საქართველოს მეფეები სტამბას სთვლიდნენ ისეთ საქმედ, რომელიც აკმაყოფილებდა სახელმწიფო მნიშვნელობის მოთხოვნილებას. მეფე ერეკლე ერთს თავის 1784 წ. დაწერილს განაჩენში ამბობს:³ „ეს დავით მღვდელი სტამბაში განწესებულია, ესეც საქვეყნიერო და სჯულის სამსახურია, ამას მორიგეთ ნუ გამოიყვანთ.“ ამ ბრძანებით მეფე ათავისუფლებს სტამბის მოხელეს იმ სამსახურისაგან (ლაშქრობისაგან), რომლისგანაც იშვიათად თუ ვინმე თავისუფლდებოდა. სტამბის მნიშვნელობის ამნაირის შეგნებით აიხსნება ის, რომ საქართველოში სტამბა შემოდებულ იქნა მეფეების მიერ და იმათ ხარჯით ინახებოდა.

თეიმურაზ მეფის დროს განახლებული სტამბა მოთავსებულ იქნა საპატრიარხო სასახლეში, ერეკლე მეფის დროს კი გადატანილ იქნა სამეფო პალატაში ან, როგორც ხანდახან სწერდნენ, სამეფო ეზოში. აღამამადხანის მიერ ტფილისის აკლესიის და სტამბის დაწვის შემდეგ განახლებული სტამბა მოთავსებულ იქნა მეტეხის ეკლესიის ეზოში.

წიგნები იბეჭდებოდა უფრო საეკლესიო საჭიროებისათვის, რადგან ასეთს წიგნებს უფრო მეტი გასავალი ჰქონდათ. თვითიული წიგნი იბეჭდებოდა რავდენიმე ასობით, მომეტებულად 1000 ცალად, ხანდახან მეტიც. მოგება, რა თქმა უნდა, ჰქონდა სტამბას, მაგრამ ხაზინას ყოველთვის ჰქონდა საკმარისი თანხა, რომ რავდენიმე წლით ფული დაეხანდებინა წიგნის გამოცემაზე. საქმეს აძნელებდა ქალაქის სიძვირე, რადგან იგი მოჰქონდათ ან სპარსეთითგან ან რუსეთითგან და ძვირად ჯდებოდა. ამის გამო ხშირად ჩერდებოდა სტამ-

1) ჩუბინიძე.

2) კეჟერაშვილი.

3) იხ. А. Цагарелл. Свед. о памяtn. груз. письм, в. III, стр. 5.

ბის მუშაობა. საქმე იქამდის მივიდა, რომ ერეკლე მეფემ, რომელმაც 1781 წ. 20,000 მანეთი დახარჯა სტამბის საფუძვლიანად განახლება და გაფართოებაზე, ერთი დაზგა, როგორც მეტი, სომხის კათოლიკოსს გაუგზავნა ექმიანიში. ¹ ერეკლე მეფემ ბოლოს გადაწყვიტა სტამბა იჯარით მიეცა კერძო პირისთვის იმ პირობით, რომ ყოველი მიმდინარე ხარჯი მას გაეწია და მოგების ნახევარი ხაზინაში შეეტანა. ერთი ასეთი იჯარადართაგანი იყო მღვდელი ქრისტეფორე კეჟერაშვილი.

რადგან სტამბის მუშაკი უნდა წიგნის მცოდნე და ნასწავლი კაცი ყოფილიყო, ამიტომ სტამბის საქმეს უფრო სასულიერო წოდების პირნი მისდევდნენ. სასულიერო წოდებაში კი ირიცხებოდნენ როგორც თავადნი და აზნაურნი ისე გლეხნი.

აქ მოვიყვანთ დაწვრილებითს ცნობებს ზოგიერთი სტამბის მუშაკების შესახებ.

1772-1794 წლებში გამოცემულ წიგნებში მოხსენებული და - ვ ი თ მღვდელი, კარის საყდრის ხუცესი, არის შვილი გ ი ო რ გ ი ს ა , რომელსაც ზედმეტად ემახდნენ ჩ უ ბ ი ნ ს . ეს გიორგი (ჩუბინი) იყო აზნაური, მაგრამ არა ჩანს სადაური ან რომელი თავადის ყმა იყო. რაღაც მიზეზით იმას თავი დაუნებებია თავის ბატონისთვის და ჰყმობია ზურაბ სუფრაჯს (ბარათაშვილს), რომელმაც ის დაასახლა, სახელო მისცა და ათარხნა. ზურაბის სამსახურში გიორგი ლეკებმა მოკლეს. მას დარჩა ერთი ვაჟი, სახელად დავითი, ზურაბ სუფრაჯის მეუღლის ხორეშანის ნათლული. ნათლიამ თავის ნათლულს დაუწყო ზრდა სამღვდლოდ, ხოლო მის სიკვდილის შემდეგ თვით ზურაბი ზრუნავდა მის აღზრდისათვის. დავითი მღვდლად შეიქნა. ამასთან მან ისწავლა სტამბის ხელობა და დაიწყო მუშაობა სტამბაში. 1772 წ. დაბეჭდილს პარაკლიტონში ის იხსენიება დაზგის მმართველად. 1777 წ. ზურაბ

¹) იხ. გაზ. Кавказ 1846 г. № 48, წერილი О типографиях В Грузии.

ზ. ჭიჭინაძე კი თავის წიგნში (ქართული სტამბა და მეფე ვახტანგ მეექვსე, ტფ. 1909, გვ. 18) სწერს სრულებით პირუკულმა: „პირველად როცა სომხური სტამბა იხსნებოდა ექმიანიში, მაშინ თფილისიდან, მეფის ბრძანებით, ბევრი რამ სასტამბო იარაღი უფუქაშებით ლუკა კათოლიკოსისთვის. მალე ეს სტამბა ისე გამდიდრებულა, რომ ლუკა კათოლიკოსს მეფე ერეკლეს სტამბისთვის ერთი კარგი (დაზგა) საბეჭდი სტანოვიც გამოუგზავნია ფუქაშად. ეს უნდა მომხდარიყოს 1782 წლის შემდეგ, როცა მეფე ერეკლემ სტამბა განახლა და რომელი სტამბაც 30 ათასი მანეთი დაუჯდათ.“ გამოდის, რომ ერეკლე მეფე თითონ უგზავნიდა სასტამბო იარაღებს ლუკა კათოლიკოსს, როცა თითონაც აკლდა, ხოლო ფუქაშად დაბეჭდობდა მისგან მაშინ, როცა თითონაც ბევრი ჰქონდა. ეს, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია.

სუფრაჯმა დავით მღვდელს მისცა მამული და სიგელით გაათავისუფლა ყმობისგან თავის გარდაცვალების შემდეგ იმ პირობით, რომ მის სიკვდილის შემდეგ ის ყოფილიყო მისი მომხსენებელი და მწირველი. გარდაცვალებამდე კი უნდა ემსახურა მისთვის ისევე, როგორც მანამდე ემსახურებოდა. სამწუხაროდ, არა ჩანს რაში მდგომარეობდა მისი სამსახური. 1782 წ. გადაიცვალა ზურაბ სუფრაჯი და დავითი

სრულებით თავისუფალი შეიქნა თავადის ყმობისგან. მაშინ დავითმა სთხოვა ერეკლე მეფეს, რომ თავის ყმად მიეღო. ერეკლემაც მისცა 29 ივლისს 1782 წ. ყმად მიღების სიგელი, რომელშიც სწერია: „შენთან აღარას კაცს ჯელი აღარავისა აქვს, ქალაქში საცა გინდოდეს და შენი ნება იყოს, იქ დადევ და იქიდან გვემსახურე“ 1784 წ. კი გაამწესა თავის კარის საყდრის მღვდლად.

სტამბაში მუშაობის გარდა დავით მღვდელი თავისუფალს დროს წიგნების გადაწერას ახმარებდა,

რადგან დავითის მამას გიორგი ერქვა, ხოლო ზედმეტი სახელი ჰქონდა ჩუბინი, ამიტომ დავითი სიგელებში მოხსენებულია ხან გიორგის შვილად ხან ჩუბინი ძედ. დავითი გადაიკვალა 1810 წ. მას ჰყავდა ვაჟიშვილები გიორგი, იოანე, იესე და ნიკოლოზი. გიორგი და იოანე, მღვდლები, სტამბის მოხელეები იყვნენ და დაბეჭდილ წიგნებში ერთი იხსენიება გიორგი დავით მღვდლის ძედ (1786 წ.),¹ მეორე იოანე, კარის საყდრის მღვდლის დავითის ძედ (1800 წ.)² იესე, აგრეთვე მღვდელი, ცნობილია როგორც გადამწერი წიგნებისა და შემდგენელი ქართული გრამატიკისა. ნიკოლოზი იყო მწიგნობარი და მთარგმნელი რუსულითგან ქართულზე და ქართულითგან რუსულზე. იესე მღვდლის შვილი იყო ცნობილი პროფესორი დავით ჩუბინაშვილი.

1784-1794 წლებში დაბეჭდილ წიგნებში სტამბის მუშაკად მოხსენებული ქრისტესია ანუ ქრისტეფორე კარის ხუცესი კეჟერაშვილი იყო აზნაურის ბადრიძის ჩამომავალი. ეს აზნაური ბადრიძე საითგანდაც მისულა სოფ. მარტყოფში და დასახლებულა საგლეხო კეჟერაანთ ბეითალმან მამულზედ, გაგლეხკაცებულა და გვარადაც კეჟერაშვილად წოდებულა. ქრისტესია ანუ ქრისტეფორე კეჟერაშვილს მღვდლობა უშოვნია და ერეკლე მეფის კარის მღვდლად გამხდარა. ქრისტეფორე ყოფილა მეტად მხნე, მოხერხებული და გა-

1) იხ. ზევით, გვ. 100

2) იხ. ზევით, გვ. 101. იოანე, როგორც ჩანს კი საზოგადოების წიგნთსაცავის ხელთნაწერის № 154 მინაწერითგან, გადაცვლილა 1802 წ. მარტის 13-ს.

მხედავი კაცი. 1779 წ. ერევანზე გალაშქრების დროს ქრისტეფორე მღვდელი ერეკლე მეფეს თან ახლდა და აქ დიდი მხნეობა გამოიჩინა. ლაშქრობის შემდეგ პალესტინას წავიდა და იქ იერუსალიმში სტამბის საქმე შეისწავლა და შეიძლება ბერძნული ენაც, რომელიც მან იცოდა, იქ შეითვისა. პალესტინითგან დაბრუნებული შეუდგა სტამბაში მუშაობას ჯერ როგორც მოძღვარი და მასწავლებელი სტამბის მუშაკთა (1784 წ.), შემდეგ გამგე და დაზვის მმართველი (1786-1790 წ.), ბოლოს გამგებელი და ზედამხედველი ბეჭდისა (1791-1794 წ.). რავდენსამე წელს სტამბა აღებული ჰქონდა იჯარით, თითონ სწევდა ყოველსავე მიმდინარე ხარჯს და მოგების ნახევარს ხაზინას აძლევდა. მის გარჯილობით დაიბეჭდა 14,000 ცალ წიგნამდე. 1795 წ. აღამამადხანისაგან ტფილისის აოხრების შემდეგ განჯის ხანს წაყვანილი ჰყავდა ერთი ნაწილი ქართველი ტყვეებისა. ამ ტყვეთა დასაბრუნებლად ერეკლე მეფემ ამავე წელს გაგზავნა ქართველი ჯარი, რომელმაც ისე შეაწუხა განჯის ხანი, რომ იგი იძულებული შეიქნა ტყვეები

დაებრუნებინა და ხარკის ძლევას დაჰპირებოდა ერეკლეს. ერეკლემ განჯის ხანისგან ქართველი ტყვეების ჩაბარება და ციხითგან მათი გამოყვანა ქრისტეფორე კუქერაშვილს და იოსებ მისკარბაშს მიანდო. ქრისტეფორემ უშიშრად დაიარა განჯის სახლები და დუქნები, სადაც დამალული ჰყავდათ ტყვეები, ისინიც იპოვა და შვიდასი ტყვე სამ დასად ციხითგან გამოიყვანა.

ქრისტეფორე იყო მეტად ერთგული მეფის ერეკლესი და თავდადებული მისთვის, რაიცა ჩანს შემდეგის ორის ფაქტითგან.

ერთხელ ერეკლე მეფე ავად გახდა საოფლით და ქრისტეფორე მღვდელი ორმოცის დღის და ღამის გამავლობაში მოუშორებლად თავს ადგა და უვლიდა მას, ვიდრე არ მორჩა. ხოლო როდესაც იგივე მეფე გადაიკვალა და დასაკრძალავად მის ცხედარი თელავითგან წაასვენეს მცხეთას, სადაც ამ დროს დიდი ჭირი მძვინვარებდა, მრავალი ხალხისგან, რომელიც ცხედარს აცილებდა, მარტო ქრისტეფორე შეჰყვა ცხედარს მცხეთაში და მიცვალებული საფლავს მიაბარა. აქ კიდევ ორმოც დღემდე დარჩა. აღდგომა დღისთვის თავის ძმას მოატანინა თავის სახლითგან პური, ღვინო და საკლავი და აღდგომა დღეს სამთავროს ეკლესიაში აღაპი გადაუხადა მიცვალებულს.

ქრისტეფორეს მოხერხებულობა ჩანს შემდეგი ფაქტითგან. გიორგი მეფეს დაღისტნის ჯარისთვის, რომელიც შედგებოდა 6,000 კაცისაგან და თავისთან ჰყავდა მცველად ანუ, მეფისავე თქმით, სტუმრად, საჩუქრად მისაცემად სპილენძი დასჭირდა. ჭირიანობის გამო სპილენძის მადნის მუშები აქეთ-იქით იყვნენ დაფანტულნი და

105

მადანში მუშაობა შეჩერებული იყო. მეფის მინდობილობით ქრისტეფორემ შეკრიბა მუშები, მადნებში მუშაობა გააჩაღებინა და საჭირო სპილენძი დაამზადებინა.

ქრისტეფორემვე აღადგინა ტფილისის სტამბა, რომელიც აღამადხანის შემოსევის დროს დაიწვა და აკლებულ იქნა.

აი ამ სამსახურისათვის გიორგი მეფემ 1799 წ. მიცემულის წყალობის წიგნით და სიგელით აღუდგინა ქრისტეფორეს და მის ძმას ნიკოლოზს აზნაურშვილობა და ბადრიძეობა და უბოძა სოფ. ზემო ნორიოში შვიდი საკომლო ბეითალმანი მამული. ამას გარდა დაუმტკიცა მეფე ერეკლესაგან მათ სახლისთვის საშვილიშვილოდ ნაბოძები მარტყოფის ორისავე ხეობის ნაცვლობა. ამის სანაცვლოდ მეფემ ქრისტეფორეს და მის ძმას და მათ ჩამომავლობას დაავალა, რომ ყოველ წელს მათ გაემართათ მეფე ერეკლეს მოსახსენებლად მის გარდაცვალების დღეს აღაპი.

გარდმოცემით, ქრისტეფორე გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ დასახლებულა ნორიოში. აქ მას მოუწოდებია ეკლესიის აშენება და მასალაც მოუშაადებია, მაგრამ ნინოწმინდელ მიტროპოლიტს და რუსთველ არხიეპისკოპოსს სტეფანეს პირადის მტრობით არ მიუცია აშენების ნება. შემდეგ ამავე მღვდელმთავარს მღვდლობითგანაც გადაუყენებია. ამის შემდეგ ქრისტეფორე მალე გადაცვლილა და ხალხს მისგან საყდრის ასაგებად დამზადებული მასალა კომპის აშენებაზე მოუხმარებია.

ქრისტეფორეს ჰყავდა ორი ვაჟი დ ი ო ნ ო ს ი და პ ა ნ ტ ე ლ ე ი -

მონი, რომელნიც აგრეთვე სტამბაში მუშაობდნენ. ერთი იხსენიება დიონოსი ქრისტესია ხუცის ძედ (1790 წ.)¹, მეორე პანტელეიმონ კარის მღვდლის ქრისტესიას ძედ (1800 წ.)², ორნივე როგორც მწერალნი.

ქრისტეფორეს და მისი ძმის ნიკოლოზის ჩამომავლები ახლაც სოფ. ნორიოში ცხოვრობენ და იწოდებიან ბადრიძეებად, ხალხი კი დღესაც კეჟერაშვილებად იცნობს მათ. ³)

¹) იხ. ზევით, გვ. 101.

²) იხ. ზევით, გვ. 100.

³) იხ. გაზ. „ივერია“ 1900 № 171 ფარადაშვილის მიერ დაბეჭდილი გიორგი მეფის სიგელი 1799 წლისა; გაზ. Кавказ 1846 წ. № 48, წერილი Сведения о типографиях в Грузии, რომლის ავტორი უნდა იყვეს მუშრები დავით ყორღანაშვილი, სტამბის ზედამდგომარედ (1783 წ.) და მოიჯარადრედ ნამყოფი.

106

ქართულის წიგნების ძველს ქართულ სტამბაში ბეჭდვის ისტორიის მოსათავებლად საჭიროა მოვიხილოთ წიგნების ბეჭდვა იმერეთის სტამბებშიც მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში.

მართალია, ზ. ჭიჭინაძე და ალ. ხახანაშვილი მოგვითხრობენ ვითომ წიგნების ბეჭდვა იმერეთში დაწყებულიყვეს მეთვრამეტე საუკუნეში, მაგრამ ერთიც ცდება, მეორეც. ზ. ჭიჭინაძის თქმით, მას უნახავს ქუთაისში დაბეჭდილი წიგნი, რომელზედაც ყოფილა აღნიშნული შემდეგი ცნობა: „დაიბეჭდა ესე დაუჯდომელი სამეფოსა ქალაქსა ქუთაისს დროსა სამეფოსა სოლომონ მეფისათა (?) წელსა განხორციელებით უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი **ჩლო, ს. ც.** (?)“. ¹) ეს ცნობა, თუ მართლა ამოკითხულია წიგნში, არ უნდა იყვეს სწორედ წაკითხული, რადგან შეუძლებელია 1770 წ. სტამბა არსებულიყვეს ქუთაისში, სადაც ოსმალები ბატონობდნენ და საითგანაც ისინი განდევნილ იქნენ გენერალ ტოტლებენის მიერ სწორედ ამ წელს. ამას გახდა მოყვანილი ამონაწერი ისე ცუდად არის შესრულებული, რომ გასაკვირველი არ იქნება, რომ თარიღიც შეცდომით იყვეს გადმოწერილი.

ალ. ხახანაშვილი თავის რუსულად დაბეჭდილს სიტყვიერების ისტორიაში სწერს: В конце XVIII в. в 1785 г. имеретинский царь Соломон и при содействии Романоza Зубашвили, изучавшаго у Михаила, уроженца Валахии, типографское дело, устроил в Кутаисе типографию для печатания церковно-богослужебных книг. В 1787 г. вышла из кутаисской типографии первая печатная книга ². ამ სიტყვებში იოტის ოდენა სიმართლე არ არის. ჯერ ერთი, რომანოზ ზუბაშვილი მიხეილ უნგროვლახელის ნამოწაფარი არ იყო, როგორც ზევითა ვსთქვით, მეორეც, 1787 წ. რომანოზ ზუბაშვილი ტფილისში იყო და 1788 წელს კიდეც დაბეჭდა ვეებერთელა წიგნი.

ნამდვილად ქუთაისში სტამბა დაარსდა მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, როდესაც სოლომონ მეფემ დაიბარა რუსეთითგან იქ მყოფი ტფილელი მესტამბე რომანოზ ზუბაშვილი. ამ მესტამბემ გამართა ქუთაისში სტამბა, რომელშიც დაიბეჭდა:

1803 წ. სადმართო და სამღუდელო სახარება ვნების

კვირიაკისა. ტექსტის სიფართეა 17,5×12,2 სანტ. შეიცავს 76 გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერ-

1) იხ. ზ. ჭიჭინაძე. ქართული სტამბები 1627-1916 გვ. 103.

2) იხ. А. Хаханов. Очерки по истории груз. словесн., В. III, Стр. 868.

დობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. დართულია სამეფო ღერბი.

ამავე 1803 წ. კურთხევეანი, თარგმნილი ბერძნულისაგან ქართულად კიპრიანეს მიერ სამთავნელისა. ტექსტის სიფართეა 17,3×12 სანტ. შეიცავს 563 (შეცდ. 562) გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულში 8 გვერდია. დართულია რთული სამეფო ღერბის სურათი.

1807 წ. დავითნი ანუ წიგნი ფსალმუნთა. ტექსტის სიფართეა 13×7 სანტ. შეიცავს 479 გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. დართული აქვს სამეფო ღერბი.

1808 წ. ჟამნი. ტექსტის სიფართეა 15,7×9,3 სანტ. შეიცავს 584 გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. პირველს სამს რვეულში არის რვა-რვა გვერდი, დანარჩენებში თექვსმეტ-თექვსმეტი. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი. ეს წიგნი ეტყობა დასრულებულა 1809 წ., რაიცა ჩანს იქითგან, რომ ბოლოში დართული საკალენდრო ცნობები იწყება 1810 წლითგან და არა 1809 წლითგან.

1809 წ. რაღაც მიზეზით სტამბა ქუთაისითგან გადაუტანიათ სოფ. წესს, რაჭაში და იქ დაუბეჭდიათ:

1809 წ. სავედრებელი ღვთისმშობლისა. ტექსტის სიფართეა 5,3×3,7 სან. შეიცავს 32+142 გვ. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. შედგება ორი ნაწილისაგან, რომელნიც ცალ-ცალკე არიან ანუსხულნი: 1. გალობა სავედრებელი უფლისა ჩუჴნისა იესო ქრისტესი და 2. დაუჯდომელი და პარაკლისი ღვთისმშობლისა.

ამავე წელს თუ შემდეგის 1810 წლის დამდეგს სტამბა უკანვე გადაუტანიათ ქუთაისს და დაუბეჭდიათ:

1810 წ. ლოცვანი. ტექსტის სიფართეა 15×7,7 სანტ. შეიცავს 4 აუნ.+402 ან. გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია რვეულობით თავითგანვე, გვერდობით მესამე ფურცლითგან. დართული აქვს სამეფო ღერბის სურათი, ღვთისმშობლის სურათი და ცოტად შეცვლილი იგივე რთული ღერბის სურათი, რაც 803 წ. დაბეჭდილს კურთხევეანს.

¹⁾ ხახანაშვილის თქმით ჭირიანობის გამო. იხ. Очерки по ист. груз. слов., В. III, стр. 369. სამწუხაროდ, ეს ცნობა ჩვენ ვერ შევამოწმეთ და ამიტომ დაჯერებით მის მიღება არ შეგვიძლიან.

ამის შემდეგ სტამბა ხელახლად გადაუტანიათ ქუთაისითგან სოფ. წესს და იქ დაუბეჭდიათ:

ს ა ვ ე დ რ ე ბ ე ლ ი დ ვ თ ი ს მ შ ო ბ ლ ი ს ა , სოფ. წესი (რაჭა), 1809 წ. გვ. 40 და 41. ნამდვილი ზომა.

1811 გამოკრებული სადღესასწაულო. ტექსტის სიფართოა 10,5×7,5 სანტ. შეიცავს 518 (შეცდ. 508) გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. რვეულს აქვს 8 გვერდი.

1812-1814 წლებში იმერეთში დაბეჭდილი წიგნები არა ჩანს. ცხადია, იმერეთის პოლიტიკურმა ცვლილებამ (რუსეთთან შეერთებამ, რომელიც მოხდა 1810 წ.), ხელი ვერ შეუწყო სტამბის მუშაობას. რავდენიმე წლის უხმარებლად ყოფნის დროს სტამბა ალბათ დაზიანდა, ამიტომ სტამბის უხუცესმა ზურაბ წერეთელმა, როდესაც მოინდომა სტამბის მუშაობის ხელახლად დაწყება თავის სოფელს საჩხერეში, რუსეთითგან გამოიწერა ორას სამოცი თუმნის სტამბის იარაღი და ტყვია და სტამბის მოწყობა მიანდო არქიმანდრიტს ზაქარიას, რომელიც მართავდა მანამდე ქუთაისის სტამბას. ზაქარია არქიმანდრიტმა, ერთის მხრით, და ზურაბ წერეთელმა და მისმა შვილმა გრიგოლმა, მეორე მხრით, დასდეს ერთმა-

ნერთში ხელშეკრულება, რომლის ძალით ზაქარიას უნდა გაემართა საჩხერეში, წერეთლის სასახლეში, სტამბა და ებეჭდა იქ წიგნები წერეთლის ხარჯით. ხარჯის დაფარვის შემდეგ შემოსავლითგან ორი მესამედი უნდა რგებოდა წერეთლებს, ერთი მესამედი ზაქარიას. ამასთან ზაქარიას ჰქონდა უფლება ებეჭდა წიგნები თავის ხარჯითაც და შემოსავალიც მთლად მისი ყოფილიყო.

საჩხერეში ზაქარიამ დაბეჭდა ორი წიგნი:

1815 წ. ს ა მ ო ც ი ქ უ ლ ო . ტექსტის სიფართოა 28,4×16,3 სანტ. შეიცავს 223+63 გვერდს. შრიფტი საშუალო ზომის ნუსხა

ხუცურია. ანუსხულია გვერდობით და რვეულობით ცალ-ცალკე სამოციქულო და მისი სამიეხელი ქართული ასოებით. დართულია არქიმანდრიტის ზაქარიას ღერბის სურათი.

1817 წ. ს ა ხ ა რ ე ბ ა . ტექსტის სიფართოა 8,1×5,2 სანტ. შეიცავს 544+77 გვერდს. შრიფტი წვრილი ნუსხა ხუცურია. ანუსხულია ცალ-ცალკე სახარება და მის სამიეხელი გვერდობით და რვეულობით ქართული ასოებით. ნახმარია შავი და წითელი საღებავი.

იმერეთში დაბეჭდილს წიგნებს აქვსთ ისეთივე თავწარწერა, როგორც ტფილისში დაბეჭდილებს: ჯერ იხსენიება ღმერთი, შემდეგ მეფე და დედოფალი, მას უკან იმერეთის მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოზნი, წიგნის სახელი, დაბეჭდვის ადგილი და დრო. ხანდახან ბეჭდვის ხარჯის გამლებიც და სტამბის ზედამხედველიც არის ხოლმე მოხსენებული. მაგალ., 1803 წ. ქუთაისში დაბეჭდილს სახარებას აქვს შემდეგი თავწარწერა: „სადიდებელად ყოვლად წმიდისა ერთარსისა, ცხოველს მყოფელისა და განუყოფელისა სამებისა, მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა, დროსა ყოვლად უბრწყინვალესისა, უკეთილმსახურესისა და უმაღლესისა სოლომონ მეორისა, მეფისა ყოვლისა საიმერეთოისასა ¹ და კეთილმორწმუნისა დედოფლისა მარიამ დადიანის ასულისასა, კურთხევითა ყოვლად სამღუდელოთა იმერეთისა მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა ¹ დაიბეჭდა წიგნი ესე ს ა ღ მ რ თ ო და ს ა მ ღ უ დ ე ლ ო ს ა ხ ა რ ე ბ ა ვ ნ ე ბ ის კ ვ ი რ ი ა კ ი ს ა სამეუფოსა ქალაქსა ქუთაისს, პალატსა სამეფოსა საფასითა მათის უმაღლესობისათა, ზედამხედველობითა თავადის სახლთუხუცის ზურაბ წერეთლისათა წელთა დასაბამითგან სოფლისა **ჯტია**, ხოლო განხორციელებითგან სიტყვისა ღუთისა **ჩყვ** თთუშსა იულისსა რიცხუსა იე“.

¹) ზოგან: ი მ ე რ ე თ ი ს ა ს ა .

²) ზოგან: მღუდელ-მთავართა.

1811 წლითგან იმერეთის მეფის და დედოფლის ნაცვლად თავწარწერაში იხსენებიან რუსეთის იმპერატორი და იმპერატრიცა.

წიგნის ბოლოში ჩვეულებრივ არიან ხოლმე ჩამოთვლილნი ბეჭდვის მუშაკები. მაგალ., 1807 წ. ქუთაისში დაბეჭდილის დავითნის ბოლოში დართულია შემდეგი: „სტამბის უხუცესობითა თავადის სახლთუხუცის ზურაბ წერეთლისათა. კელითა მესტამზე რაზმადე რომანოზ ზუბაშვილისათა. გამგებელი, მმართველი და ზედამხედველი სტამბისა ამის მდაბალი არხიმანდრიტი ზაქარია, ფრიად მშრომელი მუშაკობითა ვითხოვ, რათა მომიხსენებდით წმიდათა ლოცვათა შინა თქუწნთა“. ეს არქიმანდრიტი ზაქარია, მრავალმთის გარესჯის ბერი, ქუთაისსა და საჩხერეში დაბეჭდილს წიგნებში ყველგან არის მოხსენებული როგორც ფრიად დიდის შრომის გამწევი და მთხოვნელი მოხსენებისა.

საზოგადოდ წიგნის ბეჭდვის მუშაკები ყველა წიგნში აუწყებენ მკითხველთ თავიანთ შრომას და ითხოვენ შენდობას შეცდომათათვის.

1803 წ. ქუთაისში დაბეჭდილს ს ა ხ ა რ ე ბ ა შ ი და 1809 წ. წესში დაბეჭდილს ღ ვ თ ი ს მ შ ო ბ ლ ი ს ს ა ვ ე დ რ ე ბ ე ლ შ ი იმერეთ-

ში სტამბის გამართვის ამბავი ასეა მოხსენებული: „ბრძანებითა მათის უმაღლესობისათა მოწოდებულ იქმნა რუსეთით მოსამსახურედ და გაკეთდა სტამბა ესე კელითა მესტამბე რომანოზ ზუბაშვილისათა“.

ამნაირად იმერეთშიც სტამბა როგორც სახელმწიფო მნიშვნელობის დაწესებულება, მთავრობამ გამართა, ისევე ინახავდა თავის ხარჯით და მოთავსებული ჰქონდა ქუთაისში სამეფო სასახლეში. მთავრობას სტამბის შენახვაში და ბეჭდვის ხარჯში ეხმარებოდნენ წერეთლები ზურაბ და გრიგოლ და მღვდელ-მთავრები მიტროპოლიტი დოსითეოზ ქუთათელი და არხიეპისკოპოსი სოფრონ ნიკორწმინდელი. იმერეთშიც სტამბის საქმე საპატიოდ მიაჩნდათ, რაიცა ჩანს იქითგან, რომ დიდებული თავადი და მეფის შემდეგ მეორე პირი სამეფოში სახლთხუცესი და სარდალი ზურაბ წერეთელი არ უკადრისობს და იწოდება ს ტ ა მ ბ ის უ ხ უ ც ე ს ა დ . ხოლო ის გარემოება, რომ ზურაბ წერეთელი და მისი შვილი გრიგოლი იმერეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ მართავენ თავიანთ ხარჯით სტამბას და ბეჭდავენ წიგნებს, გვიჩვენებს, რომ წიგნების ბეჭდვა მაშინ მოგების მიმცემი საქმე ყოფილა ¹⁾).

---

1) ამას ამტკიცებს შემდეგი ხელშეკრულება, დადებული ერთის მხრით ზურაბ და გრიგოლ წერეთლებს და მეორე მხრით ზაქარია არქიმანდრიტს შორის:

ქუთაისში დაბეჭდილს წიგნებში მოთავსებულია სამეფო ღერბის სურათები, ზოგში მარტივი ღერბისა, როგორც ტფილისში გამოცემულს წიგნებში, ზოგში რთული ღერბისა.

იმერეთში დაბეჭდილი წიგნების მინაბეჭდებში სტამბის მუშაკებად იხსენებიან: 1. ს ტ ა მ ბ ის უ ხ უ ც ე ს ი , 2. გ ა მ გ ე ბ ე ლ ი , 3. ზ ე დ ა მ ხ ე დ ვ ე ლ ი , 4. მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი , 5. ღ რ ა მ მ ა ტ ი კ ი ს კ ა ნ ო ნ ს ა ზ ე დ ა გ ა მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი , 6. დ ა ზ გ ი ს მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი , 7. ბ ე ჭ დ ი ს მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი , 8. მ ე ს ტ ა მ ბ ე , 9. ს ტ ა მ ბ ის ს ა ხ მ ა რ თ ა ზ ე დ ა გ ა მ რ ჯ ე ლ ი .

მუშაკებად ჩანან: 1. ზ უ რ ა ბ წ ე რ ე თ ე ლ ი ს ტ ა მ ბ ის უ ხ უ ც ე ს ა დ , ხ ა ნ ზ ე დ ა მ ხ ე დ ვ ე ლ ა დ , 2. ა რ ხ ი მ ა ნ დ რ ი ტ რ ი ზ ა ქ ა რ ი ა ¹⁾ გამგებ-

---

„ესე უტყუარი პირობის და სიმტკიცის წერილი მოგართვით მე მდაბალმან არქიმანდრიტმან ზაქარიამ თქვენ ბატონს წერეთელს სახლთხუცესს ზურაბს და თქვენს შვილს ბატონს გრიგოლს, ასე რომ სტამბის სიყვარული გქონდათ და ორასსამოცი თუმნის სტამბის იარაღები, ტყვია და ქაღალდი მოსკოვიდგან მოატანინეთ და იყიდეთ და თქვენ ინებეთ საჩხერეს სტამბის გამართვა და მე მიბრძანეთ. მე თქვენის ერთგულებისა და სიყვარულისათვის ღვთის შეწევნით გავმართე და ვამუშავეთ. ახლა კიდევ პირობა მთხოვეთ და წყალობა მიბოძეთ ჩემის ძმისწულის ილარიონისათვის ყმა და მამული სააზნაურშილო რვა გლეხი, რომელიც პირიქით მიბრძანეთ თამის ადგილმამულიანათ და ის ჩემი ძმისწული ყმათ მოგართვით. რადგან თქვენ ეს წყალობა ინებეთ, მეც პირობა მომირთმევია უტყუელი. თუ თქვენი სტამბა მე არ დამეშალოს თქვენგან საჩხერეს, მე არავისის ბრძანებით არას ადგილს სტამბა არ ვამუშაო, თუ ძალი ვისგანმე არ დამადგა. თუ ჩემს სახლში რომ მცირე მცირე დავბეჭდო შენი სტამბის წინააღმდეგომი და დამაყენებელი, არც ის ვქნა. კიდევ ეს პირობა მომირთმევია, ჩემის შეძლებისამებრ შენი სტამბა უმუშაოდ არ მოვაცდინო, ხარჯი თქვენი იქნება და ოსტატობა ჩემი, და ჩემს სიცოცხლეში თქვენს სიყვარულს და ერთგულებას ვეცადო. და რომელიც წიგნი თქვენის ხარჯით დავბეჭდოთ, ხარჯს უნდა გამოვიდეთ და რაც დარჩება, ორი წილი თქვენია და ერთი წილი ჩემი იქნება, და რომელსაც წიგნს თქვენს უხარ-

ჯოთ დავბეჭდავთ, ის კი საკუთრად ჩემი იქნება. და რადგან თქვენს სტამბაში დავბეჭდავთ რასმე, მისის მიზეზით სარგოც მოგერთმევთ. ღვთის წინაშე ეს შეკრულების და პირობის უტყუელი წერილი მომირთმევია წელთა ჩ ყ ი ე მისის ე (აზის ბეჭედი წარწერით ა რ ხ ი მ ა ნ დ რ ი ტ რ ი ზ ა ქ ა რ ი ა).

¹⁾ ზაქარია ცნობილია აგრეთვე როგორც წიგნების გადაამწერი. გელათში გადმოსვლამდე ის ცხოვრობდა გარეჯის ნათლისმცემლის მონასტერში. საჩხერეში 1817 წელს დაბეჭდილის სახარების ერთს ცალზე ყოფილა წარწერა, რომლის მიხედვით ზაქარია ყოფილა გოდოგენელი აზნაური გურგენიძე (იხ. ხ ე ლ თ ნ ა წ ე რ ი დ ა ნ ა ბ ე ქ დ ი წ ი გ ნ ე ბ ი , რ ო მ ე ლ ნ ი ც ი ნ ა ხ ე ბ ი ა ნ ა თ ო ნ ი ს წ მ . ი ლ ი ა წ ი ნ ა ს წ ა რ მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი ს ე კ ლ ე ს ი ა ს ა შ ი ნ ა , ი ვ ე რ ი ი ს მ ო ნ ა ს - ტ რ ი ს მ ა მ უ ლ შ ი დ . ხ ე ლ თ ნ ა წ ე რ ი სახელმწ. უნივერს. სიძველეთა საცავისა № 1141, გვ. 33).

112

ლად, ზედამხედველად, მმართველად, ღრამმატიკის კანონსა ზედა გამმართველად და დაზგის მმართველად, 3. რ ო მ ა ნ ო ზ ზ უ ბ ა შ ვ ი ლ ი მესტამბედ და ბეჭდის მმართველად, 4. დ ა ვ ი თ რ ო მ ა ნ ო ზ ი ს მ ე ზ უ ბ ა შ ვ ი ლ ი მესტამბედ და ბეჭდის მმართველად, 5. გ ი ო რ გ ი კ ა ი ჭ ა მ ე დაზგის მმართველად და სტამბის სახმართა გამრჯელად.

აქ მოხსენებულ მუშაკთაგან ყველაზე შესამჩნევია მესტამბე რომანოზ ზუბაშვილი, რომელმაც სტამბის ხელობა ტფილისში ისწავლა კონსტანტინოპოლითგან ერეკლე მეფის მიერ მოყვანილი მესტამბე პოდოს ოჰანესიანისგან 1781-1783 წ. ¹⁾ რომანოზი ხშირად იხსენიება რთულის გვართ რ ა ზ მ ა მ ე რ ო მ ა ნ ო ზ ზ უ ბ ა შ ვ ი ლ ა დ . ის ყოფილა მოურავის შვილი, მაგრამ არ ჩანს-რაგვარი მოურავისა. რომანოზი მუშაობდა ტფილისში 1795 წლამდე. ალბათ ამ წელს, აღამამადხანისგან ტფილისის აოხრების შემდეგ, უნდა გადასახლებულიყვეს რუსეთს, საითგანაც დაიბარა სტამბის მოსაწყობად სოლომონ მეფემ 1802 წ. არ ვიცით რუსეთში რომელს ქალაქში ცხოვრობდა და რას აკეთებდა. სოლომონის დავალება შეასრულა რომანოზმა და ქუთაისში გამართა სტამბა, რომელმაც დაიწყო მოქმედება 1803 წ. სტამბისავე საქმეს ადგა მისი შვილი დავითი. რომანოზი გადაიცვალა ქუთაისში 1811 წელს, როდესაც ის მუშაობდა გამოკრებულის სადღესასწაულოს ბეჭდვაზე, რაცა განაგრძო მისმა შვილმა დავითმა.

პროფ. ალ. ცაგარლის წიგნში Свед. о памятн. груз. письменности ივ. გრუზინსკის ბიბლიოთეკის წიგნთა კატალოგში ზუბაშვილის მაგიერ დაბეჭდილია ზ უ ბ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი (იხ. Вып. I, გვ. 32), ხოლო ჩუბინაშვილის ბიბლიოთეკის კატალოგში ზ უ რ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი (იხ. Вып. III, გვ. 132). ამ შეცდომამ ზ. ჭიჭინაძეს ათქმევინა, რომ ზოგნი ზ უ ბ ა ლ ა შ ვ ი ლ ა დ ხმარობენ ამ გვარსაო (იხ. მისი ქ ა რ - თ უ ლ ი ს ტ ა მ ბ ე ბ ი 1627-1916 წ., გვ. 107). ნამდვილად ზუბაშვილის გვარი არსად არ არის მოხსენებული არც ზუბალაშვილად და არც ზურაბიშვილად.

მესტამბე ზუბაშვილის ჩამომავლობა ცხოვრობს სოფ. წესში რაჭაში. შესამჩნევი ის არის, რომ ზუბაშვილები, როგორც თვითონ მათ ისე მათ მეზობლებს რუსის ჩამომავლობისად მიაჩნიათ და ზ უ ბ ო ვ ე ბ ა დ იხსენებიან. ეს ლეგენდა, ცხადია, დამყარებულია იმაზე, რომ რომანოზ ზუბაშვილი სოლომონ მეფემ გამოიწვია რუ-

¹⁾ იხ. გაზ. Кавказ 1846 г. № 48. წერილი Сведения о типографиях

სეთითგან, სადაც ის ცხოვრობდა ქართლითგან წასული 1795 წლი-
თგან. რუსეთში ყოფნის დროს, უეჭველია რომანოზი და მისი ოჯა-
ხის წევრები რუსულს ისწავლიდნენ, ზოგიერთს რუსულს ჩვეულებას
შეითვისებდნენ და გვარსაც რუსულს დაბოლოებას მისცემდნენ, რო-
გორც ეს ხდებოდა ჩვეულებრივ იმ დროს, და ზუბაშვილს ზ უ ბ ო ვ ა დ
გადაიკეთებდნენ. ყველაფერი ეს მათ მეზობლებზე ისეთ ჩაბეჭდილე-
ბას მოახდენდა თითქოს ისინი რუსები ყოფილიყვნენ, შესაძლებელია,
რომანოზის რძალი რუსის ქალი ყოფილიყვეს და ამას უფრო მეტი
საბუთი მიეცეს მეზობლებისთვის ზუბაშვილების რუსებად ჩათვლი-
სათვის. მეზობლების აზრი ზუბაშვილების რუსობის შესახებ შემდეგ-
ში ზუბაშვილის ჩამომავლობასაც შეუთვისებია და ამნაირად შექმნი-
ლა ლეგენდა.

გიორგი პაიჭაძემ სტამბის საქმე ისწავლა რუსეთში, სადაც მუ-
შაობდა ქართულს წიგნებზე. 1805 წ. მოსკოვში გამოცემულს სადღე-
სასწაულოში მოხსენებულია მესტამბედ, რომელსაც ოთხი წელიწადი
უმუშავნია ამ წიგნზე.

დაბეჭდილი წიგნების სია

შემოკლებანი: მხ. – მხედრული, ხუც. – ხუცური, მოს. – მოსკოვი, ტფ. – ტფი-
ლისი, ქუთ. – ქუთაისი, საჩ. – საჩხერე, წ. – ყოფილი წერაკითხვის გამავრცელებელი
საზოგადოების წიგნთსაცავი, წერ. – გრ. წერეთელი, ცაგ. – ა. ცაგარელი, თან. – მ.
თამარაშვილი, ჟ. – ზ. ჭიჭინაძე, ყ. – თ. ჟორდანიას, შან. – გ. შანშივეი, უნ. – ტფი-
ლისის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, ს. ს. ს. – საქართველოს საისტორიო და
საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი, ქ. ს. ს. – ქუთაისის საისტორიო და
საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი, ხახ. – ა. ხახანაშვილი.

მარჯვენა მხარეზე აღნიშნული ციფრები უჩვენებენ ამ წიგნის გვერდებს.

1.	1629 წ.	ქართულ-ტალიური ლექსიკონი	მხ.	რომი	წ.	8
2.	—	ქართული ანბანი ლოცვებითურთ	მხ.	რომი	უნ.	31
3.	1643 წ.	ქართული გრამატიკა მაჯიოსი	მხ.	რომი	წერ., ცაგ.	31
4.	1670 წ.	ქართული გრამატიკა მაჯიოსი	მხ.	რომი	წ.	38
5.	1681 წ.	საქრისტიანო მოძღვრება ბელარმი- ნოსი	მხ.	რომი	თან.	38
6.	1705 წ.	დავითნი	ხუც.	მოს.	წ.	45
7.	1709 წ.	სახარება	ხუც.	ტფ.	წ.	71
8.	—	დავითნი (იხ. დავითნი, 1711 წ.)		ტფ.		71
9.	—	სამოციქულო	ხუც.	ტფ.	წ.	71
10.	—	დაუჯდომელი		ტფ.	ჟ., ჟ.	76
11.	1710 წ.	კონდაკი	ხუც.	ტფ.	წ.	71
12.	—	ლოცვანი	ხუც.	ტფ.	წ.	73
13.	—	ჟამნი	ხუც.	ტფ.	წ.	73
14.	1711 წ.	დავითნი	მხ.	ტფ.	წ.	73
15.	—	სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძ ღვარს სწავლება მოწაფისა	მხ.	ტფ.	წ.	73
16.	1712 წ.	ვეფხისტყაოსანი	მხ.	ტფ.	წ.	73
17.	—	დავითნი	ხუც.	ტფ.	წ.	73
18.	—	ანბანი (ან ლოცვანი ანბანითურთ)		ტფ.	ჟ., შან.	76

19.	1713 წ.	კურთხევანი	ხუც.	ტფ.	წ.	73
20.	1713-1719 წ.	საწინასწარმეტყველო		ტფ.	ჟ.	76
21.	1717 წ.	ჟამნი	ხუც.	ტფ.	წ.	75
22.	—	ლოცვანი	ხუც.	ტფ.	უნ.	75
23.	1719 წ.	ეკლესიის კურთხევის წესი	ხუც.	ტფ.	ს.ს.ს.ს.	75
24.	1720 წ.	პარაკლიტონი	ხუც.	ტფ.	წ.	75
25.	1721 წ.	ქმნულების ცოდნა	მხ.	ტფ.	წ.	75
26.	1722 წ.	ჟამნი	მხ.	ტფ.	ქ.ს.ს.ს.	75

116

27.	1730 წ.	დაუჯდომელი		ტფ.	შან.	78
28.	1732-1737	ანზანი იოსებ სამეხელისა		მოს.	შან.	50
29.	წ.	პირველი სასწავლო	ხუც.	მოს.	წ.	48
30.	—	ყრმათათვის				
	1737 წ.	დავითნი (იხ. ტრიოდო-		მოს.		52
31.		ონი, 1741 წ.)	ხუც.	მოს.	წ.	52
32.	1738 წ.	ზადიკი	ხუც.	მოს.	წ.	52
33.	1739 წ.	სახარება	ხუც.	მოს.	წ.	52
34.	—	ტესტამენტი	ხუც.	მოს.	წ.	54
35.	1741 წ.	ტრიოდონი ანუ მარხვანი				
	—	საქრისტიანო მოძღვრება გინა				
		წურთნა	მხ.	რომი	წ.	40
36.	—	საქრისტიანო მოძღვრება, მოკლედ				
		დარიგებული	მხ.	რომი	წ.	42
37.		ბიბლია ანუ დაბადება	ხუც.	მოს.	წ.	54
38.	1743 წ.	იოანე დამასკელის გარდმოცემა	ხუც.	მოს.	წ.	55
39.	1744 წ.	ლოცვანი	ხუც.	ტფ.	ქ.ს.ს.ს.	87
40.	1749 წ.	კონდაკი	ხუც.	ტფ.	წ.	87
41.	1751 წ.	სახარება		ტფ.	ჟ., ცაგ.	88
42.	—	ქადაგება ღვთისმეტყველება ან-				
	—	ტონ კათოლიკოზისა	ხუც.	ტფ.	ს.ს.ს.ს.	88
43.		ლოცვანი	ხუც.	ტფ.	ს.ს.ს.ს.	88
44.	1763 წ.	ფსალმუნი ანუ დავითნი	ხუც.	ტფ.	უნ.	88
45.	—	ღვთისმშობლის დაუჯდომელი				
		(იხ. დავითნი, 1764 წ.)		მოს.		58
46.	1764 წ.	დავითნი	ხუც.	მოს.	წ.	58
47.	—	კურთხევანი	ხუც.	ტფ.	ს.ს.ს.ს.	88
48.	1765 წ.	სამოციქულო	ხუც.	მოს.	წ.	59
49.	1766 წ.	სახარება საკითხავად დიდს				
		ხუთშაბათსა	ხუც.	მოს.	უნ.	59
50.	1767 წ.	პარაკლისი	ხუც.	მოს.	წ.	59
51.	1768 წ.	ლოცვანი	ხუც.	მოს.	წ.	59
52.	—	ჟამნი	ხუც.	მოს.	წ.	59
53.	—	დავითნი	ხუც.	მოს.	წ.	59
54.	1769 წ.	დაუჯდომელი	მხ.	ტფ.	წ.	89
55.	1772 წ.	პარაკლიტონი	ხუც.	ტფ.	წ.	89
56.	1780 წ.	დავითნი (იხ. მოს. სინ. სტამ.				
		ბიბლ. კატალოგი № 4643)		ტფ.		90
57.	1782 წ.	შესხმა პირველი ახლისა ამის				
		წიგნთსაბეჭდავისა	ხუც.	ტფ.	ცაგ.	90
58.	1783 წ.	კონდაკი	ხუც.	ტფ.	წ.	90
59.	1784 წ.	კურთხევანი	ხუც.	ტფ.	წ.	90
60.	—	კიტაიის სიბრძნე	მხ.	ტფ.	წ.	90
61.	1786 წ.	სახარება	ხუც.	ტფ.	ქ.ს.ს.ს.	92
62.	1788 წ.	ზადიკი	ხუც.	ტფ.	წ.	92
63.	1790 წ.	დაუჯდომელი	მხ.	ტფ.	წ.	92

64.	1790 წ. ან 1791 წ.	დავითნი		ტფ.	ხახ.	92
65.	1791 წ.	სამოციქულო	ხუც.	ტფ.	წ.	93
66.	—	სახარება	ხუც.	ტფ.	წ.	93
67.	—	ჟამნი	ხუც.	ტფ.	ქ.	93
68.	1793 წ.	ტრიოდიონი ანუ მარხვანი	ხუც.	ტფ.	წ.	93
69.	—	კონდაკი	ხუც.	ტფ.	ს.ს.ს.ს.	93
70.	—	მცირე ლოცვანი	ხუც.	ტფ.	წ.	93
71.	1794 წ.	კურთხევანი	ხუც.	ტფ.	ს.ს.ს.ს.	94
72.	1795 წ.	ლოცვანი	ხუც.	ტფ.	ცაგ.	94
73.	1797-1800 წ.	საქრისტიანო მოძღვრება გინა წურთნა	მხ.	რომი	წ.	42

74.	1800 წ.	ნარკვევი ანუ მსოფლიო ისტორია	მხ.	ტფ.	წ.	94
75.	1803 წ.	დაუჯდომელი	მხ.	ტფ.	წ.	94
76.	1803 წ.	კურთხევანი	ხუც.	ქუთ.	წ.	107
77.	—	სახარება ვნების კვირიაკისა	ხუც.	ქუთ.	წ.	106
78.	1807 წ.	დავითნი	ხუც.	ქუთ.	წ.	107
79.	1808 წ.	ჟამნი	ხუც.	ქუთ.	წ.	107
80.	1809 წ.	სავედრებელი	ხუც.	წესი	წ.	107
81.	1810 წ.	ღვთისმშობლისალოცვანი	ხუც.	ქუთ.	უნ.	107
82.	1811 წ.	გამოკრებილი სადღესასწაულო	ხუც.	წესი	წ.	108
83.	1815 წ.	სამოციქულო	ხუც.	საჩხ.	ს.ს.ს.ს.	109
84.	1817 წ.	სახარება	ხუც.	საჩხ.	წ.	109

სარჩევი

წინასიტყვაობა	33.
რომში დაბეჭდილი წიგნები	3
რუსეთში დაბეჭდილი წიგნები	7
საქართველოში დაბეჭდილი წიგნები	44
დაბეჭდილი წიგნების სია	66
	115